

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEFSİR PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

EBÛ İSHAK es-SA'LEBÎ'NİN el-KEŞF ve'l-BEYÂN ADLI
TEFSİRİNDE KUR'ÂN İLİMLERİNE YAKLAŞIMI

Sümevra ÖĞTEM

Danışman
Prof. Dr. Ömer DUMLU

İZMİR-2019

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Ebû İshak es-Sa’lebî’nin el-Keşf ve’l-Beyân Adlı Tefsirinde Kur’ân İlimlerine Yaklaşımı” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../....

Sümevra ÖĞTEM

ÖZET
Yüksek Lisans Tezi
Ebü İshak es-Sa'lebî'nin el-Keşf ve'l-Beyân Adlı Tefsirinde
Kur'ân İlimlerine Yaklaşımı
Sümeysra ÖĞTEM

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Tefsir Programı

Kur'ân'ın doğru anlaşılması için gösterilen çabalar, tefsir faaliyetlerine önemli bir katkı sunan Kur'ân ilimlerini ortaya çıkarmış; telif edilen pek çok tefsir de bu ilimlerden faydalanılarak yazılmıştır.

Sa'lebî, el-Keşf ve'l-Beyan isimli eserinde Kur'ân'ın tamamını baştan sona tefsir etmiş ve eserinde Kur'ân ilimlerine yer vermiştir. Biz bu çalışmamızla, Sa'lebî'nin tefsirinde Kur'ân ilimlerinin ele alınışı ve işlenişini araştırıp değerlendirdik. Müfessirin konuya ne ölçüde yer verdiğini ve konuyla ilgili düşüncelerini tespit etmeye çalıştık.

Bu tez, giriş ve iki ana bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın konusu, amacı ve metodu ele alınmış; tefsirin mukaddimesi incelenmiştir. Birinci bölümde, rivâyete dayalı Kur'ân ilimleri beş başlık altında incelenmiş; ikinci bölümde ise dirâyete dayalı Kur'ân ilimleri dil, anlam ve üslup başlıklarıyla ele alınarak on iki alt başlıkta sunulmuştur. Bu başlıkların tamamı elde edilen veriler ve örneklerle açıklanmıştır.

Çalışmamız sonuç bölümü ve kaynakça ile sona ermektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Sa'lebî, Kur'ân, Âyet, el-Keşf ve'l-Beyân, Kur'ân İlimleri.

ABSTRACT
Master's Thesis
Abū Ishāq Al-Tha‘labi's Approach to Qur'anic Sciences
in His Commentary “Al-Kashf wa'l-Bayan”
Sümeýra ÖĞTEM

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of Basic Islamic Sciences
Tafsir Program

Efforts to understand the Qur'an correctly have led to the emergence of Qur'anic sciences that have made a significant contribution to commentary activities. Many commentaries have been written using these sciences.

In his work *Al-Kashf wa'l-Bayan*, Al-Tha‘labi thoroughly commented on the whole Qur'an and included Qur'anic sciences in his work. In this study, we investigated and analyzed how he handled Qur'anic sciences in his commentary. We tried to determine the extent to which the Commentator included the subject and revealed his thoughts on the subject.

This thesis consists of an introduction and two main sections. In the introduction part, the subject, aim, and method of the research were discussed. The commentary's preface was reviewed. In the first chapter, Qur'anic sciences based on *riwaya* are examined under five sections. In the second part, the Quranic sciences based on *diraya* were discussed under the subsections of language, meaning, and style and presented in twelve subsections. All of these headings are explained with the obtained data and relevant examples.

Our study concludes with a conclusion section and references.

Keywords: Commentary, Al-Tha‘labi, Qur'an, Verse, Al-Kashf wa'l-Bayan, Quranic Sciences.

**EBÛ İSHAK es-SA'LEBÎ'NİN el-KEŞF ve'l-BEYÂN ADLI TEFSİRİNDE
KUR'ÂN İLİMLERİNE YAKLAŞIMI**

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii

GİRİŞ	1

**BİRİNCİ BÖLÜM
RİVÂYETE DAYALI KUR'ÂN İLİMLERİ**

1.1. NÜZÛL SEBEPLERİ (ESBÂB-I NÜZÛL)	5
1.2. KUR'ÂN'IN FAZÎLETLERİ (FEZÂİLÜ'L-KUR'ÂN)	16
1.3. KIRAAT	20
1.4. MEKKÎ VE MEDENÎ	32
1.5. NÂSİH-MENSÛH	37

**İKİNCİ BÖLÜM
DİRÂYETE DAYALI KUR'ÂN İLİMLERİ**

2.1. DİL İLE İLGİLİ KUR'ÂN İLİMLERİ	44
2.1.1. Garîbu'l-Kur'ân	44
2.1.2. Îrâbu'l-Kur'ân	46
2.1.3. Vücûh ve Nezâir	49
2.2. ANLAM İLE İLGİLİ KUR'ÂN İLİMLERİ	52
2.2.1. Hurûf-ı Mukattaâ'	52
2.2.2. Muhkem-Müteşâbih	56

2.2.3. Mübhemâtü'l-Kur'ân	60
2.2.4. Müşkilü'l-Kur'ân	63
2.2.5. Mücmel-Mübeyyen	68
2.3. ÜSLUPLA İLGİLİ KUR'ÂN İLİMLERİ	70
2.3.1. Aksâmu'l-Kur'ân	70
2.3.2. Hitâbu'l-Kur'ân	74
2.3.3. Tekrâru'l-Kur'ân	77
2.3.4. Emsâlu'l-Kur'ân	81
SONUÇ	84
KAYNAKÇA	88

KISALTMALAR

b.	Bin/İbn
bkz.	Bakınız
çev.	Çeviren
H.z.	Hazreti
m.	Milâdî
h.	Hicrî
nşr.	Neşreden
s.	Sayfa
ss.	Sayfalar arası
thk.	Tahkik
trs.	Tarihsiz
ö.	Ölüm Tarihi
vb.	Ve benzeri
yrs.	Basım yeri yok

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Metodu

Muhataplarınca anlaşılacak istenen Kur'ân-ı Kerîm, sayısız çalışmaya konu olmuştur. Onu ilk defa tefsir eden Hz. Peygamber'den günümüze kadar pek çok âlim anlaşılması için tefsirler yazmış ve yazmaya devam etmektedir. Bu alanda gösterilen gayretler neticesinde Kur'ân'ı doğru anlama noktasında bir mihenk taşı mesabesindeki Kur'ân ilimleri ortaya çıkmıştır. Âlimler, yazdığı tefsirlerde bu ilimlerden faydalandıkları ölçüde eserlerinin kabul edilebilirliği ve değeri artmıştır diyebiliriz.

“Kur'ân ilimleri” tabiri, kapsadığı konular itibariyle Muhammed Abdülazîm ez-Zerkânî (ö. 1367/1948) tarafından “Nüzûlü, tertîbi, toplanması, yazılması, kıraati, tefsiri, i'câzı, nâsihi-mensûhu vb. açıdan Kur'ân-ı Kerîm ile ilgili şüpheleri giderecek bahisler” olarak târif edilmiştir.¹ Araştırmamıza konu olan el-Keşf ve'l-Beyân isimli altı ciltlik tefsir de bu ilimleri kapsamlı bir şekilde ele alan zengin bir kaynaktır.

Yaşadığı yüzyılda tefsir alanında önde gelen isimlerden kabul edilen Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim es-Sa'lebî (ö. 427/1035) telif ettiği el-Keşf ve'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân isimli eseriyle Kur'ân'ın anlaşılması noktasında ciddi gayret göstermiş değerli bir âlimdir. Celâleddîn es-Suyûtî (ö. 911/1505) Tabakâtu'l-Müfessirîn adlı eserinde Sa'lebî'nin kendi döneminde Kur'ân ilmi açısından en önde gelen bir âlim, Arap dilinde mâhir, hıfzı sağlam güvenilir bir hâfız olduğunu söylemiştir.²

Sa'lebî, rivâyet esâsına bağlı olarak yazdığı tefsiriyle hem çağdaşı olan insanlara hem de kendinden sonra gelecek nesillere ışık tutacak pek çok bilgiyi eserinde toplamış ve bu anlamda önemli bir hizmet gerçekleştirmiştir. Her yönden çok kapsamlı olan bu tefsir hakkında Kur'ân ilimlerinin işlenişine dâir bir çalışma yapılmamış olduğunu görmek bizi bu alanda araştırma yapmaya sevk etmiştir. Bir nebze olsun bu alandaki eksiği gidermek niyetiyle “Ebû İshak es-Sa'lebî'nin el-Keşf

¹ Muhammed Abdülazîm ez-Zerkânî, **Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, 3. Baskı, Matbaa İsa el-Bâbî ve el-Halebî, yrs., Cilt: 1, s. 27.

² Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, **Tabakâtu'l-Müfessirîn**, Mektebetü Vehbiyye, Kâhire, 1396, s. 28.

ve'l-Beyân Adlı Tefsirinde Kur'ân İlimlerine Yaklaşımı" isimli bu çalışmamızı ortaya koymaya çalıştık.

Bu çalışmayı hazırlarken öncelikle Ulûmu'l-Kur'ân'ı konu edinen eserlerden bilgi edinmeye gayret ettik. Sonrasında ise çalışmamıza konu olan tefsîri dikkatli bir incelemeyle okumaya başladık. Kur'ân ilimlerinin işlendiği bölümleri tesbit ettikçe bunları kaydedip sınıflandırdık ve ardından tezimizi yazmaya başladık.

Yaptığımız çalışmayı giriş ve iki ana bölüm olarak belirledikten sonra birinci bölümde rivâyete dayalı Kur'ân ilimlerini beş başlık altında, ikinci bölümde ise dirâyete dayalı Kur'ân ilimlerini üç ana başlık ve alt başlıklarıyla ele alıp toplamda on yedi başlık ile aktarmaya çalıştık. Bu başlıkları ele alırken, öncelikle bu konuda yazılmış eserlerden, konuyu özetleyecek temel birkaç bilgiyi aktarıp, ardından müfessirin konuya olan yaklaşımını, elde ettiğimiz verilerden hareketle en az iki, bazen de ikiden çok örnekle ortaya koymaya gayret ettik. Sonuç kısmında ise Sa'lebî'nin Kur'ân ilimlerine yaklaşımını özetleyip değerlendirmemizi sunduk.

Çalışmamızda, öncelikle bu alandaki ilk ve temel kaynaklar olan eserlerden faydalanmaya çalıştık. Âyetlerin Türkçe meallerini italik olarak metin içinde yazıp Arapçalarını dipnotta verdik. Kaynak olarak kullandığımız eserlerin ve yazarların tam isimlerini dipnotta ilk geçtiği yerde ve kaynakçada uzun şekliyle aldık. Aynı yazar ve eserden tekrar atıf yapmak istediğimiz zaman yazarın adını, meşhur olan kısa ismiyle dipnotta verdik. Dipnotta geçen isimleri de alfabetik sırayla kaynakçada gösterdik.

Çalışmamızın esas kaynağı olan el-Keşf ve'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân isimli eserin 2004 yılında Seyyid Kesrevî Hasan tarafından tahkîk edilen ve yine Beyrut'ta altı cilt olarak basılan şeklini esas aldık.

2. el-Keşf ve'l-Beyân'ın Mukaddimesine Dair İnceleme

Sa'lebî, tefsirinin girişinde besmelenin ardından "Rabbim! Beni gözet ve bu işimi tamamlamayı nasip et!" diyerek mukaddimesine başlamıştır. On altı sayfalık yer tutan mukaddime ilk olarak, Kur'ân'ın kitaplar üzerinde müheymîn (koruyucu-gözetken) kılındığı ve bunun büyük bir nimet olduğu vurgulanmış; ondaki mânâ ve hakikatleri öğrenmenin, incelikleri ve yapısını anlamının önemine değinilmiştir.

İnsanların bu alanda gayret gösterdiğini dile getiren Sa'lebî, böylece teferruatlı ilimlerin bir araya getirildiğini sözlerine eklemiştir.³

Sa'lebî, dinin esâsı ve şer'î ilimlerin başı olan bu ilmi bülüğdan itibaren elde etmeye çalıştığını, böylece hakkı bâtıldan, üstün olanı aşağı olandan, doğruyu yanlıştan, yeni olanı eskiden, bid'ati sünnetten, delîli şüpheden ayırmayı bildiğini vurgulamış; bu yol üstünde rastladığı musannifleri çeşitli yönleriyle eleştirerek, bu kusurlardan uzak kalmayı amaçladığına dikkat çekmiştir. Selef-i salihîn'in sözlerine uydurulmuş bâtil ifadeleri karıştıran fırka ve şahısların bulunduğunu, bunlardan uzak durulması gerektiğini dile getirmiştir. Dirâyet ve tenkit olmaksızın râvîler ve nakille sınırlı tutulmuş çalışmaları, ilaç satıcısının doktora muhtaç olması benzetmesiyle eleştirmiş; isnadı yasaklayıp yalnız zihinlerinde bulunanlarla meseleyi değerlendirme yolunda olanları da kınamıştır.⁴

Yaptığı araştırma ve gözlem neticesinde, Kur'ân ilmine ait meziyetleri bir arada toplayan bir tefsir bulamadığı için bu eseri telif etme kararı aldığını söylemiş ve tesbit ettiği yirmi dört tür ilimle tefsirini yazarak "el-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân" şeklinde isimlendirdiğini dile getirmiştir.⁵

Sa'lebî, tefsirinde faydalandığı kaynak kitapları listelemiş ve metnin içinde bir daha tekrarına ihtiyaç duyulmaması için hangi kanaldan geldiklerini gösteren isnad zinciriyle birlikte mukaddimede zikretmiştir.

Müfessirin, kitaplarından faydalandığı müelliflerin isimleri kronolojik olarak şöyledir;

İbn Abbâs (ö. 68/687-88), Ebû'l-Âliye (ö. 90/709), Said b. Müseyyeb (ö. 94/713), Mücâhid (ö. 103/721), İkrime (ö. 105/723), Muhammed b. Kâ'b el-Kurazî (ö. 108/726 ?), Hasan b. Ebû'l-Hasan el-Basrî (ö. 110/728), Atâ el-Horasânî (ö. 135/752), Zeyd b. Eslem (ö. 136/754), Rebî' b. Enes (ö. 139/757), Kelbî (ö. 146/763), Şibl b. Abbâd el-Mekkî (ö. 148/765-66), Mukâtil b. Hayyân (ö. 150/767), Ebû Hamza es-Sümâlî (ö. 150/768), Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767), Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778), Hişâm b. Beşîr (ö. 183/799), Vekî b. el-Cerrah (ö. 197/812), Abdullah b. Vehb (ö. 197/813), Verkâ b. Ömer, Ravh b. Ubâde (ö. 205/820),

³ Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim es-Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, thk. Seyyid Kesrevî Hasan, Dâru'l-Kitab, Beyrut-Lübnan, 2004, Cilt:1, s. 3.

⁴ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 1, ss. 3-4.

⁵ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 1, s. 5.

Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî (ö. 212/827), Ebû Âmir Kabîsa b. Ukbe el-Kûfî (ö. 215/830), Ebû Huzeyfe Musa b. Mesûd en-Nehdî (ö. 220/835), Said b. Mansûr (ö. 227/847), Abd b. Humeyd el-Keşşî (ö. 249/863-64), Muhammed b. Eyyûb er-Râzî, İbn Keysân (ö. 320/932).⁶

Sa'lebî, kendi asrında yaşayan ve tefsirini yazarken kitaplarından istifade ettiği âlimlerin isimlerini ayrı bir başlık altında aktarmış; ardından faydalandığı Meânî kitaplarını zikretmiştir. Bu kitaplar kronolojik olarak şöyledir:

Kisâî'nin (ö. 189/805) Meânî'si, Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ'nın (ö. 207/822) Meânî'si, Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ et-Teymî'nin (ö. 209/824?) Kitâbu'l-Garâib'i, Ahfeş'in (ö. 215/830) Garîbu'l-Kur'ân'ı, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) Meânî'si, Hasan b. Yahyâ b. Nasr el-Cürcânî'nin Kitâbu'n-Nazm'ı ve Zeccac'ın (ö. 311/923) Meânî'si.⁷

Sa'lebî, bu açıklamalardan sonra “Kur'ân İlimleri ve Tertîbî” başlığı altında, Kur'ân'ı anlayarak okumanın ve ona yönelip ilimlerini tahsil etmenin önemine dair rivâyetler aktarmıştır. Tefsir ve te'vîl kelimelerini açıklayarak mukaddimesine son vermiştir.⁸

---

⁶ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 1, ss. 5-13.

⁷ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 1, ss. 15-16.

⁸ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 1, ss. 16-18.

BİRİNCİ BÖLÜM

RİVÂYETE DAYALI KUR'ÂN İLİMLERİ

İnsanlara rehber olması için Allah tarafından indirilen Kur'ân-ı Kerîm'in bir kısım âyetleri, ancak Hz. Peygamber'in ve vahyin nüzûlüne şahitlik eden sahâbenin açıklayıcı ifadeleri ile doğru anlaşılabilir. Bu anlamda Hz. Peygamber'in ve sahâbenin rivâyetlerine dayanan Kur'ân ilimleri çalışmamızın ilk bölümünü oluşturmaktadır. Biz bu bölümde Sa'lebî'nin rivâyete dayanan bu ilimleri ne şekilde ele aldığını örneklerle açıklamaya çalışacağız.

1.1. NÜZÛL SEBEPLERİ (ESBÂB-I NÜZÛL)

Kur'ân, yirmi üç senelik bir süreçte nâzil olan bir kitaptır. O'nun indiği dönemin sosyal olayları, ilk muhatapların ihtiyaç ve sorunları, Hz. Peygamber'e yöneltilen sorular, vahyin, olayların seyrine paralel olarak peyderpey inmesinde etkin rol oynamıştır.⁹

Âlimler, Kur'ân âyetlerinin iki şekilde indirildiğini ifade eder. Buna göre âyetlerin bir kısmı başlangıçta husûsî bir olay ya da sebebe bağlı olmadan ancak halkı doğruya yönlendirmek ve bilgilendirmek maksadıyla nâzil olmuştur. Diğer kısım ise bir olayın ya da bir sorunun ardından, özel bir sebebe bağlı olarak indirilmiştir.¹⁰ Sebebe bağlı olarak indirilen bu âyetleri bilmenin pek çok faydası vardır. Âyetteki hükmün konulmasındaki “hikmeti bilmek” bunlardan biridir.¹¹ Bunun yanı sıra âyeti anlama ve ondaki müşkili giderme noktasında da sebab-i nüzûl bilgisi önemlidir. Vâhidî (ö. 468/1076), âyetin nüzulüne dâir bilgiye ve yaşanan olaya vâkıf olmadan âyetin tefsirini bilmenin mümkün olmadığını söyler.¹² Subhi es-Sâlih (ö. 1926/1986) ise, nüzul sebeplerini bilmemenin, insanları şüpheye ve mübhem durumlara düşürdüğünü, onların âyetleri gerçekte olduklarından farklı

⁹ Zerkânî, Cilt: 1, s. 106.

¹⁰ Celâleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmmetü li'l-Kitâb, 1974, Cilt: 1, s. 107; Zerkânî, Cilt: 1, s. 106.

¹¹ Bedrüddin Muhammed b. Abdillâh b. Bahadır ez-Zerkeşî, **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, thk. Muhammed Ebû'l-Fazl İbrâhîm, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1. Baskı, 1957, yrs, Cilt: 1, s. 22.

¹² Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nisâbü'rî el-Vâhidî, **Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân**, thk. Kemal Besyûnî Zağlul, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1991, yrs., s. 11.

mânâlara çekmelerine sebep olup ilâhi maksadı anlamaktan uzaklaştırdığını dile getirir.¹³

1.1.1. Müfessirin Yaklaşımı

Sa'lebî, âyetlerin doğru anlaşılması bakımından önemli bir role sahip olan esbâb-ı nüzûl rivâyetlerine tefsirinde geniş bir şekilde yer vermiştir. Âyetleri tefsir ederken, genellikle nüzûl sebebini ortaya koyacak bir rivâyet bulunuyorsa onu aktarmış; çoğu zaman da birden çok nüzûl rivâyetini arka arkaya sıralamıştır. Müfessirlerin âyetin inişine sebep olan olay veya kişiye dâir ihtilafları bulunuyorsa, bunları da dile getirmiştir.

1.1.2. Esbâb-ı Nüzûl Kaynakları

Sa'lebî, tefsirinde sebeb-i nüzûl rivâyetlerine kaynak olarak sahabe ve tabiînden pek çok isme yer vermiştir. Kronolojik sırayla aktaracağımız bu isimler tesbit edebildiğimiz kadarıyla şöyledir: Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53)¹⁴, Abdurrahman b. Avf (ö. 32/652)¹⁵, Ebû Hüreyre (ö. 58/678)¹⁶, Mesrûk (ö. 63/683)¹⁷, Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88)¹⁸, Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94)¹⁹, Câbir b. Abdullah (ö. 78/697)²⁰, Ebû'l Âliye (ö. 90/709)²¹, Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713)²², Mücâhid (ö. 103/721)²³, Şa'bî (ö. 104/722)²⁴, İkrime (ö. 105/723)²⁵, Dahhâk (ö. 105/723)²⁶, Hasan-ı Basrî (ö. 110/728)²⁷, Atâ b. Ebû Rabah (ö. 114/732)²⁸, Katâde (ö.

¹³ Subhi es-Sâlih, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, yrs., 2000, Cilt: 1, s. 130.

¹⁴ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 2, s. 133, 536, Cilt: 5, ss. 298-299.

¹⁵ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 1, s. 180, Cilt: 2, s. 211.

¹⁶ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 3, s. 109, 110.

¹⁷ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 2, s. 184, Cilt: 5, s. 454.

¹⁸ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 1, s. 199, 311, 315, Cilt: 2, s. 95, 183, Cilt: 3, s. 131.

¹⁹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 2, s. 263.

²⁰ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 2, s. 184, 218, 394.

²¹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 1, ss. 180-181, Cilt: 2, s. 97.

²² Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 1, s. 315, Cilt: 2, s. 112.

²³ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 2, s. 97, Cilt: 3, s. 227.

²⁴ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 2, s. 89, 311, Cilt: 5, s. 4.

²⁵ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 1, s. 180, Cilt: 2, s. 88, 128.

²⁶ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 1, s. 311, 315, Cilt: 3, s. 227, Cilt: 5, s. 530.

²⁷ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 2, s. 225; Cilt: 3, s. 131, 227.

²⁸ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 1, s. 310, 315; Cilt: 2, s. 91.

117/735)²⁹, Zührî (ö. 124/742)³⁰, Süddî (ö. 127/745)³¹, Rebi' b. Enes (ö. 140/757-58)³², Kelbî (ö. 146/763)³³, Mukâtîl b. Süleyman (ö. 150/767)³⁴, İbn Cüreyc (ö. 150/767)³⁵, Ebû Mâlik (ö. 179/795).³⁶

1.1.2.1. Kaynak Belirtmeksizin Aktardığı Nüzûl Rivâyetleri

Müfessir, bâzı âyetlerin tefsîrinde nüzûl rivâyetini kaynak belirtmeksizin aktarmıştır. Tespitimizi, ilgili iki örnekle açıklamak istiyoruz:

Örnek 1

*“Kim İslam’dan başka din ararsa, ondan kabul edilmeyecek.”*³⁷

Sa’lebî, bu âyetin İslâm’dan dönüp Medine’den ayrılan ve Mekke’de kâfirlere katılan on iki kişi hakkında nâzil olduğunu söylemiş; Hâris b. Süveyd el-Ensârî’nin de bunların arasında bulunduğunu sözlerine eklemiştir. Fakat bu rivâyete dair herhangi bir kaynak göstermemiştir.³⁸

Örnek 2

*“İnkâr edenlerin (gönüllerince) diyar diyar dolaşmaları sakın seni yanıltmasın.”*³⁹

“Müfessir, âyetin müşrik Araplar hakkında olduğunu, onların rahat yaşamları ve istedikleri gibi ticaret yapıp maddi sıkıntı çekmemeleri sebebiyle bu âyetin indirildiğini ifâde etmiş; hatta bu yüzden bazı müminlerin “Görüyoruz ki Allah’ın

²⁹ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 2, s. 146, ss. 183-184.

³⁰ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 2, s. 207; Cilt: 3, ss. 109-110.

³¹ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 1, ss. 162-163, s. 310; Cilt: 3, s. 131.

³² Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 2, s. 4, 9, ss. 183-184.

³³ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 1, s. 310; Cilt: 2, s. 27; Cilt: 3, s. 227.

³⁴ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 1, s. 157, 310; Cilt: 2, s. 300.

³⁵ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 1, s. 352; Cilt: 2, s. 44, 219.

³⁶ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 1, s. 144.

³⁷ Âl-i İmrân 3/85: “وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ”

³⁸ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 2, s. 96.

³⁹ Âl-i İmrân 3/196: “لَا يُغْنِيكَ قَلْبُكَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي الْبِلَادِ”

düşmanları hayır (rahat, bolluk) içindeler; biz ise açlık ve mücadele içindeyiz” dediklerini söylemiştir. Aktardığı bu bilgi için bir kaynak belirtmemiştir.”⁴⁰

1.1.2.2. “Müfessirlerin Çoğu/ Müfessirler” Şeklinde İfâde Ettiği Rivâyetler

Sa’lebî, “Müfessirlerin çoğu şöyle demiştir” ya da “Müfessirler şöyle dedi” diyerek de bâzı nüzûl rivâyetleri aktarmıştır. Bununla ilgili birkaç örnek şöyledir:

Örnek 1

*“Ehl-i kitap’tan öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet etsen onu sana noksansız öder; içlerinden öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet etsen tepesine dikilip durmadıkça onu sana ödemez. Çünkü onlar “Ümmilere yaptıklarımızdan dolayı bize bir vebal yoktur” derler. Onlar bile bile Allah adına yalan söylemektedirler.”*⁴¹

Müfessirlerin çoğunun, bu âyet hakkında aynı beyânda bulunduğunu dile getiren Sa’lebî, âyetin Yahudilerin tamamı hakkında indiğini nakletmiştir.⁴²

Örnek 2

Sa’lebî, Haşr sûresinin tefsirine başlarken müfessirlerin şöyle dediğini aktarmıştır:

“Bu âyetler, Nadîroğulları hakkında nâzil olmuştur. Hz. Peygamber Medîne’ye girdiğinde Nadîroğulları ile anlaşma yaptı ve onlardan onunla savaşmayacakları üzerine söz aldı; onlara da kendileriyle savaşmayacağına dâir söz verdi. Bu şekilde onlarla anlaşmayı kabul etti. Hz. Peygamber Bedir savaşında müşrikleri mağlup edince Nadîroğulları “Allah’a andolsun ki O, sıfatlarını Tevrat’ta bulduğumuz, hiç mağlup olmayan Nebî’dir.” dediler. Fakat Hz. Peygamber Uhud savaşına çıkıp müslümanlar mağlup olunca şüpheye düştüler ve ikiyüzlülük yaptılar; Hz. Peygamber ile müminlere düşmanlık ettiler ve onlarla aralarında bulunan antlaşmayı bozdular. Bunun üzerine Kâ’b b.

⁴⁰ Sa’lebî, **el-Keşf ve’l-Beyân**, Cilt: 2, s. 217.

⁴¹ Âl-i İmrân 3/75: “وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِقِنطَارٍ يُودِّعَ إِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِدِينَارٍ لَا يُؤَدِّعُ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ “ قَائِمًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّيَّةِ سَبِيلٌ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ”

⁴² Sa’lebî, **el-Keşf ve’l-Beyân**, Cilt: 2, ss. 84-85.

Eşref Yahudilerden kırk süvârî ile Mekke'ye gitti. Kureyş kabilesinin yanına gelerek onlarla anlaştı. Hz. Muhammed'e karşı bir söz üzere (birlikte) hareket edeceklerine dair söz verdiler.(...)⁴³

1.1.2.3. “Bâzıları” Şeklinde Aktardığı Nüzûl Rivâyetleri

Sa'lebî, kimi zaman da “bâzıları şöyle dedi” diyerek sebep-i nüzûl rivâyetini aktarmıştır.

Örnek 1

“Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma! ...”⁴⁴

Bâzıları şöyle dedi: “Bu âyet Bedir şehitleri hakkında nâzil olmuştur. Onlar on dört kişiydi; sekizi ensar, altısı mühâcirdendi.” Diğerleri de “Bu âyet Uhud şehitleri hakkında nâzil olmuştur. Onlar yetmiş kişiydiler; dördü muhâcirdendi; Hamza b. Abdulmuttalib (ö. 3/625), Mus'ab b. Umeyr (ö. 3/625) Osman b. Şemmâs (ö. 3/625) ve Abdullah b. Cahş (ö. 3/625)'tır. Diğerleri ise ensardandı.” dediler.⁴⁵

Örnek 2

“Allah sizin tövbenizi kabul etmek ister; nefsânî arzularına uyanlar ise büsbütün yoldan çıkmanızı isterler.”⁴⁶

Bâzıları şöyle dedi: “Onlar Yahudilerdir. Bu, onların kız ve erkek kardeşlerinin kızları ile nikâhlanmaları sebebiyledir. Allah o ikisini haram kıldığında onlar “Siz teyze ve hala kızlarınızı helâl kılıyorsunuz; teyze ve hala size haramdır; Hala ve teyze kızları ile nikâhlandığınız gibi kız ve erkek kardeş kızları ile de nikâhlanın” dediler ve bu âyet nâzil oldu.⁴⁷

⁴³ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 6, ss. 138-139.

⁴⁴ Âl-i İmrân 169-170 “...وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا...”.

⁴⁵ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 2, s. 183.

⁴⁶ Nisâ 4/27: “وَاللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَيُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ أَنْ تَمِيلُوا مَيْلًا عَظِيمًا”

⁴⁷ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 2, ss. 268-269.

1.1.3. Kullandığı Sigalar

(فنزلت) Akabinde indi.⁴⁸

(نزلت في) Falan konu veya şahıs hakkında indi.⁴⁹

(نزلت هذه في) Bu, falan konu veya şahıs hakkında indi.⁵⁰

(نزلت هذه الآية) Bu âyet indi.⁵¹

(نزلت هذه الآية في) Bu âyet falan konu veya şahıs hakkında indi.⁵²

(فأنزل) Akabinde indirdi.⁵³

(فأنزل الله تعالى) Akabinde Allah indirdi.⁵⁴

(فأنزل الآية في) Akabinde âyeti falan konu veya şahıs hakkında indirdi.⁵⁵

(أنزل الله هذه الآية) Allah bu âyeti indirdi.⁵⁶

(فأنزل الله تعالى) Akabinde Allah falan konu veya şahıs hakkında indirdi.⁵⁷

(فأنزل الله تعالى هذه الآية) Akabinde Allah bu âyeti indirdi.⁵⁸

(هذه الآية نزلت في) Bu âyet falan konu veya şahıs hakkında indi.⁵⁹

⁴⁸ Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 1, s. 180; Cilt: 2, s. 249.

⁴⁹ Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 1, s. 179, 181, 317; Cilt: 2, s. 30, 41, 80, 90, 91, 314.

⁵⁰ Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 1, s. 276; Cilt: 2, s. 4.

⁵¹ Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 1, s. 79, 310; Cilt: 2, s. 220.

⁵² Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 1, s. 180; Cilt: 2, s. 30, 84, 315, 317.

⁵³ Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 1, s. 179; Cilt: 2, s. 81.

⁵⁴ Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 2, s. 16, 35, 88, 89, 467.

⁵⁵ Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 2, s. 31.

⁵⁶ Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 1, s. 244, 318; Cilt: 2, s. 44.

⁵⁷ Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 2, s. 5, 453; Cilt: 3, s. 265.

⁵⁸ Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 1, s. 9, 27, 32; Cilt: 2, s. 35, 88, 89, 285, 316.

⁵⁹ Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 1, s. 285, 315; Cilt: 2, s. 572.

1.1.4. Bir Topluluk Hakkında İnen Âyetlere Örnekler

Sa'lebî, tefsirinde bâzı topluluklar hakkında inen âyetlerin nüzûl rivâyetlerine de yer vermiştir. Bu rivâyetlerden iki tanesini aktarmakla yetineceğiz.

Örnek 1

*“Ey iman edenler! Sizden olmayanları sırdaş edinmeyin...”*⁶⁰

Mücâhid'den naklettiği bir rivâyetle müfessir, âyetin münafiklarla dost olan ve onlarla bir arada bulunan bir grup mü'min hakkında nâzil olduğunu söylemiş; bu durumun Allah tarafından yasaklanarak bu âyetin indirildiğini ifâde etmiştir.⁶¹

Örnek 2

*“Bilgisizlikleri yüzünden beyinsizce çocuklarını öldürenler ...”*⁶²

Sa'lebî, bu âyetin Rebîa ve Mudar kabileleri ile bazı Araplar hakkında nâzil olduğunu ifâde etmiş; fakirlik ve esaret altına girme korkusunun onları kız çocuklarını diri diri gömme işine sevk ettiğini sözlerine eklemiştir.⁶³

1.1.5. Bir Şahıs Hakkında İnen Âyetlere Örnekler

Kur'ân-ı Kerim'de, topluluk hakkında inen âyetler bulunduğu gibi bazı şahıslar hakkında inen âyetlerin de olduğu rivâyetlerle bizlere aktarılmıştır. Sa'lebî'nin, tefsirine aldığı bu rivâyetlerden iki tanesi şöyledir:

Örnek 1

*“Onlara bir âyet geldiğinde (okunduğunda), "Allah'ın elçilerine verilenin benzeri bize de verilmedikçe kesinlikle inanmayız" dediler...”*⁶⁴

⁶⁰ Âl-i İmrân 3/118: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ...”

⁶¹ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 2, s. 136.

⁶² En'âm 6/140: “قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا أَوْلَادَهُمْ سَفَهًا بِغَيْرِ عِلْمٍ...”

⁶³ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 2, s. 582.

Müfessir, Mukâtil'in bu âyetin nüzûl sebebi olarak şöyle dediğini nakletmiştir:

*“Bu âyet Ebû Cehil b. Hişâm hakkında nâzil oldu. Çünkü o şöyle demişti: “Abdimenafoğulları ile şeref konusunda çekişirdik; öyle ki yarış atı gibi olmuştuk (başa baş gidiyorduk) ki bize “Aramızda bir peygamber var ve O’na vahyolunuyor.” dediler. Biz de “Vallahi ona geldiği gibi bize de vahiy gelmedikçe asla ona tâbi olmayacak ve inanmayacağız.” dedik. Bunun üzerine bu âyet nâzil oldu.”*⁶⁵

Örnek 2

*“Öyleyse Rabbinin hükmüne sabret; onlardan hiçbir günahkâra yahut nanköre boyun eğme.”*⁶⁶

Katâde dedi ki: “Allah’a ibadet etmek üzere Hz. Peygamber’e namaz farz kılındığında Ebû Cehil ona namazı yasakladı. Hz. Peygamber bir gün Mekke’de namaz kılarken engel oldu ve “Eğer Muhammed’i namaz kılarken görürsem, onun boynuna basacağım.” dedi. Bunun üzerine Allah, bu âyeti indirdi.”⁶⁷

1.1.6. Bir Âyetle İlgili Farklı Rivâyetleri Bir Arada Vermesine Örnekler

Nüzûl sebeplerine eserinde geniş yer veren Sa’lebî, zaman zaman bâzı âyetlerin tefsirini yaparken birden çok nüzul rivâyetini arka arkaya sıralamıştır.

Örnek 1

“(Ey inkâr edenler!) Allah müminleri, pisi temizden ayırmadan bulunduğunuz hal üzere bırakacak değildir. Allah size gaybı da bildirecek değildir; fakat Allah (gaybı bildirmek için) peygamberlerinden dilediğini seçer. Artık Allah’a ve peygamberlerine iman edin; inanır ve sakınırsanız sizin için büyük bir ecir vardır.”

68

⁶⁴ En’âm 6/124: “وَإِذَا جَاءَتْهُمْ آيَةٌ قَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ حَتَّى نُؤْتَىٰ مِثْلَ مَا أُوتِيَ رُسُلُ اللَّهِ...”

⁶⁵ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 2, s. 573.

⁶⁶ İnsan 76/24: “فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تُطْغِ مِنْهُمْ أَيْمَانًا أَوْ كُفُورًا”

⁶⁷ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 6, s. 351.

⁶⁸ Âl-i İmrân 3/179: “مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَىٰ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتَّىٰ يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ ” وَلَكِنَّ اللَّهَ يَجْتَبِي مِنْ رُسُلِهِ مَنْ يَشَاءُ فَأَمِنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ وَإِنْ تُؤْمِنُوا وَتَتَّقُوا فَلَكُمْ أَجْرٌ عَظِيمٌ ”

Bu âyetin sebep-i nüüzülü hakkında ihtilaf vardır. Kelbî şöyle der:

“Kureyşliler “Ey Muhammed! Sana muhalefet eden kişinin ateşe gireceğini ve Allah’ın ona gazap edeceğini; senin dinine tâbi olanın ise Cennet ehlinde olup, Allah’ın ondan râzı olacağını iddia ediyorsun. O halde, kimin sana inanıp kimin inanmadığını da bize söyle!” dediler ve akabinde Allah, bu âyeti indirdi.”⁶⁹

Süddî ise bu âyetle ilgili olarak şöyle der:

“Hz. Peygamber “Ümmetim aynen Âdem’e arz olunduğu gibi balçıktan sûretleri ile bana da arz olundu ve onlardan bana iman edecekler ile etmeyecekler bildirildi.” demişti. Bu sözü münâfıklar duyunca onunla alay ederek şöyle dediler: “Muhammed, biz onun yanında olduğumuz ve bizi tanımadığı halde henüz daha yaratılmamış olanlardan kimin ona iman edip etmeyeceğini bildiğini iddia ediyor.”

Onların bu sözü Rasûlullah’a ulaşınca, minbere çıktı ve Allah’a hamd ve senâ ettikten sonra dedi ki: “Bu kavme ne oluyor da bana saldırıyor ve benim anlayışım hakkında kötü konuşuyorlar; sizinle kıyamet arasındaki herhangi bir şeyi bana sorduğunuz takdirde size haber veririm.” Bunun üzerine Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî ayağa kalktı ve “Yâ Rasûlallah benim babam kim?” dedi. Cevâben Rasûlullah “Huzâfe” deyince Ömer b. Hattâb ayağa kalkarak “Ya Rasûlullah! Biz Rab olarak Allah’tan; din olarak İslam’dan; yol gösterici (imam) olarak Kur’ân’dan ve Nebî olarak senden razı olduk. Bizi affet; Allah da seni affetsin.” dedi. Hz. Peygamber bunun üzerine “Son verdiniz mi? Son verdiniz mi?” dedi ve sonra minberden indi. Ardından Allah, bu âyeti indirdi.”⁷⁰

Örnek 2

“Elbette imanlarının ardından inkârcılığa sapıp sonra inkârlarını daha da arttıranların tövbeleri asla kabul edilmeyecektir. Ve işte onlar, sapkınların ta kendileridirler.”⁷¹

Katâde, Hasan Basrî ve Atâ el-Horasânî bu âyetin Yahudiler hakkında indiğini söyledi:

“Onlar tüm peygamberlere ve kitaplara iman ettikten sonra Hz. İsa ve İncil’i inkâr ettiler. Sonra Hz. Peygamberi ve Kur’ân’ı da inkâr ederek küfürlerini artırdılar.”

⁶⁹ Sâ’lebî, **el-Keşf ve’l-Beyân**, Cilt: 2, s. 199.

⁷⁰ Sâ’lebî, **el-Keşf ve’l-Beyân**, Cilt: 2, ss. 199-200.

⁷¹ Âl-i İmrân 3/90: “إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ ثُمَّ إِذَا دُاعُوا لِكُفْرٍ لَّنْ تَقَبَّلَ تَوْبَتَهُمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الضَّالُّونَ”

Ebû'l-Âliye âyetin, Yahudi ve Hristiyanlar hakkında nâzil olduğunu söyler:

“Onlar kendi kitaplarında vasıflarına iman ettikten sonra O’nu görüp tanıdılar ve böyleyken inkâr ettiler. Sonra küfür içindeki hallerinde günahlarını artırdılar.”

Mücâhid “Âyet kâfirlerin tamamı hakkındadır. Onlar Allah’ın kendilerini yarattığını ikrâr ettikten sonra O’na ortak koştular. Sonra küfürlerini artırdılar. Yani ölene kadar bu inkâr üzere devam ettiler.” dedi.

Hasan Basrî “Ne zaman onlara bir âyet inse onu inkâr ettiler ve küfürlerini artırdılar.” der.

Kelbî, âyetin Hâris b. Süveyd’in onbir arkadaşı hakkında nâzil olduğunu söyler:

“Hâris İslam’a döndüğünde ona dediler ki: “Bize bu şekilde doğru görüldüğü müddetçe Mekke’de küfür üzere kalırsınız. Ne zaman dönmek istersek döneriz. Nasıl olsa Hâris hakkında inen bizim için de iner.” Rasûlullah Mekke’yi fethettiğinde onlar arasından İslam’a girenlerin tevbesi kabul edildi. Onlardan kâfir olarak kalanlar hakkında ise bu âyet nâzil oldu.”⁷²

Örnek 3

“Andolsun ki mallarınız ve canlarınız konusunda denemeden geçirilirsiniz; şüphesiz sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve Allah’a ortak koşanlardan birçok üzücü şey işitirsiniz. Eğer sabreder ve sakınırsanız bilin ki bu size gereken davranışlardır.”⁷³

İkrime, Mukâtil, Kelbî ve İbn Cüreyc âyetle ilgili olarak şöyle demiştir:

“Bu âyet Ebû Bekir Sıddık ve Finhas hakkında nâzil oldu. Çünkü Hz. Peygamber Ebû Bekir Sıddık’ı Benû Kaynuka’nın lideri Finhas ibn Âzûrâ’ya yardım istemek üzere göndermiş ve ona bir mektup yazmıştı. Onu gönderirken Hz. Ebû Bekir’e “Dönünceye kadar söylediklerim dışında bir şey yapma” diye tembihledi. Ebû Bekir yanında kılıcı bulunduğu bir halde onun yanına geldi ve ona mektubu verdi. Finhas mektubu okuduğunda “Rabbimiz bizim yardımımıza ihtiyaç duydu.” dedi. Bunun üzerine Ebû Bekir kılıcına davranmaya niyetlendi fakat sonra Hz. Peygamberin “Dönünceye kadar söylediklerim dışında bir şey yapma” dediğini hatırlayarak bundan vazgeçti. Ardından bu âyet nâzil oldu.”⁷⁴

Zührî, bu âyetin Kâ’b b. Eşref hakkında nâzil olduğunu söylemiş ve âyetle ilgili şunları aktarmıştır:

⁷² Sâ’lebî, **el-Keşf ve’l-Beyân**, Cilt: 2, ss. 97-98.

⁷³ Âl-i İmrân 3/186: “لَتَبْلُؤَنَّ فِي أَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ وَلَتَسْمَعَنَّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أَذًى كَثِيرًا وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا فَإِنَّ ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ”

⁷⁴ Sâ’lebî, **el-Keşf ve’l-Beyân**, Cilt: 2, s. 206.

“Kâ'b b. Eşref, Rasûlullah'ı hicvediyor, müminlere sövüyor, müşrikleri Hz. Peygamber ve müslümanlara karşı kışkırtıyor ve Müslüman kadınlar hakkında eziyet verici şiirler söylüyordu. Bunun üzerine Allah Rasûlü, “Kim benim için İbn Eşref'in hakkından gelir?” dedi. Ensardan Muhammed İbn Seleme “Ben senin için bunu yapar; onu öldürürüm Ya Rasûlallah!” deyince Hz. Peygamber “Yapabilirsen bunu yap” buyurdu. Fakat Muhammed ibn Seleme geri döndü ve üç gün boyunca sadece hayatta kalacak kadar bir miktar dışında yiyip içmedi. Bu durum Rasûlullah'a haber verilince Hz. Peygamber onu çağırdı ve ona “Niçin yiyip içmeyi bıraktın?” diye sordu. O da “Yâ Rasûlallah! Yapıp yapamayacağımı bilmediğim bir şey söyledim” karşılığını verdi. Rasûlullah ona “Sana düşen çabalamaktır.” buyurdu. Muhammed İbn Seleme “Yâ Rasûlallah! Bizim bâzı şeyler söylememiz gerekir.” deyince, Rasûlullah “İstediginizi söyleyin! Bu size helaldir.” dedi.

Onu öldürmek için Muhammed b. Mesleme, Selkan b. Sülaha, Kâ'b'ın sütkardeşi olan Ebû Nâile, Abbad ibn Bîşr, Hâris ibn Evs ibn Muâz ve Ebû Abs ibn Cubeyr bir araya geldiler. Rasûlullah onlarla beraber Bakîu'l-Ğarkad'a kadar yürüdü. Sonra onlara dönerek “Allah'ın ismiyle yola koyulun! Allahım onlara yardım et!” dedi. Sonra Rasûlullah geri döndü. Bu olay ayın parlak olduğu bir gecede yaşanmıştır. Onun kalesine ulaşıncaya kadar yürüdüler. Ebû Nâile'yi öne geçirdiler. Ebû Nâile ona geldi ve onunla bir saat konuştu, karşılıklı şiirler okudular. Ebû Nâile şiirini okuyordu ve sonra ona şöyle dedi “Ey İbn Eşref, ben sana bir ihtiyacımı söylemek için buraya geldim, fakat sen bunu kimseye söyleme. Ebû Eşref “söyle” dedi. Ebû Nâile şöyle dedi: “Bu adamın bizim ülkemize gelmesi beladır. Araplar bize düşman oldular ve hepsi birleşip bizi hedef aldılar. Yollarımız tıkanı; öyle ki ailelerimizi kaybettik, gayret edecek gücümüz kalmadı.”

Kâ'b dedi ki: “Ben İbnu'l-Eşref'im. Vallâhi sana bunu haber vermiş; bu işin buraya varacağını söylemişim Ey ibn Seleme!” Ebû Nâile dedi ki: “Yanımda bazı arkadaşlarım var. Biz, bizim sana vereceğimiz güvence ve rehin karşılığında bize iyilik yaparak bizim için yiyeceğinden satmanı istiyoruz.” Kâ'b, ona karşılık olarak “Bana oğullarınızı rehin bırakır mısınız” dedi. Ebû Nâile “Biz oğullarımızın ‘bu bir kılının rehinesi, bu iki kılının rehinesi’ denilerek ayıplanmasından çekiniriz” diye cevap verdi. Kâ'b b. Eşref bu kez “Öyleyse kadınlarınızı rehin bırakın” dedi. Bunun üzerine Ebû Nâile “Sen insanların en yakışıklısısın, sana güvenemeyiz. Senin bu güzelliğine hangi kadın hayır der. Fakat biz sana silahlarımızı rehin bırakalım. Bugünlerde silaha ne kadar ihtiyaç duyduğumuzu biliyorsun.” diyerek karşılık verdi. Kâ'b “Tamam, bana silahlarınız getirin” dedi. Ebû Nâile, silahları ona götürmekle Kâ'b'ın durumun farkına varmamasını amaçladı. Sonra Ebû Nâile arkadaşlarının yanına dönüp durumu haber verdi ve kalenin sonuna kadar yürüdüler; tekrar kaleye vardıklarında Ebû Nâile Kâ'b'a seslendi.

Kâ'b henüz yeni evlenmişti; yorganın altından sıçradı ve karısını bir kenara çekti. Karısı ona “Sen savaşçı adamsın ve şüphesiz savaşçı biri böyle bir saatte kaleden inmez. Onlarla kalenin üstünden konuş.” dedi. Kâ'b ona “Bu, kardeşim ve Ebû Nâile'dir. Onlar, beni uyuyor bulsa uyandırmayacak kimselerdir.” dedi. Onlarla bir saat konuştu sonra ona “Ey İbnu'l-Eşref bizimle Şîb'u'l-Acûz'a kadar gelmez misin? Gecenin geri kalanında orada konuşmamıza devam ederiz.” dediler. Kâ'b “Nasıl isterseniz” dedi. Sonra yürüyerek oradan çıkıp bir saat daha gittiler. Ebû Nâile elini onun başına ve şakaklarına götürdükten sonra elini koklayarak şöyle dedi: “Kesinlikle düğün gecesi kokusu gibisini görmedim.” Kâ'b karısını kastederek “Ümmü fûlan'ın kokusu” dedi. Bir süre daha böyle yürümeye devam ettiler Ebû Nâile yapacağı işten emin olmak için aynı hareketi bir daha tekrarladı ve onun başını iyice kavrayıp hâkim olunca da

“Vurun Allah’ın düşmanını!” dedi ve diğerlerinin kılıçları onun üzerine indi; Kâ’b onlara karşılık verme fırsatını bulamadı.

Muhammed ibn Seleme şöyle der: “Keskin bir kılıcım vardı onu almıştım Allah’ın düşmanı öyle bir çılgılık attı ki etrafımızda ateş yakmayan kale kalmadı. Elimdeki kılıcımı onun göğsüne sapladıktan sonra kasıklarına ulaşıncaya kadar üzerine yüklendim. Bâzı kılıç darbelerimiz Hâris b. Evs’in başına isabet etti. Ordan ayrıldık fakat arkadaşımız Hâris’in kanaması olduğu için yavaş ilerliyorduk. Bir süre onu bekledik; sonra izlerimizi takip ederek bize doğru gelip yetişti. Onu yüklendik ve gecenin son saatlerinde Hz. Peygamber’in yanına getirdik. Rasûlullah ayakta namaz kılıyordu. Ona selam verdik; yanımıza geldi. O’na, Kâ’b’ı öldürdüğümüzü ve başını ona getirdiğimizi söyledik. Arkadaşımızın yarasına tükürdük ve ailemizin yanına döndük.

Sabah olduğunda Yahudiler Allah’ın düşmanına yaptığımız şeyi öğrenmiş ve bundan dolayı korkmuşlardı. Rasûlullah “Yahudilerden gücünüzün yettiğini öldürün” dedi. Bunun üzerine Muhayyisa ibn Mes’ûd kendisi ile alışveriş yaptığı Yahudi tüccarlardan Suneyne’nin üzerine atlayıp onu öldürdü. Muhayyisa’dan yaşça daha büyük olan Huveysa ibn Mes’ûd o zaman henüz müslüman değildi. Muhayyisa bu adamı öldürünce Huveysa ona vurarak “Ey Allah’ın düşmanı! Malından yiyip karnını doyurduğun bu adamı nasıl öldürürsün?” dedi. Muhayyisa “Vallahi onu öldürmemi emreden seni öldürmemi de emretse boynunu vururum.” diye cevap verdi. Şaşkınlıkla “Muhammed beni öldürmeni sana emretse beni öldürecek misin?” dedi. “Evet” deyince Huveysa “Vallahi bir dinin seni bu noktaya getirmesi şaşırtıcı” diyerek müslüman oldu ve Allah, Kâ’b b. Eşref hakkında bu âyeti indirdi.”⁷⁵

1.2. KUR’ÂN’IN FAZİLETLERİ (FEZÂİLÜ’L-KUR’ÂN)

Kaynaklarda Fezâilü’l-Kur’ân ismiyle yer alan bu ilim, Kur’ân-ı Kerîm’in ve onun bir kısım sûre ve âyetlerinin üstünlüğünü anlatan Hz. Peygamber ve sahâbeden aktarılan rivâyetlere dayanır.

Kur’ân’ın fazîletine dair bu haberler genel olarak iki başlık altında incelenmiştir. Birincisi Kur’ân’ın bütününün fazîletine ait hadisler, ikincisi ise bâzı muayyen sûre ve âyetlerin fazîletine ait hadislerdir.⁷⁶ Târih içinde bu alanla ilgili pekçok müstakil eser yazılmasının yanında, bazı müfessirler de tefsirlerinin başında veya sonunda bu tarz rivâyetlere yer vermişlerdir.

Yukarıda bahsetmiş olduğumuz gibi Kur’ân’ın fazîletlerine dair rivâyetlere eserlerinde yer verenler olduğu gibi bu konuyu eleştirenler de olmuştur. Meselâ; Zerkeşî (ö. 794/1392) ve Suyûtî, çoğunlukla Übey b. Ka’b kanalı ile aktarılan bu rivâyetlerin mevzû hadis olduğunu ve dolayısıyla bu tarz haberlere itibar etmenin hata olduğunu ifade etmiş; Nuh b. Ebî Meryem ve Meysere b. Abdi Rabbih gibi

⁷⁵ Sa’lebî, **el-Keşf ve’l-Beyân**, Cilt: 2, ss. 207-208.

⁷⁶ Suyûtî, **el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân**, Cilt: 2, s. 404; İsmâil Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü**, 11. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s. 201.

zâtların insanları Kur'ân'a rağbet ettirmek maksadıyla bunları uydurduklarını itiraf ettiklerini söylemişlerdir. Ardından bu tarz rivâyetlere tefsirlerinde yer veren müfessirleri eleştirerek kınamışlardır.⁷⁷

İbn Teymiyye (ö. 728/1328), tıpkı Zerkeşî ve Suyûtî gibi sûrelerin fazîleti hakkında aktarılan rivâyetleri eleştiren isimlerden biridir. O, nasıl bâzı rivâyetlerin sahih olduğunu gösteren kesin deliller varsa bâzılarının da mevzû olduğunu gösteren kesin deliller olduğunu, fezâil konusunda zikredilen rivâyetlerin de mevzû hadise dâhil edilmesi gereken rivâyetler olduğunu söyler. Sa'lebî, Vâhidî ve Zemahşerî gibi âlimlerin eserlerinde fezâil ile ilgili rivâyetlere yer vermesini eleştiren İbn Teymiyye, söz konusu bu rivâyetlerin ilim ehlinin ittifâkıyla mevzû olduğunu söyler.⁷⁸

Görüldüğü gibi Kur'ân sûrelerinin fazîletleri hakkında nakledilen rivâyetler tartışmalıdır. Fezâilü'l-Kur'ân'ı bir ilim olarak görüp müstakil eser yazan müellifler olduğu kadar bu tarz rivâyetlerin mevzû olduğunu ve bir ilim olarak görülmemesi gerektiğini savunanlar da vardır. Sa'lebî, fazîletler ile ilgili aktarmış olduğu riâyetlerde herhangi bir yorum yapmamıştır. Bu sebeple onun bu rivâyetleri ele almasının Kur'ân fazîletlerini bir ilim olarak görmesinden mi yoksa onun hâtıbu'l-leyl⁷⁹ özelliğinin bir sonucu mu olduğu bilinmemektedir. Sa'lebî'nin eseri incelendiğinde istisnâsız her sûrenin başında sûrelerin fazîletleri hakkında nakletmiş olduğu rivâyetler görülür. Bu rivâyetler, metin yönünden okuyanı rivâyetin sahih oluşu hakkında şüpheye düşürse de onun sık sık bu rivâyetlere yer vermesi bizim de böyle bir başlık açmamıza sebep oldu.

1.2.1. Müfessirin Yaklaşımı

Sa'lebî, Kur'ân-ı Kerîm'de bulunan yüz on dört sûrenin tamamında henüz sûrenin tefsirine başlamadan, sûrenin fazîletleri ve onu okumanın kişiye kazandıracağı üstünlükleri ifade eden bir takım rivâyetler aktarmıştır. Kimi zaman

⁷⁷ Zerkeşî, Cilt: 1, s. 432; Suyûtî, Cilt: 4, ss. 134-135.

⁷⁸ Ebû'l-Abbas Takiyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm İbn Teymiyye, **Tefsir Usûlüne Giriş**, çev. Yusuf Işıcık, Esra Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 78-79.

⁷⁹ İbn Teymiyye, Sa'lebî'yi tefsirine aldığı rivâyetleri doğru yanlış demeden nakletmesinden dolayı eleştirir ve onun için "geceleri odun toplayan" anlamına gelen "hâtıbu'l-leyl" ifâdesini kullanır. Bkz. İbn Teymiyye, **Tefsir Usûlüne Giriş**, s. 79.

bir sûre için yalnızca bir rivâyet vermiş;⁸⁰ kimi zaman da birden çok rivâyeti arka arkaya sıralamıştır.⁸¹ Sa'lebî, rivâyetlerin büyük bir bölümünün senedini de vermiş⁸²; bazılarında ise senedi kısaltarak yalnız ilk râvînin adını zikretmiştir.⁸³ Çoğunlukla Übey b. Ka'b (ö. 33/654)⁸⁴ kanalı ile aktarılan rivâyetlerin bir kısmı Katâde⁸⁵, Enes⁸⁶, Ebû Bekir (ö. 13/634)⁸⁷, Ebû Hureyre (ö. 58/678)⁸⁸, İbn Abbas⁸⁹, Abdullah b. Amr (ö. 65/684-85)⁹⁰, Hz. Ali⁹¹, İbnu'l-Enbârî (ö. 328/940)⁹², Ümmü'l-Hânî (ö. 50/670)⁹³ gibi isimlerle gelmiştir.

Bu rivâyetler çoğunlukla Hz. Peygamber'e dayandırılıp hadis olarak sunulmuş; bazen de sahâbe ve tâbiînün konuyla ilgili beyan ettikleri ifadelerden aktarılmıştır.

Biz, müfessirin sûre başlarında verdiği bu rivâyetleri, kaynağı açısından ele alıp örneklendireceğiz.

1.2.1.1. Hz. Peygamber'den Nakledilen Rivâyetler

Örnek 1

İbn Abbas'dan rivâyetle Rasûlullah buyurdu ki:

“Her kim Cuma günü Âl-i İmrân olarak isimlendirilen sûreyi okursa, Allah ve melekleri akşam güneş batıncaya kadar o kişiye salât ederler.”⁹⁴

⁸⁰ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 6, s. 438.

⁸¹ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 2, s. 3.

⁸² Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 6, s. 235, 245, 265, 274, 284, 291.

⁸³ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 2, s. 3.

⁸⁴ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 6, s. 176, 181, 196, 204.

⁸⁵ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 5, s. 187, 188.

⁸⁶ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 5, s. 187, 188.

⁸⁷ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 5, s. 187, 188.

⁸⁸ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 5, s. 427.

⁸⁹ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 6, s. 138.

⁹⁰ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 6, s. 204.

⁹¹ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 6, s. 517.

⁹² Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 6, s. 414.

⁹³ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 6, s. 554.

⁹⁴ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 2, s. 3; Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Evsat**, thk. Târik b. Avdillâh b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî, Dârü'l-Harameyn, Kahire, trs., Cilt: 6, s. 191, (No: 6157).

Örnek 2

Ebû Said el-Hudrî'den rivâyetle Rasûlullah şöyle buyurmuştur:
“Fâtihatü'l-Kitâb zehre şifadır.”⁹⁵

1.2.1.2. Sahâbe'den Nakledilen Rivâyetler

Örnek 1

Abdullah b. Mes'ûd dedi ki:

*“Ölü kabre konulduğu zaman, ayakları tarafından ona gelinir; ayakları şöyle der: “Benim üzerimden size bir yol yoktur; Çünkü o Mülk sûresiyle kalkardı.” Sonra mevtânın başı yönünden kendisine gelinir ve dili der ki: “Benim üzerimden de size bir yol yoktur. Çünkü o benimle Mülk sûresini okurdu.” Sonra sözlerine şunu ekledi: “Mülk sûresi Allah'ın azâbını engelleyicidir. O, Tevrât'ta da Mülk Sûresidir. Kim bir gece içinde onu okursa, bu, daha çok ve daha iyidir.”*⁹⁶

Örnek 2

Hiz. Âişe (r.a) şöyle demiştir: “Rasûlullah (s.av) her gece Benî İsrail ve Zümer sûrelerini okurdu.”⁹⁷

Örnek 3

Abdullah b. Abbas dedi ki:

“Her şeyin bir özü vardır; Kur'ân'ın özü de Havâmîm'dir.”⁹⁸

⁹⁵ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 1, s. 20; Ebû Osman Said b. Mansûr b. Şu'be el-Horasânî, **et-Tefsîr min Süneni Said b. Mansûr**, thk. Said b. Abdillâh b. Abdilaziz Ali Hamid, Dâru Samî'i, 1997, Cilt: 2, s. 535, (No: 178).

⁹⁶ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 6, s. 235.

⁹⁷ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 5, s. 288.

⁹⁸ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 5, s. 330.

1.2.1.3. Tabiîn'den Nakledilen Rivâyetler

Örnek 1

Yahyâ İbn Kesir şöyle dedi: “Bize ulaştı ki; Her kim sabahleyin Yâsin sûresini okursa akşama kadar sevinci devam eder, kim de akşam okursa sabaha kadar sevinci devam eder.”⁹⁹

Örnek 2

Saîd ibn Cübeyr şöyle dedi:

“Vahiyden, Allah’ın Cin sûresindeki “Rablerinin mesajlarını tebliğ ettiklerini ortaya çıkarmak için onların önlerinden ve arkalarından gözcüler gönderir.”¹⁰⁰ sözü dışında hiçbir şey indirilmemiştir ki, Cebrâil ile birlikte dört melek onu önünde ve ardında taşımasın. Ancak En’âm sûresi bunun dışındadır. O, yetmiş bin melek ile indirilmiştir.”¹⁰¹

Örnek 3

Mesrûk (ö. 63/683) dedi ki: “Her kim öncekilerin ve sonrakilerin, cennet ve cehennem ehlinin, dünya ve ahiretin haberlerini öğrenmek isterse Vâkıâ sûresini okusun.”¹⁰²

1.3. KIRAAT

Kıraat, sözlükte قَرَأَ (k-r-e) “okumak” kelimesinin masdarıdır. İstilah ilminde, “Kur’ân’daki (kelimeleri) kıraat imamlarından birinin diğerlerinden farklı bir okuyuş ile okumayı tercih etmesi” olarak ifade edilmiştir.¹⁰³

⁹⁹ Sa’lebî, **el-Keşf ve’l-Beyân**, Cilt: 5, s. 188.

¹⁰⁰ Cin 72/28: “يَلْعَلَمُ أَنْ قَدْ أَبْلَغُوا رَسُولَاتِ رَبِّهِمْ وَأَحَاطَ بِمَا لَدَيْهِمْ وَأَخْطَى كُلَّ شَيْءٍ عَدَدًا”

¹⁰¹ Sa’lebî, **el-Keşf ve’l-Beyân**, Cilt: 2, s. 517.

¹⁰² Sa’lebî, **el-Keşf ve’l-Beyân**, Cilt: 6, s. 72.

¹⁰³ Mennâ’ Halil el-Kattân, **Mebâhis fî Ulûmî’l-Kur’ân**, 3. Baskı, Mektebetü’l-Meârif li’n-Neşri ve’t-Tevzî’, yrs., 2000, s. 171.

İbnü'l-Cezerî, kıraat ilmini “Kur’ân kelimelerinin edâ edilmesi ve onlar hakkındaki ihtilaf durumlarını nakledenlere dayandırmak” olarak açıklamıştır.¹⁰⁴

Zerkeşî, kıraatin yüce bir ilim olduğunu söylemiş, “manaların yüceliği ve belâgati onunla bilinir” diyerek kıraat ilminin önemine işâret etmiştir.¹⁰⁵

Kıraat ilmi, İslâmî ilimler içinde gerek ortaya çıkış zamanı gerekse önemi bakımından önceliğe sahiptir. Çünkü Rasûl-i Ekrem inen âyetleri büyük bir özenle okuyor ve hemen ashabına aktarıyor, ondan öğrenenler de bu okuyuşları başkalarına naklediyordu.¹⁰⁶ Sonrasında ise kıraat ilmi yazılıncaya kadar hâfızlar ve kıraat âlimleri, bu kıraatleri fâsılasız olarak birbirlerine nakletmişler ve kıraat ilmi bu şekilde yayılmıştır.¹⁰⁷ İslam ulemâsı tefsir ilmine olduğu kadar kıraat ilmine de büyük ehemmiyet vermiş; bu hususta nice eserler kaleme alınmıştır. Kur’ân’ın mânâsını anlamak ve onu okumak meseleleri her asırda önde gelmiştir.¹⁰⁸

1.3.1. Müfessirin Yaklaşımı

Sa’lebî, kıraat konusunu ciddî bir şekilde ele almış ve tefsirinde yoğun olarak kıraat farklılıklarına değinmiştir. Hz. Peygamber’in yanı sıra sahâbe ve tâbiînin kıraatlerinden örnekler vermiştir. Kıraat imamlarının tamamının aynı okuduğu ifadeleri, genelin okuyuşu olarak aktarmış; kimi zaman da tek kalan bazı farklı rivâyetleri özel olarak dile getirmiştir. Eğer kıraat farklılıkları anlamın değişmesine yol açıyorsa müfessir bunlara da özel olarak yer vermiştir. Kıraat–gramer ilişkisine dair örneklerle konunun inceliklerine değinen müfessir, kıraati hakkında bilgi verilen ifâdeye dair kurrâ arasında ihtilaf bulunuyorsa bu görüşleri de aktarmıştır. Ayrıca zaman zaman kıraat farklılıklarına âyet ve hadislerden deliller getirerek tefsirini zenginleştirmiştir.

Konunun detaylarına dâir örnekleri zikrederek müfessirin yaklaşımını ortaya koymaya çalışacağız.

¹⁰⁴ Şemsuddîn Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbn Yusuf İbnü'l-Cezerî, **Müncidu'l-Mukriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn**, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, yrs., 1999, Cilt: 1, s. 9.

¹⁰⁵ Zerkeşî, Cilt: 1, s. 339.

¹⁰⁶ Abdülhamit Birişik, “Kıraat”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2002, Cilt: 25, ss. 426-433.

¹⁰⁷ İsmail Karaçam, **Kur’ân-ı Kerîm’in Nüzûlü ve Kıraati**, 2. Baskı, Nedve Yayınları, Konya, s. 247.

¹⁰⁸ Osman Keskiöglü, **Nüzûlünden Günümüze Kur’ân-ı Kerîm Bilgileri**, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, Ankara, 1987, s. 157.

1.3.1.1. Farklı Kiraatlere Verdiği Örnekler

Örnek 1

Sa'lebî, Âl-i İmrân 3/75. âyette¹⁰⁹ يُؤَدِّهِ (yüeddihî) kelimesiyle ilgili olarak beş

farklı kiraat olduğundan bahsetmiş ve bu kiraatları arka arkaya sıralamıştır:

“Bunlardan ilki, Ebû Amr, A'meş, Âsım ve Hamza'nın kiraatıdır. Onların tamamı • “he” harfini sakın okumuşlardır. İkincisi Ebû Câfer ve Yakup'un kiraatıdır. Onlar, bu kelimeyi meksûr olarak kesreyle ve ihtilasla¹¹⁰ okumuşlardır. Üçüncü bir kiraat olarak Selâm ise yine ihtilâs ile damme olarak okumuştur. Zührî, işba'¹¹¹ ile damme okumuş; diğerleri ise işba' ile meksur okumuştur.”¹¹²

Örnek 2

Sa'lebî, Âl-i İmrân 3/21. âyette¹¹³ يَقْتُلُونَ (yaktülüne) kelimesini Hasan'ın

şeddeli (yükattilüne) okuduğunu, Hamza'nın ise İbn Mes'ûd'un بِه يَقْتُلُونَ

kıraatine itibâr ederek ثُقَاتِلُونَ الَّذِينَ يَقْتُلُونَ (ve tükâtîlüne'llezîne ye'mürüne bihî)

şeklinde okuduğunu aktarmıştır.¹¹⁴

¹⁰⁹ Âl-i İmrân 3/75: “وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِقِنطَارٍ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِدِينَارٍ لَا يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ.”

”قَائِمًا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأُمِّيَّةِ سَبِيلٌ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ

¹¹⁰ İhtilas: Harfin harekesini hafif bir sesle okumaktır. Bkz. Nihat Temel, **Kırâat ve Tecvid İstılahları**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009, 2. Baskı, s. 72.

¹¹¹ İşba': Teshîli câiz olan bazı harflerin mahrecinden çıkarılmasıdır. Bkz. Nihat Temel, s. 79.

¹¹² Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 2, s. 85.

¹¹³ Âl-i İmrân 3/21: “إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيَّ عِزًّا حَقًّا وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ

بِعَذَابٍ أَلِيمٍ

¹¹⁴ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 2, s. 31.

Örnek 3

Müfessir, Fâtiha 1/7. âyette¹¹⁵ geçen عَلَيْهِمْ (aleyhim) kelimesi ile ilgili yedi

farklı kıraat aktarmıştır. Bunlar şu şekildedir:

“Birincisi: عَلَيْهِمْ (aleyhim) şeklinde • “he” harfinin kesre, م “mim” harfinin cezim ile okunuşudur. Bu, genele ait bir kıraattir. İkincisi: عَلَيْهِمْ (aleyhüm) şeklinde • “he” harfinin damme, م “mim” harfinin cezim ile okunuşudur. Bu kıraat, A’mes ve Hamza’ya ait bir kıraattir ve Hz. Peygamber ile Hz. Ömer’den rivâyet edilmiştir. Üçüncüsü: عَلَيْهِمُوا (aleyhümû) şeklinde • “he” harfinin damme, م “mim” harfinin ise و “vav” eklenerek damme ile okunuşudur. Bu kıraat İsa b. Ömer ve İbn Ebi İshak’a aittir. Dördüncüsü: عَلَيْهِمُوا (aleyhimû) şeklinde • “he” harfinin kesreyle, م “mim” harfinin ise و “vav” eklenerek damme ile okunuşudur. Bu kıraat İbn Kesir ve Ebû Dâvud Abdurrahman b. Hürmüz el-A’rec’e aittir. Beşincisi: عَلَيْهِمِي (aleyhimî) şeklinde • “he” harfinin kesreyle م “mim” harfinin ise ي “ye” ilavesiyle kesre okunuşudur. Bu kıraat Hasan’a aittir. Altıncısı: عَلَيْهِمُ (aleyhimü) şeklinde • “he” harfinin kesreyle, م “mim” harfinin ise dammeyle ve ihtilâsla okunuşudur. Bu, Abdullah b. Atâ’ el-Haffaf’ın Ebû Amr’dan rivâyetidir. Yedincisi: عَلَيْهِم (aleyhimi) şeklinde • “he” ve م “mim” harfinin kesreyle okunuşudur. Bu Amr b. Hamid’in kıraatıdır.”¹¹⁶

Örnek 4

Âl-i İmrân 3/66. âyetindeki¹¹⁷ هَا أَنْتُمْ (hâ entüm) kelimesini Medîne ekolü, hemzesiz ve yalnızca sakın bir elifin sesi miktarınca, uzatma olmadan okudu. Mekke ekolü, هَعْتُمْ vezni üzere mehmûz ve maksûr olarak okudu. Kûfe ekolü, uzatarak hemze ile okudu. Kalanlar ise uzatarak fakat hemze olmadan okudular.¹¹⁸

¹¹⁵ Fâtiha 1/7: “صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ”

¹¹⁶ Sa’lebî, **el-Keşf ve’l-Beyân**, Cilt: 1, ss. 49-50.

¹¹⁷ Âl-i İmrân 3/66: “هَآ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ حَآجَجْتُمْ فِيمَا لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ فَلِمَ تُحَآجُّونَ فِيمَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ”

¹¹⁸ Sa’lebî, **el-Keşf ve’l-Beyân**, Cilt: 2, s. 77.

1.3.1.2. Kıraati İhtilafı Olan Kelimelere Örnekler

Örnek 1

Müfessir, مَا لَكَ يَوْمَ الدِّينِ (mâliki yevmi'd-dîn)¹¹⁹ cümlesinin tefsirini yaparken

kıraat imamlarının bu âyetin okunuşu hakkında on vecih ile ihtilaf ettiklerini dile getirmiştir. Bu vecihler şöyledir:

Birinci Vecih: مَا لَكَ (mâliki) şeklindedir. م “mim” harfine ek olarak ا “elif” ve ك “kef” harfinin esreyle (ki) şeklinde sıfat olarak okunmasıdır. Bu, Hz. Peygamber, Ebû Bekr, Ömer, Osman, Ali, Talha, Zübeyr, Sâ'd, Abdurrahman b. Avf, İbn Mes'ûd, Übey b. Kâ'b, Muaz b. Cebel, İbn Abbas, Ebû Zer, Ebû Hureyre, Enes ve Muâviye'nin okuyuşudur. Tâbiîn ve Tebe-i Tâbiîn'den Ömer b. Abdülaziz, Muhammed b. Şihâb ez-Zührî, Mesleme ibn Zeyd, Esved İbn Yezîd, Ebû Abdurrahman es-Sülemî, Saîd İbn Cübeyr, Ebû Rezin, İbrahim, Talhâ İbn Avf, Âsım İbn Ebî Necûd, İbn Abdulhemezanî, Şeybân İbn Abdurrahman, Ali b. Salih İbn Hay, İbn Ebî Leylâ, Abdullah İbn İdris, Ali İbn Hamza el-Kisâi, Halef b. Hişâm, Basra ehinden Hüseyin İbn Hasan el-Basrî, Ebu Recâ el-Utâridî, Muhammed b. Sîrîn, Bekir İbn Abdillâh el-Müzenî, Katâde b. Diâme es-Sedûsî, Yahyâ b. Ya'mer, İsa İbn Amr en-Nef'î, Selâm İbn Süleyman Ebû'l-Münzir, Yakup el-Hadramî, Eyyub İbn Mütevekkil, Ebû Ubeyde, Said ibn Mes'ûd, Ahfeş, Halid İbn Ma'dân, Dahhâk İbn Müzahim de bu kıraat üzere okumuştur.

İkinci Vecih: مَا لَكَ (meliki) şeklindedir. م “mim”den sonra ا “elif” olmadan, ك “kef” harfî esreyle (ki) şeklinde “açıklama” üzeredir. Bu, Zeyd b. Sâbit, Ebu'd-Derdâ, Şuayb İbn Yezîd, Misver b. Mahreme ve tâbiîn ile tebe-i tâbiîn'den Urve İbn Zübeyr, Ebû Bekr İbn Amr İbn Hazm, Mervân b. Hakem, Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec, Ebân b. Osman, Ebu Cafer Yezîd, Nesibe b. Nassâh, Nâfi' b. Nuaym, Mücâhid, İbn Kesîr, İbn Muhaysin, Hamîd b. Muîn, Yahya ibn Vessâb, Hamza b. Habîb, Muhammed ibn Sîrîn, Abdullah b. Amr, Ebû Amr İbnü'l-Âlâ, Amr, Abdullah ibn Âmir en-Nasîbî'nin okuyuşudur.

Üçüncü Vecih: مَا لَكَ (lâliki) şeklindedir. ل “lam” sıfat olarak cezimlidir. Bu Hasan b. Ali el-Cûfî ve Abdulvâris İbn Saîd'in kıraatıdır. İbn Ömer'den rivâyet edilmiştir.

Dördüncü Vecih: مَا لَكَ (mâlike) şeklindedir. ا “elif” ile ve ك (kef) harfinin üstün ile (ke) şeklinde nidâ olarak okunmasıdır. Bu Â'meş'in, Muhammed b. Sumeyka', Abdulmelik el-Kâdî'nin kıraatıdır. Bunu, Hz. Peygamber'in, bazı gazvelerde يَا مَا لَكَ يَوْمَ الدِّينِ (yâ mâ laka yevmi'd-dîn) şeklinde okuduğu rivâyet edilmiştir.

Beşinci Vecih: مَا لَكَ (melike) şeklindedir. ا “elif” olmadan, ك “kef” harfinin üstün harekeyle (ke) şeklinde yine nidâ olarak okunmasıdır. Bu, Atıyye'nin kıraatıdır.

Altıncı Vecih: مَا لَكَ (mâlikü) şeklindedir. ا “elif” ile ve ك “kef” harfinin ötre harekeyle (ك) şeklinde okunmasıdır. Bu, Üzeyr el-Ukaylî'nin okuyuşudur.

¹¹⁹ Fâtîha 1/4.

Yedinci Vecih: مَلَكٌ (melikü) şeklindedir. / “elif” olmadan, ك “kef” harfinin ötre harekeyle (kü) şeklinde okunmasıdır. Bu Ebû Hamza ve İbn Sîrîn’in okuyuşudur.

Sekizinci Vecih: مَالِكٌ şeklinde “imâle” ve “el-idcâu’l-beliğ” (الاضجاع البليغ)¹²⁰ ile okunmasıdır. Bu Yahya b. Ya’mer’den rivâyet edilmiştir.

Dokuzuncu Vecih: مَلَكٌ (meleke) şeklinde fiil olarak okunmasıdır. Bu, Hasan, Yahya b. Ya’mer, Ebû Hamza ve Ebû Hanife’nin okuyuşudur.¹²¹

Müfessir, on vecih olduğunu ifade etmesine rağmen onuncu veche dair herhangi bir bilgi aktarmamıştır.

Örnek 2

Müfessir, Fâtiha 1/6. âyetteki¹²² الصِّرَاطُ (es-sırâta) kelimesinin kıraati üzerine yapılan ihtilafları ele alıp bir başlık altında değerlendirmiş ve الصِّرَاطُ kelimesi ile ilgili beş farklı okuyuşu aktarmıştır.

Bunlardan ilki, “kelimenin aslından olarak س “sin” ile okunmasıdır” der ve الطريق “yol” kelimesinin سِرَاطًا olarak isimlendirildiğini dile getirir. Müfessirin senedini de aktardığı bu rivâyette Sâbit, bu kıraati İbn Abbas’tan duyduğunu ve İbn Kesir’in de bu şekilde okuduğunu söylemiştir.

İkinci kıraat ise; س “sin” harfinin işmâm¹²³ ile okunmasıdır. Bu, Ebû Hamdûn’un Kisâî’den rivâyetidir.

Üçüncüsü, ز “ze” ile okunmasıdır. Bu kıraati Ebû Hamdun, Selim’den o da Hamza’dan almıştır.

Dördüncü kıraat; ز “ze” harfinin işmâm ile okunmasıdır. Bu okuyuş, rivâyetlerin çoğunda Hamza’nın ve Nehşel ile Şîrâzî’nin rivâyetlerinde ise Kisâî’nin kıraatidir.

¹²⁰ İdcâ’: Mahza imâle demektir. Bkz. Nihat Temel, s. 68.

¹²¹ Sa’lebî, **el-Keşf ve’l-Beyân**, Cilt: 1, ss. 41-42.

¹²² Fâtiha 1/6: “إِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ”

¹²³ İşmam: Harekeyi göstermek için sessiz olarak dudakları yummaktır. Bkz. Nihat Temel, s. 79.

Ve son olarak ص “sâd” ile okunmasıdır ki diğer kurrânın tamamı bu şekilde okumuştur.

Müfessir, kelimenin farklı okunuşlarını aktardıktan sonra bu kelimelerin tamamının sahih ve fasih olduğunu söylemiş, tercihinin ise ص “sad” harfinden yana olduğunu dile getirmiştir. Ardından bu tercihin sebebini açıklayarak, mushafların tamamında ص “sad” ile yazıldığını ve bunun mushâfa daha uygun olduğunu ifade etmiştir. Kelimenin sonunda ط “ta” harfi bulunduğunu ve bu ikisinin itbak ve isti’lâ’da birbirlerine daha uygun olduğunu eklemiştir.¹²⁴

1.3.1.3. Kıraat-Gramer İlişisine Verdiği Örnekler

Örnek 1

Müfessir, Âl-i İmrân 3/147. âyetin¹²⁵ tefsirini yaparken (ve mâ kâne kavlihîm) cümlesiyle ilgili iki ayrı kıraat aktarmıştır. Bunlardan ilki, Hasan ve İbn Ebî İshak’ın kıraatıdır. Onlar, bu kelimeyi كَان (kâne) nin ismi olarak ref’ üzere okumuş; haberinin de أََنَّ قَالُوا (en kâlû) sözü olduğunu söylemişlerdir. Onların dışında kalan tüm kıraat âlimleri ise bu kelimeyi كَان (kâne) nin haberi olarak kabul etmiş ve nasb üzere okumuş; كَان (kâne) nin ismi olarak da, takdîr edilen bir أََنَّ قَالُوا (en kâlû) ifâdesi olduğunu kabul etmişlerdir.¹²⁶

¹²⁴ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 1, s. 47.

¹²⁵ Âl-i İmrân 3/147: “وَمَا كَانَ قَوْلُهُمْ إِلَّا أَنْ قَالُوا رَبَّنَا اغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَإِسْرَافَنَا فِي أَمْرِنَا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ”

¹²⁶ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 2, s. 166.

Örnek 2

Sa'lebî, *لِلَّهِ* “De ki: Bütün iş Allah’a aittir”¹²⁷ âyetinde geçen *كُلُّهُ* (küllehû) kelimesi için farklı iki kıraat bilgisi aktarmıştır. Bunlardan ilki Ebû Amr ve Yakub’un kıraatıdır. Onlar bu kelimeyi mübtedâ olarak kabul etmiş *كُلُّهُ* (küllühû) şeklinde merfû’ okumuşlar; *لِلَّهِ* (lillâhi) kelimesini de haber saymışlardır; ardından şöyle bir açıklama yapılmıştır: “Buradaki durum şu cümledeki gibidir: *إِنَّ عَبْدَ اللَّهِ وَجْهَهُ* “Abdullah’ın yüzü güzeldir.” Bu cümlede “Abdullah” kelimesi mübteda, “yüzü” kelimesi ikinci mübteda, “güzeldir” ise haberdir.

Ebû Amr ve Yakub dışında kalanlar, bu kelimeyi *كُلُّهُ* (küllehû) şeklinde bedel olarak mansub okumuşlardır.¹²⁸

Örnek 3

Müfessir, *أَبَاؤُكُمْ وَآبْنَا وَكُم لَا تَدْرُونَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعًا*,¹²⁹ âyetinin farklı bir okunuşunu gramer bilgisiyle birlikte şöyle aktarmıştır:

“Bâzıları, âyeti *أَيُّهُمَا أَقْرَبُ لَكُمْ نَفْعًا* (eyyühümâ ekrabü leküm nef’an) şeklinde okumuş; *أَيُّهُمَا* (eyyühümâ) kelimesini mübtedâ kılıp merfu’ okumuşlar; orada kendisinden önceki *مَا* (mâ) amel etmemiş; çünkü o istifhâm olarak gelmiştir. *أَقْرَبُ* (ekrabü) onun haberidir, *نَفْعًا* (nef’an) ise temyîz olarak mansubtur.”

Buradaki anlam şunun gibidir: “Miras bırakanlar ve vârislerden hangisinin daha önce ölüp diğerine miras bırakacağını bilemezsiniz. Miras bırakanın ölümünü temennî edip bunun hızlanmasını istemeyin.”¹³⁰

¹²⁷ Âl-i İmrân 3/154.

¹²⁸ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 2, s. 170.

¹²⁹ Nisâ 4/11.

¹³⁰ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 2, s. 248.

1.3.1.4. Farklı Okuyuşların Anlam Farklılıklarına Sebep Olmasına Örnekler

Örnek 1

Sa'lebî, Âl-i İmrân 3/13. âyette¹³¹ geçen يَرَوْنَهُمْ مِنْهُمْ (yeravnehüm misleyhim) “Onları kendilerinin iki misli gördüler” cümlesini Ebû Recâ, Ebû'l-Hâris, Hasan, Ebû Câfer, Şeybe, Nâfi, Yakup ve Eyyûb'un ت “te” harfi ile okuduğunu, bunların dışında kalanların ise ي “ye” harfi ile يَرَوْنَهُمْ (yeravnehüm) şeklinde okuduğunu ifade etmiştir.

Verdiği bu bilginin ardından müfessir, تَرَوْنَهُ (teravne) şeklinde muhatap sigasıyla okuyanlara göre mânânın “Ey Yahudi topluluğu ve kâfirler! Mekkelileri müslümanların iki misli görüyordunuz.” olduğunu söylemiş; يَرَوْنَهُ (yeravne) şeklinde ي “ye” ile okuyanların ise âyetin anlamı noktasında ihtilâfa düştüklerini dile getirerek şunları aktarmıştır:

“Bunların bazıları hitâbın Müslümanlar için olduğunu söyledi. Bu görüşe dair iki yorum ortaya çıkmıştır: 1. “Müslümanlar, müşrikleri kendilerinin iki misli görüyorlardı. Eğer “Müşrikler, müslümanların üç katı olduğu halde onların iki katı olduğunu söylemek nasıl doğru olur?” denilse şöyle cevap verilir: Bu, elinde bir dirhemi olan ve “Benim bunun iki misline ihtiyacım var” diyen kimsenin sözü gibidir. Bu sözü söylerken maksadı, elindekinin dışında iki misline daha ihtiyacı olduğudur. Böylece dirhemlerin sayısı üç olur.

2. Ferrâ der ki; diğer yorum “Müslümanlar, müşrikleri kendilerinin sadece iki katı olarak görüyorlardı” şeklindedir. Allah, onları müslümanlara gerçekte olduklarından daha az gösteriyordu. Öyle ki onları altı yüz yirmi altı kişi olarak gördüler. Sonra Allah, müşrikleri başka bir halde Müslümanlara daha da az gösterdi. Öyle ki Müslümanlar, müşrikleri kendileri kadar gördüler.

İbn Mes'ûd der ki: “Müşriklere baktığımızda onların bizden kat kat fazla olduğunu görüyorduk; daha sonra onlara baktığımızda ise onların bizden bir kişi bile fazla olmadıklarını gördük. Ardından Allah, müşrikleri Müslümanların gözünde daha da azalttı ve onları kendilerinden de az sayıda gördüler.

İbn Mes'ûd aynı zamanda şöyle der: “Bedir günü onlar bizim gözümüzde azalmıştı; öyle ki yanımdaki adama “Onları yetmiş kişi mi görüyorsun?” diye

¹³¹ Âl-i İmrân 3/13: “فَدَكَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فُتُوتِنِ الثَّقَاتِ فَبَقِيَ ثَقَاتُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأُخْرَى كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِنْهُمْ رَأَى الْعَيْنِ وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ”
”بَصَرُهُ مَنْ يَشَاءُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لَأُولِي الْأَبْصَارِ”

sorduğumda “Onları yüz kişi olarak görüyorum” dedi. Müşriklerden bir adamı esir almıştık ve ona “Kaç kişiydiniz?” diye sorduk. Adam “Bin kişiydik” dedi. Bâzıları da, görmenin müşriklere ait olduğunu söyledi. Yani müşrikler müminleri kendilerinin iki katı olarak görüyorken, Allah, savaştan önce müşriklerin gözünde onların sayısını azalttı ki savaşa cüret edebilsinler ve kaçmasınlar. Ne zaman ki savaşa başladılar; Allah onların gözünde müslümanların sayısını artırdı, müslümanların gözünde de onların sayısını azalttı. Böylece müslümanlar savaşa cesaret edebileceklerdi. Bu durumla ilgili olarak Allah, Enfâl sûresi 8/44. âyette “Onlarla karşılaştığınızda onları size, sizi de onlara az gösteriyordu.” buyurmuştur.¹³²

Örnek 2

“Rabbınız işaretli beş bin melek size yardım eder.”¹³³ âyetinde geçen مُسَوِّمِينَ (müsevvimîn) “işaretli” kelimesinin و “vav” harfini İbn Kesîr, Ebû Amr, Âsım ve Yakup kesre ile okumuş; bunların dışında kalanlar ise fetha ile okumuşlardır. Ebû Ubeyd’in tercihi de fetha olmuştur.

“Vav” harfini kesreyle okuyanlar, işaretin meleklerin kendilerinde değil atlarında olduğunu, fetha okuyanlar ise meleklerin bizzat kendilerinin işaretli olduğunu kast etmişlerdir.¹³⁴

1.3.1.5. Kıraatlara Âyet veya Hadis ile Delil Getirmesi

1.3.1.5.1. Âyetlerden Delil Getirdiği Kıraat Örnekleri

Örnek 1

Müfessir, Bakara sûresi 2/15. âyette¹³⁵ وَ يَمُدُّهُمْ (ve yemüddühüm) ifadesinin tefsirini yaparken aktardığı kıraati âyetlerle delillendirerek nakletmiş ve şöyle demiştir:

İbn Muhaysın ve Şibl bu âyeti وَ يُمِدُّهُمْ (ve yümiddühüm) şeklinde ي “ye” harfini dammeyle, م “mim” harfini kesreyle okumuşlardır. Bu iki kıraat, aynı

¹³² Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 2, ss. 17-18.

¹³³ Âl-i İmrân 3/125: “يُمِدُّكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ”

¹³⁴ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 2, s. 145.

¹³⁵ Bakara 2/15: “اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ”

manaya gelen iki kelimedir. Çünkü *الْمَدَّ* (el-medd) çoğunlukla şerde kullanılır; *الْإِمْدَاد* (el-imdâd) ise hayırda kullanılır. Allah *الْمَدَّ* (el-medd) hakkında şöyle buyurmuştur: “Biz onun azabını artırdıkça artıracacağız.”¹³⁶ *الْإِمْدَاد* (el-imdâd) hakkında da şöyle buyurmuştur: “Mallar ve oğullarla size yardım ettik.”¹³⁷ “Kendilerine verdiğimiz mal ve oğullar ile (onların iyiliğine koştığımızı) mu sanıyorlar?”¹³⁸ “Sizi mal ve evlatlarla desteklemek için..”¹⁴⁰

Örnek 2

Müfessir, Bakara sûresi 2/20. âyette¹⁴¹ geçen *يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ* (yehtafü ebsârahüm) ifadesinin okunuşuna dair farklı birkaç kıraati aktardıktan sonra genelin kıraatinin tahfif (cezim) ile olduğunu söyleyerek Hacc suresi 22/31. âyet¹⁴² ve Saffat sûresi 37/10. âyeti¹⁴³ örnek getirmiştir.¹⁴⁴

Örnek 3

Nisâ 4/10 âyetinde¹⁴⁵ geçen *وَسَيَصْلُونَ سَعِيرًا* (ve seyaslevne se’îran) cümlesi tefsirde farklı kıraatler ile ele alınmış ve bu kıraatler için âyetlerden delil getirilmiştir. Sa’lebî, bu kıraatlerle ilgili şöyle der:

“Bunlardan ilki, genelin okuyuşu olarak *ي* “ye” harfinin fethayla okunmasıdır. Sa’lebî, bu tercihin *يَدْخُلُونَ* (yedhulûne) “giriyorlar” anlamına geldiğini ve bu anlamı tasdik edenin de Leyl 92/15. âyetinde geçen “cehenneme giren kişi” olduğunu söyler.
İkinci kıraat, Ebû Recâ, Hasan, İbn Âmir, Âsım ve Ebû Câfer’in kıraatidir. Onlar *ي* “ye” harfini dammeyle okumuş ve *سَاعِيلِيهِ سَقَرًا* “Ben onu cehenneme

¹³⁶ Meryem 19/79.

¹³⁷ İsra 17/6.

¹³⁸ Mü’minûn 23/55-56.

¹³⁹ Nûh 71/12.

¹⁴⁰ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 2, s. 82.

¹⁴¹ Bakara 2/20: “يَكَاذِبُونَ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارَهُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ”

¹⁴² Hac 22/31: “خُنَفَاءَ لِلَّهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ”

¹⁴³ Sâffât 37/10: “إِلَّا مَنْ خَطِفَ الْخَطْفَةَ فَاتَّبَعَهُ شِهَابٌ ثَاقِبٌ”

¹⁴⁴ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 1, s. 87.

¹⁴⁵ Nisâ 4/10: “إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَسَيَصْلَوْنَ سَعِيرًا”

sokacağım”¹⁴⁶ ve فَسَوْفَ نُصْلِيهِ نَارًا “Onu cehennem ateşine atacağız”¹⁴⁷ âyetlerinde olduğu gibi النَّارُ و يَحْرَقُونَ يُدْخَلُونَ “Ateşe sokulacak ve yakılacak” anlamını vermişlerdir.

Üçüncü kıraat ise Humeyd b. Kays’ın kıraatidir. O, bu âyeti وَ سَيُصْلَوْنَ (ve seyusallûne) olarak تُصْلِيهِ vezninde ي “ye” harfini dammeyle, ل “lam” harfini şedde ile okumuş; Hakka 69/31 âyetini¹⁴⁸ de delil olarak göstermiştir.¹⁴⁹

1.3.1.5.2. Hadislerden Delil Getirdiği Kıraat Örnekleri

Örnek 1

Sa’lebî, Kehf sûresinin 18/86. âyetinde¹⁵⁰ geçen حَمِيَّة (hamietin) ifadesini

Abdullah b. Mes’ûd, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Amr, Abdullah b. Zübeyr, Hasan, Ebû Câfer, İbn Âmir, Eyyûb ve Kûfe Ekolünün حامية şeklinde ا “elif” ile okuduklarını ve bu kıraatlerine şu hadis rivâyetini delil olarak gösterdiklerini ifade etmiştir:

Ebû Zer (r.a) şöyle demiştir: “Rasûlullah’ın ardında otuyordum. Bana “Bu güneş nerede batıyor?” diye sordu. Ben de “Allah ve Rasûlü daha iyi bilir” dedim. Bunun üzerine Allah Rasûlü فَإِنَّهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنِ حَامِيَةٍ “O, çamurlu bir su gözesinde batar” buyurdu.”¹⁵¹

¹⁴⁶ Müddessir 74/26.

¹⁴⁷ Nisâ 4/30.

¹⁴⁸ Hâkka 69/31: “ثُمَّ الْجَحِيمِ صَلْوَةً”

¹⁴⁹ Sa’lebî, **el-Keşf ve’l-Beyân**, Cilt: 2, s. 243.

¹⁵⁰ Kehf 18/86: حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَغْرِبَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَغْرُبُ فِي عَيْنٍ حَمِئَةٍ وَوَجَدَ عِنْدَهَا قَوْمًا قُلْنَا يَاذَا الْقَرْنَيْنِ إِنَّمَا أَنْتَ تُعَذِّبُ وَإِنَّمَا أَنْتَ تُنذِرُ فِيهِمْ حُسْنًا “Nihâyet güneşin battığı yere varınca, onu kara bir balçıkta batar (gibi) buldu. Orada bir kavme rastladı. Bunun üzerine biz, "Ey Zülkarneyn! Onları ya cezalandıracak veya haklarında iyi davranma yolunu seçeceksin" dedik.”

¹⁵¹ Sa’lebî, **el-Keşf ve’l-Beyân**, Cilt: 4, s. 147; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî, **el-Müstedrek ale’s-Sahîhayn**, 1. Baskı, thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1990, Cilt: 2, s. 267, (No: 2961).

Örnek 2

Esmâ Bint Yezid'in rivâyet ettiğine göre Nûr 24/22 âyetinde¹⁵² geçen وَلْيَعْفُوا (ve li te'fû ve li tasfehû) ifadelerini Allah Rasûlü وَلْيَصْفَحُوا (ve'l ya'fû ve'l yasfehû) ifadelerini Allah Rasûlü (ve li te'fû ve li tasfehû) şeklinde “te” harfî ile okumuştur.¹⁵³

1.4. MEKKÎ VE MEDENÎ

Mekkî ve medenî kavramları, vahyin Hz. Peygamber'e indirildiği zaman, mekân ve muhatap kitle esas alınarak oluşturulmuş üç farklı tanımla açıklanmıştır.¹⁵⁴

Bu tanımların ilki mekâna göre yapılmış ve hicretten sonra bile olsa Mekke ve yakın çevresindeki bölgelerde nâzil olan âyetler mekkî, Medîne ve civârında nâzil olan âyetler medenî kabul edilmiştir. Fakat bu tanımdaki kayıt ve sınırların dışında kalan âyetler bulunduğundan bu tanım âlimler tarafından yetersiz görülerek tercih edilmemiştir.

İkinci tanım ise âyetin hitap ettiği muhatabı esas alır. Buna göre, Mekkelilere hitap eden âyetler mekkî, Medîne'de bulunanları muhatap alan âyetler ise medenî'dir. Diğer bir ifadeyle Kur'ân'da “Ey insanlar!” lafzıyla gelenler mekkî, “Ey îman edenler!” lafzıyla gelenler ise medenî'dir. İki nedenden dolayı bu tanım da kabul görmemiştir. İlki, sınırlandırılmış bu iki hitap tarzının dışında kalan nidâ ifadelerinin de bulunması, ikincisi ise “Ey insanlar!” formunda gelen medenî âyetlerin ve “Ey îman edenler!” formunda gelen mekkî âyetlerin bulunmasıdır.

Üçüncü ve kabul gören meşhur tanıma göre, “Mekke dışında inmiş olsa bile Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinden önce nâzil olanlar mekkî, Mekke'de inmiş olsa bile Medine'ye hicretten sonra nâzil olanlar medenî'dir.”

Zerkânî, bu üçüncü tanımın sahih ve kabul edilebilir olduğunu, ayrıca önceki tanımlarda bulunan kusur ve aykırılıklardan uzak bulunduğundan dolayı âlimlerin

¹⁵² Nûr 24/22: “وَلْيَعْفُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا ”
”حُبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ”

¹⁵³ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 4, s. 361.

¹⁵⁴ Zerkânî, Cilt: 1, ss. 193-194; Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Cilt: 1, ss. 37-38, Zerkeşî, Cilt: 1, s. 187.

tercihini bu yönde yaptığını dile getirerek bu tanımın meşhur olduğunu söylemiştir. Bu ilmin, Kur’ân’ın tağyir ve tahriften korunarak sâlimen bize ulaştığının bir kanıtı olduğunu ifade eden Zerkânî, mekkî ve medenî âyetleri bilmenin, bir konu hakkında Kur’ân-ı Kerim’de birbirine muhalif iki âyet veya âyetler bulunduğunda nâsih ve mensûh olanı birbirinden ayırt etmeye de faydası olduğunu vurgulamıştır.¹⁵⁵

1.4.1. Müfessirin Yaklaşımı

Sa’lebî, el-Keşf ve’l-Beyân adlı eserinde, bir sûrenin tefsirine başlamadan önce -birkaç istisna dışında- genellikle o sûrenin mekkî ya da medenî oluşuna dair bilgi vererek başlamıştır.

Kimi sûrede, sûrenin tamamının mekkî ya da medenî olduğunu vurgulamış;¹⁵⁶ bazılarında ise sûrenin içinde bir veya birkaç âyeti işaret edip bunların dışında kalanların mekkî ya da medenî olduğunu ifade etmiştir.¹⁵⁷

Tüm sûrelerde olmamakla beraber bazı sûrelerin başında, sûrenin mekkî ya da medenî oluşunu ifade eden bir rivâyet aktarmış¹⁵⁸ fakat çoğunlukla sûrelerin mekkî veya medenî olduğunu ispata girişmemiştir. Müfessir, tefsirini yaptığı sûre veya âyetin, nüzûl yeri ve zamanına dair bir ihtilaf bulunuyorsa buna dair rivâyetleri de aktarmış ve kısaca değerlendirdikten sonra “en iyisini Allah bilir” demiştir.¹⁵⁹

1.4.1.1. Sûre Bağlamında Mekkî- Medenî

Yukarıda belirttiğimiz gibi Sa’lebî, el-Keşf ve’l-Beyân adlı eserinde birkaç istisnâ dışında sûrelerin girişlerinde, onların mekkî veya medenî olduklarını kısaca ifade etmiştir. Müfessirin mekkî ve medenî olarak belirlediği sûreler aşağıdaki gibidir.

¹⁵⁵ Zerkânî, Cilt: 1, ss. 193-195.

¹⁵⁶ Bkz. Meryem/19.

¹⁵⁷ Bkz. Râd/13, İbrahim/14, Nahl/16, Hacc/22, Şuarâ/26, Zümer/39, Teğâbün/64, Müzzemmil/73,

¹⁵⁸ Bkz. Fâtiha/1, Mâide/5, En’âm/6, Tevbe/9.

¹⁵⁹ Sa’lebî, el-Keşf ve’l-Beyân, Cilt: 1, s. 20;

1.4.1.1.1. Mekkî Dediği Sûreler

Fâtiha/1¹⁶⁰, En'âm/6¹⁶¹, Yunus/10, Hûd/11, Yusuf/12, İbrahim/14, Hicr/15, Nahl/16, İsrâ/17, Kehf/18, Meryem/19, Hac/22¹⁶², Mü'minûn/23, Furkan/25, Şuarâ/26¹⁶³, Neml/27, Kasas/28, Ankebût/29, Rûm/30, Lokman/3, Secde/32, Yâsin/36, Saffât/37, Zümer/39¹⁶⁴, Mü'min/40, Fussilet/41, Şûrâ/42, Zuhruf/43, Duhân/44, Câsiye/45, Ahkaf/46, Kaf/50, Zâriyat/51, Tûr/52, Necm/53, Kamer/54, Rahmân/55, Vâkıâ/56, Saff/61, Teğâbün/64¹⁶⁵, Mülk/67, Kalem/68, Hâkka/69, Meâric/70, Nûh/71, Cin/72, Müzzemmil/73¹⁶⁶, Müddessir/74, Kıyâmet/75, İnsan/76, Mürselât/77, Nebe'/78, Nâziât/79, Abese/80, Tekvir/81, İnfitâr/82, İnşikâk/84, Bürûc/85, Târık/86, Âlâ/87, Ğâşiye/88, Fecr/89, Beled/90, Şems/91, Leyl/92, Duhâ/93, İnşirâh/94, Tîn/95, Alak/96, Kadîr/97, Beyyine/98, Zilzâl/99, Âdiyât/100, Kâriâ/101, Tekâsür/102, Asr/103, Hûmeze/104, Fîl/105, Kureys/106, Mâûn/107, Kevser/108, Kâfirûn/109, Tebbet/111, İhlâs/112.

1.4.1.1.2. Medenî Dediği Sûreler

Bakara/2, Nisâ/4, Mâide/5, Enfâl/8, Tevbe/9, Ra'd/13, Nûr/24, Ahzâb/33, Muhammed/47, Fetih/48, Hucurât/49, Hadîd/57, Mücâdele/58, Haşr/59, Mümtehhine/60, Cuma/62, Münâfikûn/63, Talâk/65, Tahrîm/66, Mutaffifîn/83, Nasr/110, Felak/113, Nâs/114

¹⁶⁰ Müfessir, Fâtiha sûresinin nüzûlü ile ilgili ihtilaf olduğundan bahsetmiş ve iki farklı görüşü de aktararak mekkî olduğu görüşünü savunmuştur. Bkz. Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 1, ss. 19-20.

¹⁶¹ Müfessir En'âm sûresinin altı âyeti dışında tamamının mekkî olduğunu ifade etmiş; bu altı âyetin de 91-93, 151-153. âyetler olduğunu, bunların dışında kalanların ise tek bir gecede topluca indiğini aktarmıştır. Bkz. Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 1, s. 51.

¹⁶² Müfessir Hac sûresinin 19. âyetten itibaren altı âyetinin medenî olduğunu söylemiştir. Bkz. Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 4, s. 281.

¹⁶³ Müfessir, Şuarâ sûresinin son âyetinin medenî olduğunu aktarmıştır. Bkz. Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 4, s. 438.

¹⁶⁴ Müfessir, Zümer sûresi 39/53. âyetin medenî olduğunu, onun dışında sûrenin tamamının mekkî olduğunu aktarmıştır. Bkz. Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 5, s. 288.

¹⁶⁵ Müfessir, Teğâbün sûresinin 14. âyetinin medenî, kalanının ise mekkî olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 6, s. 204.

¹⁶⁶ Müfessir, Müzzemmil sûresinin son âyetinin medenî olduğunu, bunun dışında sûrenin tamamının mekkî olduğunu söylemiştir. Bkz. Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 6, s. 300.

1.4.1.1.3. Mekkî ya da Medenî Oluşuna Değınmediğı Sûreler

Âl-i İmrân/3, A'râf/7, Tâhâ/20, Enbiya/21, Sebe/34, Fâtır/35, Sâd/38.

1.4.1.1.4. Mekkî ya da Medenî Oluşunda İhtilâfa Yer Verdiğı Örnekler

Örnek 1

Müfessir, İnsan/76 sûresinin tefsirinde, bu sûrenin nüzûlü hakkında âlimlerin ihtilaf ettiğini söyleyerek görüşleri aktarmıştır:

Mücâhid ve Katâde “Sûrenin tamamı medenî’dir” dedi. Hasan ve İkrime 24. âyetinin mekkî, onun dışında kalan tüm âyetlerin medenî olduğunu söylediler. Diğerleri ise “Tamamı mekkî’dir” dedi. En doğrusunu Allah bilir.”¹⁶⁷

Örnek 2

Sa’lebî, Fatihâ sûresinin tefsirine başlamadan önce, sûrenin nüzûlüne dair bir başlık açmış ve konu hakkındaki farklı görüşleri delilleriyle beraber aktarmıştır.

İlk olarak senedini uzunca verdiği bir rivâyette Ali b. Ebî Tâlib’in (r.a) “Fâtihatü’l-Kitâb, arşın altındaki bir hazineden Mekke’de indirildi.” dediğini ve âlimlerin çoğunun da bu görüşte olduğunu söylemiştir.

Müfessir, bu görüşe Amr b. Şurahbil (ö. 63/683) den nakledilen rivâyeti delil olarak getirmiş ve ardından Hz. Peygamberin bu sûrenin nüzûlü esnasında Hz. Hatice ile paylaştığı “Kur’ân’dan ilk nâzil olan الحمد لله رب العالمين *el-hamdü li’llâhi Rabbi’l-âlemîn*’ dir” cümlesini aktarmıştır:

Rivâyete göre Hz. Peygamber, bunu Hz. Hatice’ye sır olarak açtı ve ona “Bana bir şeyin karışmasından korktum” dedi. Hz. Hatice O’na, ne olduğunu sorunca Hz. Peygamber “Yalnız olduğum bir esnada bir ses işittim ve kaçtım” dedi. Hz. Ebû Bekir ile birlikte Varaka b. Nevfel’e gittiler. Varaka b. Nevfel Hz. Peygamber’e “O sana geldiğinde dizlerinin üzerine çök (ve sana ne diyeceğine bak)” dedi. Cebrâil Hz.

¹⁶⁷ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 6, s. 347.

Peygamber’e geldiğinde بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ \ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ “*Rahmân ve Rahîm olan Allah’ın adıyla. Hamd, Âlemlerin Rabbi olan Allah’a mahsustur*” de!” dedi.

Müfessir, bunun ardından yine senedini verdiği bir rivâyetle Mücâhid’in diğerlerinden farklı olan görüşünü aktarır:

“Fâtihatü’l-Kitab, Medîne’de inmiştir.”

Mücâhid’in bu görüşüne karşılık Hasan b. Fazl, her âlimin hataya düşebileceğini ve Mücâhid’den gelen bu sözün kabul edilemez olduğunu dile getirmiştir. Sebebini ise Mücâhid’in diğer âlimlerin aksi bir görüşte tek başına kalması olarak ifade etmiştir.¹⁶⁸

1.4.1.2. Âyet Bağlamında Mekkî-Medenî

Sa’lebî, tefsirinde çoğunlukla âyetlerin kim hakkında ve hangi olay üzerine nâzil olduğunu aktarmış olmasına rağmen onların mekkî mi medenî mi olduğuna dair pek bilgi vermemiştir. Biz eseri okurken karşılaştığımız birkaç örneği aşağıda ifade etmeye çalıştık.

Örnek 1

Müfessirin, Lokman 31/27. âyetin¹⁶⁹ tefsirinde aktardığına göre, Atâ İbn Yesâr bu âyetin medenî olduğunu söylemiş ve “Bize anlatıldığına göre hicretten sonra indi” demiştir. Onun dışında kalanlar ise mekkî olduğunu söylemiş ve “Yahudiler Kureyş heyetine, Rasûlullah’a bazı sorular sormalarını emrettiler. Kureyş, bunları O’na sorduklarında Rasûlullah Mekke’den uzaklaşmış idi. Allah en iyisini bilir.” dediler.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 1, ss. 19-20.

¹⁶⁹ Lokmân 31/27: “وَلَوْ أَنَّ مَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَجَرَةٍ أَقْلَامٌ وَالْبَحْرُ يَمُدُّهُ مِنْ بَعْدِهِ سَبْعَةُ آبْحُرٍ مَا نَفَدَتْ كَلِمَاتُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ” “Eğer yeryüzündeki bütün ağaçlar kalem olsaydı, deniz de -ardından ona yedisi daha eklenmek üzere- mürekkep olsaydı yine de Allah’ın sözleri tükenmezdi; Allah azîzdur, hakîmdir.”

¹⁷⁰ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 5, s. 61.

Örnek 2

Müfessir, Ankebût 29/11. âyetin¹⁷¹ tefsirini yaparken buraya kadar olan on âyetin Medine’de, geriye kalanların ise Mekke’de indiğini ifade etmiştir.¹⁷²

Örnek 3

“Sana içki ve kumar hakkında soruyorlar”¹⁷³ âyetinin tefsirini yaparken müfessir, Allah’ın içki hakkında dört âyet indirdiğini ve Mekke’de inen âyetin de “Hurma ve üzüm gibi meyvelerden de hem içki hem de güzel rızık edirsiniz. İşte bunda aklını kullanan bir toplum için işaretler vardır.”¹⁷⁴ âyeti olduğunu söylemiştir.¹⁷⁵

1.5. NÂSİH–MENSÛH

Nesh, güneşin gölgeyi, gölgenin güneşi, ihtiyarlığın gençliği ortadan kaldırması gibi bir şeyi kendinden sonra gelen şeyin yok etmesidir. Bu tanımdan anlaşılacağı üzere nesh bazen yok etmek, bazen var etmek, bazen de her iki anlamı kapsayan bir durumu ifade eder.¹⁷⁶

İslâmın ilk asırlarından itibaren âlimler nâsih-mensûh konusunu önemsemiş ve tefsirlerinde bu konuya yer vermiştir. Suyûtî, el-İtkân’da bu duruma dikkat çekerek ulemânın, bir müfessirin nâsih-mensûh ilmine vâkıf olmadıkça Kur’ân’ı tefsir etmesinin mümkün olmadığı görüşünü aktarır.¹⁷⁷ Kur’ân’da neshin mevcûdiyeti neredeyse herkes tarafından kabul edilirken IV. (X.) yüzyılın ilk çeyreğinde vefât eden Mu’tezîle âlimi Ebû Müslim el-İsfahânî’nin (ö. 322/934) buna

¹⁷¹ Ankebût 29/11: وَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْمُنَافِقِينَ “Muhakkak ki Allah, gerçekten iman edenleri de bilir, inanmış gibi görünenleri de bilir.”

¹⁷² Sa’lebî, **el-Keşf ve’l-Beyân**, Cilt: 5, s. 6.

¹⁷³ Bakara 2/219: “يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ”

¹⁷⁴ Nahl 16/67: “وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا حَسَنًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّقَوْمٍ يَعْقِلُونَ”

¹⁷⁵ Sa’lebî, **el-Keşf ve’l-Beyân**, Cilt: 1, s. 331.

¹⁷⁶ Ebû’l-Kâsım el-Hüseyin b. Muhammed el-Mufaddal er-Râğıb el-İsfahânî, **el-Müfredât fi Garîbi’l-Kur’ân**, 1. Baskı, thk. Safvan Adnân ed-Dâvûdî, Dâru’l-Kalem-Dâru’s-Şâmiyye, Beyrut, 1991, Cilt: 1, s. 801.

¹⁷⁷ Suyûtî, **el-İtkân fi Ulûmi’l-Kur’ân**, Cilt: 3, s. 66.

karşı çıkmasının ardından konu tartışılır olmuştur.¹⁷⁸ Bu tartışma, neshi kabul edenlerle etmeyenlerin fikirlerine Kur’ân’dan delil getirme çabalarıyla günümüze kadar devam etmiştir.

1.5.1. Müfessirin Yaklaşımı

Sa’lebî, Bakara 2/106. âyetin¹⁷⁹ tefsiri esnasında “nesh” konusuna değinerek görüşünü dile getirmiştir.

Burada müfessir, “nesh” kelimesinin barındırdığı anlamları sıralamış ve bu âyette ifade edilen mânânın bunlardan hangisi olduğuna işaret etmiştir. “Bir hükmü yürürlükten kaldırıp iptal etmek” olarak tanımladığı neshi Kur’ân’ın emir ve nehiy bildiren âyetleri için geçerli ve câiz kabul etmiştir. Kur’ân’da bu gibi âyetlerin bulunmasının hikmetine de değinmeden geçmemiştir. Kur’ân ilimlerinden biri olduğunu söylediği “nesh ilmi”ne dâir bilgi sahibi olmayan kişilerin tefsir işine girişmemesi gerektiğini vurgulayarak konunun önemini dile getirmiştir.

Müfessirin bu konudaki düşünce ve görüşünün daha iyi anlaşılması için ilgili âyetin tefsirinde beyân ettiği ifadeleri aktarmak istiyoruz:

“Nesh’in sözlükte iki anlama geldiğini bil! Bunlardan birincisi, tağyir (değiştirmek) ve tahvil (dönüştürmek-aktarmak) anlamındadır. Ferrâ (ö. 207/822) dedi ki: “Allah, onu maymuna dönüştürdü.” Yani neshetti. Kitap için de durum böyledir. Bir kitabı diğerine aktarmak, içindekileri ona nakletmek de nesh anlamı taşır. Allah, Câsiye sûresi 29. âyette ﴿إِنَّا كُنَّا نَسْتَنسِخُ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ﴾ (29) “Hiç şüphesiz biz yapmakta olduğunuz şeyleri kaydetmekteydik” buyurmakla “Meleklerle onları yazmalarını emrederiz” anlamını kastetmiştir. İbn Abbas ise bu âyet hakkında “Siz Arap bir kavim değil misiniz? Onun neshi bundan önceki aslının dışında bir şey olur mu?” demiştir. Bu anlam üzerinden baktığımızda Kur’ân’ın tamamı mensûhtur. Çünkü o, Levh-i Mahfuz’dan nakledilip Hz. Peygamber’e indirilmiştir.”¹⁸⁰

Müfessir burada, Kur’ân’ın Levh-i Mahfuz’dan tek seferde topluca dünya semâsına indirildiğini ve ardından Cebrâil’in onu Hz. Peygamber’e âyet âyet indirdiğini; içinde müşriklerin sözleri ve onlara verilen cevapların bulunduğunu anlatan bir rivâyeti aktarmış ve ardından neshin diğer anlamını şöyle izâh etmiştir.

¹⁷⁸ Abdurrahman Çetin, “Nesih”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2006, Cilt: 32, ss. 582-584.

¹⁷⁹ Bakara 2/106: قَدِيرٌ شَيْءٌ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ “Biz bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unutturursak, mutlaka daha iyisini veya benzerini getiririz. Bilmez misin ki Allah her şeye kâdirdir.”

¹⁸⁰ Sa’lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 1, s. 172.

“Neshin ikinci anlamı “bir şeyi kaldırıp iptal etmek”tir. “Güneş gölgeyi neshetti” Yâni “onu yok edip ortadan kaldırdı” denir. Bu âyette “bir âyeti neshedersek” ifâdesi ile kastedilen bu anlamdır. Öyleyse bu anlama göre Kur’ân’ın bir kısmı nâsîh ve mensûhtur. Bu ümmetin nâsîh ve mensûh olarak târif ettiği şey tam da budur. Ve o da yine iki türdedir; İlki, âyetin hattı (yâni yazılı olan lafzı) sâbit kalıp, o âyete dâir bilgi ve amelin (uygulamanın) ortadan kaldırılması anlamına gelir. İbn Abbas da “Bir âyeti neshedersek” ifâdesini, aynı şekilde “âyetin hattının sâbit kalıp hükmünün değiştirilmesi” olarak yorumlamıştır. İkincisi ise, âyetin aslının yâni tilâveti ve hükmünün beraber kaldırılmasıdır. Böylece âyet, kitabın dışında kalır ve aynı şekilde insanların kalplerinden de çıkartılır.

Ebû Ümâme b. Sehl İbn Hanîf’in Said b. el-Müseyyeb’in meclisi (hakkında) aktardığı rivâyet buna şâhitlik eder. Rivâyet şöyledir: “Ezberinde bâzı sûreler bulunan bir kişi gecenin bir kısmında kalkıp bu sûreleri okumak ister fakat buna gücü yetmez. Sabah olunca Rasûlullah’a gider ve durumu anlatırlar. İçlerinden bâzısı “Ya Rasûlullah! Dün gece şu şu sûreleri okumak için kalktım fakat bunu yapamadım” der. Bir diğeri ve yine bir başkası da “Ben de bunun için geldim” deyip aynı beyanda bulununca Rasûlullah “Onlar dün gece neshedildi (kaldırıldı)” buyurmuştur.”

“Sonra neshin ancak emir ve nehiy ifâde eden âyetler hakkında olup, neshedildiğinde kendisini bildireni yalancı konumuna düşüren haber tarzı âyetler için geçerli olmadığını bil!”

“Kuşkusuz Yahudiler şeriatın hükümlerini neshe çalıştılar ve onun “bedâ” olduğunu iddia ettiler. Böyle olunca onlara şöyle denildi: “Allah, kardeşlerin birbiriyle evlenmesini önce mübah kılıp sonra bundan sakındırmadı mı? Erkek ve kız kardeşlerin kızlarıyla evlenme durumu da bununla aynıdır. Yine Hz. İbrâhîm’e oğlunu öldürmesini emretmiş sonra da ona bunu yapmamasını söylememiş midir? Hz. Mûsâ da İsrâiloğullarına önce buzağıya tapanları öldürmelerini emretmiş sonra da kılıçlarını kınlarına sokup öldürmekten vazgeçmelerini söylememiş midir? Hz. Mûsâ’nın nübüvveti bu tür şeylere ibâdet etmekten uzak değil mi? Daha sonra da buzağıya tapılmamış mıdır? Nebî Hazkil, sünneti emretmiş ve sonra onu yasaklamamış mıdır? Niçin bu şeyler başlangıçta gelmedi de aksine kullar bir ibadetten diğerine, bir hükümden diğer hükme taşındı? Bunun sebebi, hikmeti göstererek maslahatı ortaya koymak, mülkünü kemâle erdirmek ve onunla tevfiğe ulaşmaktır. Bu, nesih ilmindendir. Ve nesih ilmi Kur’ân ilimlerinin pek çok türünden biridir. Bu ilmin bilinmemesi tefsir işine girişen biri için kabul edilebilir bir durum değildir.”¹⁸¹

Nesh konusuna dâir düşüncelerini bu şekilde aktaran Sa’lebî, eserinde nesh örneklerine yer vermiş; nâsîh veya mensûh olduğu kabul edilen âyetler ile bu konuda ihilâfa düşülen âyetleri hem kendi görüşünü beyân ederek hem de müfessirlerin görüşlerini aktararak ele almıştır.

¹⁸¹ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 1, ss. 172-173.

1.5.1.1. Nesh Örnekleri

Örnek 1

“Biz senin, yüzünü göğe doğru çevirdiğini elbette görüyoruz. İşte şimdi kesin olarak seni memnun olacağın kibleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir; nerede olursanız olun yüzünüzü o yöne çevirin. Kuşku yok ki kendilerine kitap verilenler onun rablerinden gelmiş bir gerçek olduğunu elbette bilirler. Allah, onların yaptıklarından habersiz değildir.”¹⁸²

Sa’lebî, şer’î işlerde neshedilen ilk hükmün kible konusunda olduğunu söylemiş ve devamında şunları aktarmıştır:

“Rasûlullah ve ashâbı Mekke’de Kâbe’ye yönelerek namaz kılıyorlardı. Rasûlullah Medine’ye hicret ettiğinde Allah, Yahudilerin Tevrat’ta onun sıfatlarını bulmalarının yanında, Rasûlullah’ı tasdik etmelerini de kolaylaştırmak için Beyt-i Makdis’e doğru yönelmelerini emretti. Bu müfessirlerin genelinin görüşüdür.”¹⁸³

Örnek 2

“Meyve verdiğinde onun meyvesinden yiyin ve hasat edildiği gün ondan verilmesi gereken hakkı verin.”¹⁸⁴

Müfessir, âyetin tefsirinde bu hakkın ne olduğuna dair farklı görüşleri belirtmiş daha sonra da âyetteki *“Hasat edildiği gün ondan verilmesi gereken hakkı verin”* hükmünün nesh edildiğini ifâde eden şu görüşleri aktarmıştır:

Said b. Cübeyr “Bu hüküm zekâtta önce idi; zekât farz olunca bunu neshetti.”

Süfyan ve Süddî’ye bu âyet hakkında soruldu: “Öşür ve öşrün yarısı onu neshetti” dediler.

¹⁸² Bakara 2/144: “قَدْ نَرَى تَوَلَّى وُجْهَكَ فِي السَّمَاءِ فَلْتُوَلِّينَا قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا”
“وَجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ الْأَدِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ”

¹⁸³ Sa’lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 1, s. 207.

¹⁸⁴ En’âm 6/141: “كُلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ”

Âlimlerden Miksem, İbn Abbas'ın "Zekât, Kur'ân'daki tüm sadakaları neshetti" dediğini nakletti.¹⁸⁵

Örnek 3

*"Ey iman edenler! Allah'a karşı gereği gibi saygılı olun ve ancak müslüman olarak can verin."*¹⁸⁶

Sa'lebî bu âyetle ilgili olarak şöyle der:

"Müfessirler dedi ki: "Bu âyet nâzil olduğunda insanlar "Ya Rasûlallah! Buna kimin gücü yeter ki?" dediler ve bu âyet onlara ağır geldi. Bunun üzerine Allah "O halde gücünüz yettiğince Allah'a saygısızlıktan sakının; dinleyin, itaat edin ve kendi iyiliğinize olmak üzere başkaları için harcayın. Kim nefsinin bencilliğinden korunmayı başarsa işte kurtuluşa erecekler onlardır."¹⁸⁷ âyetini inzâl buyurdu ve bu âyeti onunla nesh etti."¹⁸⁸

Örnek 4

*"Yoksa gizli konuşmanızdan önce sadakalar vermekten korktunuz mu? Madem yapmadınız ve Allah sizi bağışladı o halde namazı özenle kılın, zekâtı verin, Allah'a ve resulüne itaat edin. Allah, yapıp ettiklerinizden tamamen haberdardır."*¹⁸⁹

Müfessir buradaki anlamın "Mademki yapmadınız; Allah, sizin tevbenizi kabul etti ve sadakayı sizden silip kaldırdı (neshetti)" olduğunu söylemiş ve ardından Mükâtil b. Hayyân'dan naklettiği bir rivâyetle bu durumun yalnız on gece sürdüğünü sonra da nesh edildiğini dile getirmiştir.¹⁹⁰

¹⁸⁵ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 2, s. 584.

¹⁸⁶ Âl-i İmrân 3/102: "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُوا إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ"

¹⁸⁷ Teğâbün 64/16: "فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَأَطِيعُوا وَأَطِيعُوا وَاتَّقُوا خَيْرًا لَّأَنْفُسِكُمْ وَمَنْ يُوقِ شُحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ"

¹⁸⁸ Sâlebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 2, s. 116.

¹⁸⁹ Mücâdele 58/13: "عَاشَقْتُمْ أَنْ تُقْلِمُوا بَيْنَ يَدَيِ جُؤَيْكُم صَدَقَاتٍ فَإِذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَتَابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ"

¹⁹⁰ Sâlebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 6, s. 135.

1.5.1.2. Nâsîh-Mensûh Konusunda İhtilaf Örnekleri

Örnek 1

*“Onları yakaladığınız yerde öldürün; sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın. Fitne öldürmekten daha kötüdür. Mescid-i Harâm civarında onlar sizinle savaşımadıkça siz de orada onlarla savaşmayın. Şâyet sizinle savaşmaya kalkıştırlarsa o zaman onları öldürün. İşte kâfirlerin cezası böyledir!”*¹⁹¹

Müfessir bu âyetle ilgili olan farklı görüşleri şöyle nakletmiştir:

“Bir grup: “Bu âyet mensûhtur. (İslam’ın başlangıcında) savaşa başlayan taraf olmak yasaklanmıştı; sonra bu hüküm “Fitne kalmayınca”ya kadar onlarla savaşın” âyeti ile neshedildi.” demiştir. Bu Katâde ve Rebî’ nin görüşüdür.”

“Mukâtil b. Hayyân: “Onları ele geçirdiğiniz yerde öldürün” âyeti için “Bu, Harem’de veya Harem dışında nerede ele geçirerseniz onları öldürün! anlamındadır.” Fakat bu hüküm “Onlarla Mescid-i Haram’da savaşmayın” âyetiyle neshedilmiştir. Sonra seyf âyeti de bu âyeti neshetmiştir. Bu durumda bu âyet hem nâsîh hem mensûh konumundadır.” dedi.”

*“Diğerleri de şöyle dedi: “Bu âyet muhkemdir. Harem bölgesinde savaşa ilk başlayan taraf olmak câiz değildir.”*¹⁹²

Örnek 2

*“Onlar, hep yalana kulak veren ve durmadan haram yiyen kimselerdir. Sana gelirlerse aralarında hüküm ver veya onlardan yüz çevir. Onlardan yüz çevirirsen sana hiçbir zarar veremezler. Eğer hüküm verirsen aralarında adaletle hükmet! Şüphesiz Allah, âdil olanları sever.”*¹⁹³

Sa’lebî, bu âyetin hükmü hakkında ihtilaf olduğunu söyleyerek şunları aktarmıştır:

“Bu hüküm sâbit midir yoksa zimmet ehli ihtilaf ettiklerinde, hükmedecek kişi için hükümde bir muhayyerlik var mıdır?”

“Âlimlerin çoğu âyetin hükmünün sâbit olduğunu ve onu nesh eden bir şeyin olmadığını, İslam hâkimlerinin, zimmet ehlinin çoğu ile ehl-i kitap arasında hüküm verip vermeme muhayyer olduklarını dile getirmişlerdir. Eğer

¹⁹¹ Bakara 2/191: “وَأَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ تَقْتُلُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تُقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ”
” حَتَّى يُقَاتِلُوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ ”

¹⁹² Sa’lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 1, s. 281.

¹⁹³ Mâide 5/42: “سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكْأَلُونَ لِلْسُّخْتِ إِنْ جَاؤَكَ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ وَإِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَضُرُّوكَ شَيْئًا وَإِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُم بَيْنَهُم بِالْقِسْطِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ ”

dilerlerse onlardan yüz çevirir ve aralarında hükmetmezler, hükmederlerse de İslam ehlinin hükmüyle hükmederler. Bu Nehaî, Şa'bî, Atâ ve Katâde'nin sözüdür.”

“Diğer âlimler ise âyetin mensûh olduğunu ve onu “Onlar arasında Allah'ın indirdiği ile hükmet...”¹⁹⁴ âyetinin neshettiğini söylerler. Bu, Mücâhid, İkrime ve Süddî'nin görüşüdür. Bu görüş, aynı zamanda İbn Abbas'dan da rivâyet edilmiştir. İbn Abbas şöyle der: “Mâide sûresinde yalnız şu iki âyet neshedilmiştir; İlki “Ey iman edenler! Allah'ın işâretlerine, haram aya, boyunları bağısız ve bağlı kurbanlıklara, Rablerinin büyük lutf ve rızasını dileyerek Beytülharâm'a yönelmiş kimselere sakın saygısızlık etmeyin...”¹⁹⁵ âyetidir; bu âyeti “Haram aylar çıkınca, müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün...”¹⁹⁶ âyeti neshetmiştir.”

“İkincisi de “Eğer sana gelirlerse onlar arasında hüküm ver ya da onlardan yüz çevir...”¹⁹⁷ âyetidir; onu da “Aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet ...” âyeti neshetmiştir.”¹⁹⁸

Örnek 3

“Miras taksimi esnasında (kendilerine pay düşmeyen) akrabalar, yetimler ve miskinler bulunursa onlara da (bu maldan vererek) rızıklandırın ve kendilerine güzel söz söyleyin.”¹⁹⁹

Sa'lebî, âyetin hükmüyle ilgili ihtilafları şöyle sıralamıştır:

“Âlimlerin bir kısmı bu âyetin mensûh olduğunu söylemiştir. Said ibn Müseyyeb, Dahhâk ve Ebû Mâlik: “Bu âyet miras âyetinden önce idi. Miras âyeti nâzil olduğunda miras (sadece ona hak sahibi olan) ehline (has) kılındı ve bu âyet neshedildi. Diğerleri ise âyetin muhkem olduğunu söylediler. Bu Eşarî, Nehaî, Şa'bî ve Zührî'nin görüşüdür. İkrime ve Muksim'in rivâyetiyle İbn Abbas da bu görüştedir.”²⁰⁰

¹⁹⁴ Mâide 5/49: “وَأَنِ احْكُم بَيْنَهُم بِمَا أَنزَلَ اللَّهُ ...”

¹⁹⁵ Mâide 5/2: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْلُوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشَّهَرِ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا آمِينَ الْبَيْتِ الْحَرَامَ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنْ رَبِّهِمْ وَرِضْوَانًا وَإِذَا حَلَلْتُمْ ...”

¹⁹⁶ Tevbe 9/5: “فَإِذَا انسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ ...”

¹⁹⁷ Mâide 5/42: “... سَمَاعُونَ لِلْكَذِبِ أَكْأَلُونَ لِلْسُخْتِ فَإِنْ جَاؤُكَ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ ...”

¹⁹⁸ Sa'lebî, el-Keşf ve'l-Beyân, Cilt: 2, s. 455.

¹⁹⁹ Nisâ 4/8: “وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةُ أُولُو الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينُ فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ وَقُولُوا لَهُمْ قَوْلًا مَعْرُوفًا ...”

²⁰⁰ Sa'lebî, el-Keşf ve'l-Beyân, Cilt: 2, s. 241.

İKİNCİ BÖLÜM

DİRÂYETE DAYALI KUR'ÂN İLİMLERİ

Kur'ân, rivâyeti esas alan ilimlerin yanı sıra âyetleri dil, anlam ve üslup açısından inceleyen bazı Kur'ân ilimleri ile de tefsir edilmiştir. Biz bu bölümde el-Keşf ve'l-Beyân isimli tefsiri bu yönleriyle ele alıp değerlendirmeye çalışacağız.

2.1. DİL İLE İLGİLİ KUR'ÂN İLİMLERİ

Dil, anlaşılacak isteyen her varlığın en temel iletişim aracıdır. Allah da kıyamete kadar gelecek tüm muhataplarına kendini açık bir şekilde Kur'ân-ı Kerîm ile anlatmayı amaçlamıştır. Kur'ân'daki kelimelerin ve cümlelerin beyân edilmesinde kendine has bir üslûp ve ifade tarzı bulunmaktadır. Sa'lebî, bu üslubun anlaşılması adına ortaya konulan ilimlerden bir kısmına el-Keşf ve'l-Beyân'da geniş bir şekilde yer vermiştir. Şimdi de Sa'lebî'nin dil ile ilgili Kur'ân ilimlerini ne şekilde ele aldığını örneklerle sunmaya çalışacağız.

2.1.1. Garîbu'l-Kur'ân

Garîb kelimesi, Arapça'da “garâbet” masdarından türeyen ve yurdundan uzak kalan, kendi cinsi arasında eşi ve benzeri bulunmayan, tek ve nâdir olan, bilinmeyen, mübhem ve kapalı olan anlamlarına gelir.²⁰¹

Kur'ân-ı Kerîm, Arapça'nın Kureyş lehçesiyle nâzîl olmakla birlikte diğer Arap lehçelerinden gelen veya yabancı dillerden alınıp Arapçalaştırılan kelimeler de ihtivâ etmektedir. Ayrıca Kur'ân'da az kullanılmasından dolayı mânâsı yaygın olarak bilinmeyen, anlaşılması güç lafızlar da vardır. Tefsir ilminde Kur'ân'daki bu tür kelimelerin açıklanması Garîbu'l-Kur'ân'ın konusunu teşkil etmektedir.²⁰²

²⁰¹ Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, Dâru Sâdır, Beyrut, 1994, Cilt: 1, s. 640.

²⁰² İsmail Cerrahoğlu, “Garîbu'l-Kur'ân”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1996, Cilt: 13, ss. 379-380.

2.1.1.1. Müfessirin Yaklaşımı

Müfessir, tefsirinin mukaddimesinde Kur'ân'dan yirmi dört tür ilim tesbit ederek hazırladığı bu eseri “Kitâbu'l-Keşf ve'l-Beyân an Tefsîri'l-Kur'ân” olarak isimlendirdiğini söylemiş ve bu yirmi dört tür içinde arapça, dil, meâni ilmi ve î'râbı da zikretmiştir.²⁰³ Fakat tefsîrin içerisinde ve mukaddimede Garîbu'l-Kur'ân'a dair bir ifadeye, husûsî bir tanıma ve açıklamaya rastlamadık. Kur'ân'da garîb lafızlar olarak bilinen kelimelerin tefsirine baktığımızda ise müfessirin genellikle kendi tercihini belirtmeksizin bu kelimelerin anlamlarına dair farklı görüşlere detaylı bir şekilde yer verdiğini görmekteyiz.

2.1.1.2. İlgili Örnekler

Örnek 1

“Yoksa sen, bizim âyetlerimizden olan Ashâb-ı Kehf ve Rakîm'i şaşırtıcı mı buldun?”²⁰⁴

Sa'lebî, الرَّقِيم “er-Rakîm” kelimesinin anlamına dair âlimlerin yaptığı farklı değerlendirmeleri eserinde aktarmıştır:

İbn Abbas'tan nakledilen bir rivâyete göre “er-Rakîm” ashab-ı Kehf'in içinde bulunduğu, Gatafanla Eyle arasında bir vadidir. ”
Kâ'b dedi ki: “O ashab-ı Kehf'in (yaşadığı) köydür. Bu yoruma göre o, içinde su yatağı bulunan “Rakmetu'l-Vâdi” ifadesinden alınmadır.”
Said b. Cübeyr: “er-Rakîm” demirden bir levhadır. Kurşundan olduğu da söylenir, üzerine ashab-ı Kehf'in isimlerini ve kıssalarını yazdılar, sonra onu mağaranın kapısına astılar. Bu yoruma göre “er-Rakîm” in mânâsı mektuptur.”²⁰⁵

²⁰³ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 1, s. 5.

²⁰⁴ Kehf 18/9: “أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحَابَ الْكَهْفِ وَالرَّقِيمِ كَانُوا مِنْ آيَاتِنَا عَجَبًا”

²⁰⁵ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 4, s. 94.

Örnek 2

“Eğer (susuzluktan) yardım isterlerse onlara erimiş maden gibi yüzleri kavuran bir su ile yardım edilir.”²⁰⁶

Müfessir, âyette bulunan المهل “el-Mühl” kelimesinin anlamına dair farklı görüşleri şöyle sıralamıştır:

“Ebû Müslim’in İbn Abbas’dan naklettiği bir rivâyete göre Hz. Peygamber “el-Mühl” in “bulanık bir yağ” gibi olduğunu ve (bu yağın) onlara yaklaştırılmasıyla yüzlerinin derisinin onun içine döküleceğini söylemiştir. İbn Abbas, المهل “el-Mühl” yağ tortusu gibi katı bir sudur.” A’mes, “Yağın (sıkılınca ortaya çıkan) özüdür” demiştir. Mücâhid, “kan ve irin” olduğunu söylemiştir. Dahhâk, المهل “el-Mühl” siyah bir sudur, eğer cehennem siyahsa suyu da siyahtır; ağacı da siyahtır ve oranın ehli de siyahtır.” demiş; Ebû Ubeyde ise “yeryüzündeki madenlerin tümünün eritilmiş hali” olduğunu söylemiştir.”²⁰⁷

2.1.2. İ’râbu’l-Kur’ân

Sözlükte “bir şeyin aslını ve hakikatini ortaya çıkarmak, açıklamak” anlamına gelen i’râb kelimesi terim olarak “Arap dilinin söz dizimini (nahiv/sentaks) incelemek” demektir.²⁰⁸ Dildilerin örfünde i’râb, kelimelerin sonuna gelen hareke ve sükûnları ifade eder.²⁰⁹

Her dilde olduğu gibi Arap dilinin de kendine özgü kuralları vardır. Cümleleri ve ifâdeleri doğru anlamak, ancak bu kuralları iyi bilmekle mümkündür. Bu sebeple cümle içindeki kelimelerin birbiriyle olan bağlantısını ortaya koymaya yardımcı olan bir ilim dalı olarak i’râb ilminden faydalanılmaktadır. İ’râb ilmi Kur’ân ilimleri içerisinde yer eden bir disiplin olarak i’râbu’l-Kur’ân ismiyle adlandırılmış ve Kur’ân’ın kelime, cümle ve terkiplerini birbiriyle ilişkileri açısından inceleyerek ifâdelerin doğru anlamlandırılmasına yardımcı olmuştur.

²⁰⁶ Kehf 18/29: “وَإِنْ يَسْتَعْجِلُوْا يُعَاثِبُوْا بِمَا كَانُوا يَفْعَلُوْنَ”

²⁰⁷ Sa’lebi, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 4, s. 117.

²⁰⁸ Abdülhamit Bırışık, “İ’râbu’l-Kur’ân”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2000, Cilt: 22, s. 376.

²⁰⁹ İsfahânî, Cilt: 1, s. 556.

2.1.2.1. Müfessirin Yaklaşımı

Sa'lebî, î'râb ilmine tefsirinde yer vermiş; Kur'an'da geçen pekçok kelime, terkip ve cümleyi gereken yerlerde sarf ve nahiv yönünden izah ederek âyetin maksadının daha iyi anlaşılması için lafzî ve mahallî açıdan î'râblarını beyan etmiştir.

Terim olarak î'râbu'l-Kur'an'a ve bu ilmin tefsir açısından önemine değinmemiş olsa da eserinde bu konuya dair pekçok örnek vermesi, onun î'rab ilmini âyetlerin tefsirine olan katkısı açısından önemsediğini göstermektedir. Rivâyet esâsına uygun bir şekilde ele aldığı tefsirinde zaman zaman dilcilerin âyetin î'râbına dair görüşlerini aktarmış; çoğu zaman da kendisi âyetin î'râbını yapmıştır.

2.1.2.2. İlgili Örnekler

Örnek 1

Sa'lebî, Bakara 2/1-2. âyetlerin tefsirinde اَلَمْ 'in î'râbtaki mahallinin mübtedâ olarak merfû olduğunu, ondan sonra gelenlerin de onun haberi olduğunu söylemiştir. Ardından اَلَمْ mübtedâ, ذٰلِكَ ikinci mübtedâ, الْكِتَابُ onun haberi ve cümle olarak ذٰلِكَ ilk mübtedânın haberi olduğu söylenir” diyerek âyetin î'râbına dair bilgi vermiştir.²¹⁰

Örnek 2

Âl-i İmrân 3/20. âyette²¹¹ وَمِنْ اَتَّبَعْنِ ifâdesinin î'râbını veren müfessir, “ مَنْ (men) kelimesi اَسْلَمْتُ (eslemtü) kelimesindeki ت (te) ye atıf olarak ref mahallindedir”

²¹⁰ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 1, ss. 21-22.

²¹¹ Âl-i İmrân 3/20: “ فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ اَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلّٰهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ وَقُلْ لِلَّذِينَ اُوْتُوا الْكِتَابَ وَالْاٰمِنِينَ اَسْلَمْتُمْ فَإِنْ اَسْلَمُوا فَقَدْ ”
” اهْتَدَوْا وَاِنْ تَوَلَّوْا فَاِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَاللّٰهُ بِصِيرٍ بِالْعِبَادِ

demiş ve böylece anlamın *ومن اتبعني أسلم كما أسلمت* “Kim bana tâbi olursa, benim teslim olduğum gibi o da teslim olsun” olduğunu söylemiştir.²¹²

Örnek 3

Bakara 2/85. âyetin²¹³ *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا* bölümü ile ilgili Sa’lebî şunları söylemiştir:

“*يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا* kelimesi *يا هؤلاء* anlamındadır. Nidâ harfi, sözün ona delâlet etmesi sebebiyle istiğnâ için hazf olmuştur. “*Ey Nûh ile birlikte taşıdıklarımızın soyundan gelenler! Bilesiniz ki Nûh çok şükreden bir kul idi.*” (İsrâ 17/3)²¹⁴ âyetindeki ifâde de bunun gibidir. *يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا* tenbih içindir ve kesre üzere mebnîdir.”²¹⁵

Örnek 4

“Onlara “*Yeryüzünde düzeni bozmayın*” denildiğinde, “*Hayır, biz yalnızca ıslah edenleriz*” derler.”²¹⁶

Sa’lebî, bu âyetteki *إِذَا* (izâ) nın *حيث* (hîneizin) anlamında te’kid harfi olduğunu ve beklenen fiilin gelmesine izin verdiğini söylemiştir. Ardından gelen *قِيلَ* (kîle) fiilinin de mâzi meçhûl fiil olup aslının *قول* (k-v-l) olduğunu ve “vav” harfinin üzerine kesre ağır geldiğinden onun kesresinin fiilin birinci harfine (fâe’l-fiil) taşındığını ve böylece “vav” harfinin öncesinde bulunan kesreden dolayı *ي* “ye” harfine dönüştüğünü ifade etmiştir.²¹⁷

²¹² Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 2, s. 30.

²¹³ Bakara 2/85: “*يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ*”

²¹⁴ İsrâ 17/3: “*ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا*”

²¹⁵ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 1, s. 148.

²¹⁶ Bakara 2/11: “*وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ*”

²¹⁷ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 1, s. 78.

âyet²²³ geçen وَأَتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ “Yetimlere mallarını verin” ifadesinin nazîrinin Nisâ 4/6. âyet²²⁴ bulunduğunu; Nahl 16/25. âyetin²²⁵ nazîrinin Ankebût 29/13.²²⁶ âyet olduğunu aktarmıştır. Tefsirinde bunlara benzer pek çok örneğe sıkça rastlamaktayız.²²⁷ Sa’lebî’nin bu konudaki gayretinin Kur’ân’ın daha iyi anlaşılması noktasında faydalı olduğu ve tefsirine olumlu anlamda katkı sağladığı kanaatindeyiz.

2.1.3.2. İlgili Örnekler

Örnek 1

Müfessirin, سبيل “sebil” kelimesini farklı âyetlerde dört ayrı anlamda kullandığını tesbit ettik. Bunlar, günah-sıkıntı²²⁸, yol²²⁹, din-itaat²³⁰, hüccet (delil)²³¹ kelimeleridir.

Örnek 2

el-Keşf ve'l-Beyân'da عفو “afv” kelimesi sekiz anlamda tefsir edilmiştir. Bunlar şöyledir: Bağışlamak²³², terk etmek-vazgeçmek²³³, çoğaltmak²³⁴, günâhı

²²³ Nisâ 4/2: “وَأَتُوا الْيَتَامَىٰ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَتَّبِعُوا الْحَبِيبَ بِالطَّبِيبِ وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَهُمْ إِلَىٰ أَمْوَالِكُمْ إِنَّهُ كَانَ حُوبًا كَبِيرًا”

²²⁴ Nisâ 4/6: وَأَتُوا الْيَتَامَىٰ حَتَّىٰ إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ فَإِنْ آنَسْتُمْ مِنْهُمْ رُشْدًا فَادْفَعُوا إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ وَلَا تَأْكُلُوهَا إِسْرَافًا وَبِدَارًا أَنْ يَكْبَرُوا “وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ فَإِذَا دَفَعْتُمْ إِلَيْهِمْ أَمْوَالَهُمْ فَأَشْهِدُوا عَلَيْهِمْ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ حَسِيبًا”

²²⁵ Nahl 16/ 25: لِيُخْلَمُوا أَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَمِنْ أَوَارِ الْأَٰدِينَ يُلْجَلُونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ أَلَا سَاءَ مَا يَزُرُونَ

²²⁶ Ankebût 29/13: “وَلِيُخْلَمُوا أَوْزَارَهُمْ وَأَنْفَالًا مَعَ أَنْفَالِهِمْ وَلِيُسْأَلُنَّ يَوْمَ الْقِيَمَةِ عَمَّا كَانُوا يَفْعَلُونَ”

²²⁷ Bkz. Sa’lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 1, s. 96; Cilt: 2, s. 86, 88, 196, 197, 202, 204, 216, 217, 267, 319; Cilt: 4, s. 88.

²²⁸ Sa’lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 2, s. 87; Tevbe 9/91.

²²⁹ Sa’lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 2, s. 289, Nisâ 4/43; Cilt: 1, s. 175, Bakara 2/108.

²³⁰ Sa’lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 1, s. 279, Bakara 2/190.

²³¹ Sa’lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 2, s. 331, Nisâ 4/90.

²³² Sa’lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 3, s. 205, Tevbe 9/43, Bakara 2/286 (Afv kelimesi ile ifade edilen bağışlama); Cilt: 1, s. 491; Nûr 24/22; Cilt: 4, s. 361; Cilt: 2, s. 174, Âl-i İmrân 3/159 (Tecâveze kelimesi ile ifade edilen bağışlama); Cilt: 2, s. 345, Nisâ 4/99; Cilt: 2, s. 381, Nisâ 4/149.

²³³ Sa’lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 1, s. 116, Bakara 2/52; Cilt: 1, s. 176, Bakara 2/109; Cilt: 2, s. 427, Mâide 4/15; Cilt: 2, s. 174, Âl-i İmrân 3/159; Cilt: 2, s. 381, Nisâ 4/149.

²³⁴ Sa’lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 3, s. 53, A'râf 7/95; Cilt: 1, s. 341, Bakara 2/219.

silme²³⁵, yok etmemek (لم يستأصل)²³⁶, cezalandırmamak²³⁷, ihtiyaç fazlası²³⁸, yüce Allah'ın sıfatı²³⁹.

Örnek 3

Müşterek lafızlardan olduğu bilinen روح R-v-h kökünden türeyen kelimelerin geçtiği âyetlere baktığımızda bu ifade ile ilgili on dokuz farklı anlamın tefsirde karşımıza çıktığını görmekteyiz. Bu mânâların bir kısmı, ilgili kelimenin bulunduğu âyet içinde ifade ettiği mânâyâ dair müfessirin âlimlerden aktardığı görüşleridir. Bu anlamlar şöyledir: Geri getirmek (يردون)²⁴⁰, yolculuk yapmak (مسيرة)²⁴¹, iyi son-hayırlı âkıbet (فج)²⁴², rüzgâr²⁴³, Cebrâil²⁴⁴, meleklerden bir melek²⁴⁵, ruh²⁴⁶, rahmet²⁴⁷, rızık²⁴⁸, Kur'ân-vahiy²⁴⁹, istirahat²⁵⁰, Allah'ın yüzüne bakmak²⁵¹, koku²⁵², güç²⁵³,

²³⁵ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 1, s. 116, Bakara 2/52; Cilt: 1, s. 271, Bakara 2/187; Cilt: 5, s. 394, Şûrâ 42/25.

²³⁶ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 1, s. 116, Bakara 2/52; Cilt: 2, s. 168, Nisâ 4/153; Cilt: 2, s. 382, Nisâ 4/153.

²³⁷ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 4, s. 209, Teğabün 64/14; Cilt: 5, s. 397, Şûrâ 42/30-34.

²³⁸ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 1, s. 341, Bakara 2/219.

²³⁹ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 2, s. 381, Nisâ 4/149; Cilt: 2, s. 345, Nisâ 4/99, Cilt: 2, s. 296, Nisâ 4/43.

²⁴⁰ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 3, s. 506, Nahl 16/6.

²⁴¹ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 5, s. 142, Sebe 34/12.

²⁴² Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 3, s. 405, Yusuf 12/87.

²⁴³ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 3, s. 279, Yunus 10/22; Cilt: 2, s. 135, Âl-i İmrân 3/117, Cilt: 3, s. 461; İbrahim 14/18; Cilt: 4, s. 250; Enbiyâ 21/8; Cilt: 4, s. 62; İsrâ 17/69, Cilt: 5, s. 44, Rum 30/51.

²⁴⁴ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 2, s. 510, Maide 5/110, Cilt: 3, s. 540, Nahl 16/102; Cilt: 4, s. 170, Meryem 19/17; Cilt: 4, s. 463, Şuarâ 26/193; Cilt: 4, s. 78, İsrâ 17/85; Cilt: 4, s. 404, Şûrâ 42/52; Cilt: 6, s. 511, Kadr 97/4.

²⁴⁵ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 4, s. 78, İsrâ 17/85.

²⁴⁶ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 1, s. 151, Bakara 2/87; Cilt: 3, s. 488, Hicr 15/29; Cilt: 4, s. 271, Enbiyâ 21/81.

²⁴⁷ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 4, s. 100, Vâkıâ 56/89; Cilt: 2, s. 391, Nisâ 4/171; Cilt: 4, s. 137, Mücadele 58/22.

²⁴⁸ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 6, s. 51, Rahmân 55/12.

²⁴⁹ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 2, s. 391, Nisâ 4/171; Cilt: 5, s. 404, Şûrâ 42/52; Cilt: 3, s. 505, Nahl 16/2; Cilt: 4, s. 78; İsrâ 17/85; Cilt: 4, s. 137, Mücadele 58/22.

²⁵⁰ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 6, s. 100, Vâkıâ 56/89.

²⁵¹ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 6, s. 100, Vâkıâ 56/89.

²⁵² Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 3, s. 409, Yusuf 12/94.

²⁵³ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 3, s. 148, Enfâl 8/46.

yardım²⁵⁴, hidâyet²⁵⁵, nefha²⁵⁶, nûr²⁵⁷ ve sureti insana benzeyen ama insan olmayan bir mahlûk.²⁵⁸

Örnek 4

Müfessir, Bakara 2/260. âyette²⁵⁹ geçen فَصْرُهُنَّ “onları alıştır” ifadesini مائل “eğilim-meyil” olarak açıklamış²⁶⁰; Nisâ 4/4. âyette²⁶¹ صَدَقَاتٍ “mehirler” kelimesinin nazîrinin de Temim lehçesine ait olan مثلات (mesûlât) kelimesinin olduğunu ifade etmiştir.²⁶²

2.2. ANLAM İLE İLGİLİ KUR’ÂN İLİMLERİ

2.2.1. Hurûf-ı Mukattaâ’

Kur’ân’daki bâzı sûrelerin başlarında yer alan harflere huruf-ı mukattaâ’ (kesik harfler) denir. Lafzen herhangi bir mânâyâ delâlet etmediklerinden dolayı “hakiki müteşâbih” olarak kabul edilirler.²⁶³

Bu harflerin ne anlama geldiği üzerinde durup bunları te’vîl eden müfessirler de bulunmaktadır. Bu sebeple söz konusu harfler hakkında pek çok yoruma tefsirlerde yer verilmiştir. Çalışmamızın sınırları gereği biz bu yorumları burada

²⁵⁴ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 6, s. 137, Mücâdele 58/22.

²⁵⁵ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 6, s. 137, Mücâdele 58/22.

²⁵⁶ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 2, s. 391, Nisâ 4/171; Cilt: 4, s. 272, Enbiyâ 21/ 81.

²⁵⁷ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 6, s. 137, Mücâdele 58/22.

²⁵⁸ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 4, s. 78, İsrâ 17/85.

²⁵⁹ Bakara 2/260: “وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَىٰ قَالَ أَوَلَمْ تُؤْمَرْ قَالَ بَلَىٰ وَلَٰكِن لِّيَطْمَئِنَّ قَلْبِي قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ”
”فَصْرُهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا وَاعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ”

²⁶⁰ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 1, s. 440.

²⁶¹ Nisâ 4/4: “وَآتُوا النِّسَاءَ صَدُقَاتِهِنَّ نِحْلَةً فَإِنْ طِبَّنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنَاءً مَرْئًا”
“Kadınlara mehirlerini borcunuzu öder gibi verin. Eğer onun bir kısmını size gönül razısıyla verilerse onu da âfiyetle yiyin.”

²⁶² Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 2, s. 229.

²⁶³ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 21. Baskı, s. 168.

detaylı olarak sunmayacak, Sa'lebî'nin konu hakkında yer verdiği görüşlerle devam edeceğiz.²⁶⁴

2.2.1.1. Müfessirin Yaklaşımı

Mukatta'a harflerinin geçtiği yirmi dokuz sûreye baktığımızda, bu harflerin ilk olarak zikredildiği Bakara sûresinin girişinde müfessirin bu konuyu detaylıca ele aldığını görüyoruz. Sa'lebî, sûre başlarında bulunan ve anlamı kapalı olan bu harflerle ilgili âlimlerin ihtilâf ettiklerini dile getirmiş ve ortaya çıkan farklı iki görüşü aktarmıştır.

Bunlardan ilki, âlimlerin pek çoğunun mukatta'a harflerini, anlamını Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceği müteşabihâttan kabul etmeleri ve yorumunu Allah'a bırakıp nâzil olduğu şekliyle inanmayı tercih etmeleridir. Müfessir, bu görüşle ilgili iki rivâyet aktarmıştır. İlki Ebû Bekir es-Sıddık'a aittir. O, her kitapta bir sır olduğunu, Kur'ân'ın sırrının ise sûre başlarında bulunduğunu söylemiştir. Diğer rivâyette ise Hz. Ali, Kur'ân'ın özünün, hecâ harfleri olduğunu dile getirmiştir.²⁶⁵

Bu görüşün dışında kalan diğer âlimlerin ise bu harfleri tefsir ederek anlama gayreti gösterdiklerini dile getirmiş ve bu harflerle ilgili farklı yorumları aktarmıştır. Bunlardan bazıları şöyledir:

Said b. Cübeyr'e göre bu harfler Allah'ın isimlerinin parçalarıdır. Eğer insanlar bu harfleri bir araya getirmeyi iyi bilselerdi Allah'ın en yüce ismi olan İsm-i Â'zâm'ı bilebilirlerdi. ن - حَم - الر gibi mukatta'a harfleri bir araya getirildiğinde الرَّحْمَن kelimesinin ortaya çıkması gibi diğer harfler de bir araya getirilebilir fakat onları bir araya getirmeye bizim gücümüz yetmez. Yine Ebû'l-Âliye benzer bir görüşle, onların harf olmadığını, Allah'ın isimlerinden bir ismin anahtarı olduğunu söylemiştir.

Katâde, bu harflerin Kur'ân'ın isimleri olduğunu söylemiş, İbn Abbas ise "Bunlar Allah'ın kendisi ile yemin ettiği yemin lafızlarıdır" demiştir.

Ebû Ravk, onların kâfirler için yazıldığını söylemiş ve şöyle devam etmiştir: "Hz. Peygamber, namazların tamamında kıraatı açıktan yaptığı zamanlarda müşrikler birbirlerine "Kur'ân'ı dinlemeyin ve gürültü çıkarın!" diyorlardı. Bunun için bazen alkışlıyor bazen ısıklı çalıyor bazen de Hz. Peygamber'i hatalı bulmak için konuşuyorlardı. Rasûlullah bunu görünce öğlen, ikindi ve diğer açıktan okunan namazlarda kıraatı gizliden okudu. Onlar yaptıklarıyla Rasûlullah'a eziyet ve sıkıntı veriyorlardı. Allah da Hurûf-ı mukatta'a'yı

²⁶⁴ Detaylı bilgi için bkz. İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Usûlü**, ss. 134-148; Ömer Dumlu, **Tefsir Usûlü**, ss. 194-198; Muhsin Demirci, **Tefsir Usûlü**, ss. 169-174.

²⁶⁵ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 1, s. 62.

indirdi. Onu işittiklerinde hayretler içinde kalıp düşündüler. Hata ve kusur bulmayı bırakıp bununla meşgul oldular. Bu onların kulak verip dinlemeleri ve faydalanmaları için bir yoldu.”²⁶⁶

Müfessir, aktardığı farklı görüşlerin ardından kendi değerlendirmesini yaparak şöyle demiştir:

“Buradaki sözlerin en güzel ve sağlam olanı, bu harflerin Kur’ân’ın î’câzını ortaya koyması ve Hz. Peygamber’i doğrulamasıdır. Bu durum, bütün harflerin bu yirmi sekiz harften oluşmasıyla gerçekleşir.”

“Araplar, bir şeyin tamamını, o şeyin bir kısmıyla ifade ederler. Örneğin; “Onlara “Rükû edin!” denildiğinde rükû etmezler”²⁶⁷ âyetinde “Namaz kılın!” denildiği halde namaz kılma” anlamı kastedilmiştir. Ve yine “Secde et ve yaklaş”²⁶⁸ âyeti vardır. Rükû ve secde namazı ifade eder; çünkü bunlar namazın rükunlarından. Âl-i İmrân 3/182. âyette “Bu, ellerinizle yapmış olduğunuz karşılığdır. Yoksa Allah kullara asla zulmedici değildir.”²⁶⁹ buyurulmuş ve “el” ile “bedenin tamamı” kastedilmiştir. “Yakında biz onun hortumunun üzerine damga basacağız”²⁷⁰ âyetinde de hortum ile “burun” kastediliyor. El ile bedeni, burun ile yüzü işaret ediyor.”

“Biri “Elif-be-te-se” dediğinde bu dört harfin dışında bir şeyi kastetmez; bilakis onların tamamını kasteder. اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ “Elhamdülillah” denildiğinde de sûrenin tamamı kastedilir. Bunlar gibi örnekler pek çoktur. Aynı şekilde, Allah bu harflerle de hecâ harflerinin tamamını ifade eder. Buradaki işaret, Allah’ın “Ben bu kitabı sizin dilinizin yirmi sekiz harfinin tamamı ile indirdim. Eğer Hz. Peygamber kendi nefsinden konuşuyorsa, onun bir benzerini veya on sûresinin benzerini ya da bir sûresinin benzerini getirin. Ve nihâyetinde tüm gayretinize rağmen benzerini getirmekte aciz kaldığınızda onun bir mucize olduğu kesinleşmiştir.” diyerek Arab’ın dikkatini çekmesi ve onlara meydan okumasıdır.”²⁷¹

Sa’lebî, eserinde tefsirini yaptığı mukata’a harflerinin kıraatine dair bir bilgi varsa öncelikle onu aktarmış; daha sonra bu harflerin tefsiri hakkında bilgi vererek âlimlerin yorumlarına yer vermiş fakat bu görüşler hakkında kendi tercihini ve düşüncesini aktarmamıştır. Mukatta’a harflerinin farklı formlarının ilk olarak geçtiği yerlerde o âyet ile ilgili rivâyetleri vermiş, aynı formun geçtiği diğer sûrelerde bu bilgileri tekrar etmemiştir.

²⁶⁶ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 1, ss. 62-63

²⁶⁷ Mürselât 77/48: “وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ ارْكَعُوا لَا يَرْكَعُونَ”

²⁶⁸ Alak 96/19: “كَأَنَّهُ لَا تُطِيعُهُ وَاسْجُدْ وَاقْتَرِبْ”

²⁶⁹ Âl-i İmrân 3/182: “ذَٰلِكَ بِمَا قَدَّمْتُمْ أَيْدِيَكُمْ وَأَنَّ اللَّهَ لَيْسَ بِظَلَّامٍ لِّلْعَبِيدِ”

²⁷⁰ Kalem 68/16: “سَنَسِفُهُ عَلَى الْحُرُطُومِ”

²⁷¹ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 1, s. 63.

2.2.1.2. İlgili Örnekler

Örnek 1

Müfessir, طسم âyetinin²⁷² tefsirine geçmeden önce kıraatı hakkında bilgi vermiş ve طسم ile ona benzer şekilde gelen kardeşlerinin okunuşu hakkında ihtilaf edildiğini söylemiştir.

Hamza, Kisâf ve bâzı rivâyetlerde Halef ve Asım'ın ط “tâ” harfini kesre ile imâle yaparak okuduklarını, Medîne ekolünün ve Ebû Ubeyd ile Ebû Hâtım'in kesre ile fetha arasında okuduğunu, bunların dışında kalan âlimlerin ise tefhim üzere fetha ile okuduklarını aktarmıştır.

Ebû Câfer ve Hamza'nın burada ve Kasas sûresinde geçen “sin” harfindeki “nûn”u tebyin ve temkin için belli ettiklerini, diğerlerinin ise dudak harflerine yakınlığından dolayı gizlediklerini ifade etmiştir.

Kıraatla ilgili bilgiyi aktardıktan sonra âyetin te'vîline dair görüşlere yer vermiş ve bunları arka arkaya sıralamıştır:

“İbn Abbas: “ طسم kasemdir ve Allah'ın isimlerindendir.” İkrime: “Âlimler onun tefsirine dair bilgi hakkında âciz kalmıştır.” Mücâhid: “Sürenin ismidir.” Katâde ve Ebû Ravk : “Kur'an'ın isimlerindendir ve Allah onunla güç, kuvvet ve saltanatı üzerine yemin etmiştir.” Ali b. Ebî Tâlib (r.a): “Bu âyet nâzil olduğunda Rasûlullah buyurdu ki: “ط” Tur-u Sînâ'dır, “س” İskenderiye'dir, “م” Mekke'dir.” Câfer es-Sâdık: “ط” Tûba ağacı, “س” Sidretu'l Müntehâ, , “م” Muhammed Mustafa'dır.”²⁷³

Örnek 2

Hasan b. Sevban'ın İkrime'den naklettiği bir rivâyette Rasûlullah şöyle buyurmuştur:

“حَمْ” “Hâ-mîm” Allah'ın isimlerinden bir isimdir ve Rabbinin hazinelerinin anahtarıdır.”²⁷⁴

²⁷² Şuarâ 26/1.

²⁷³ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 4, s. 439.

²⁷⁴ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 5, s.

Şû'be'nin haber verdiğine göre Süddî'ye "Hâ-mîm" hakkında soruldu. O, da İbn Abbas'ın Hâ-mîm'in ism-i âzam olduğunu söylediğini haber verdi.

İkrime'den aktarılan bir rivâyette İbn Abbas, الر - حم - ن harflerinin الرَّحْمَن isminin parçaları olduğunu söylemiştir.

Katade, "Hâ-mîm, Kur'ân'ın isimlerinden bir isimdir."

Mücâhid, "Sûrelerin önsözüdür."

Kurazî, "Allah'ın hâlis bir kalp ile لا اله الا الله "Lâ ilahe illallah" diyen ve O'na yönelen kimseye azap etmeyeceğine dair hilmi ve mülkü üzere yemin etmesidir." dedi.

Şa'bî, "sûrelerin işareti" olduğunu söylemiş; Atâ b. Ebî Müslim el-Horasânî, ise "he" harfi Allah'ın Hamid, Halim, Hay, Hannân, Hakîm isimlerinin başlangıcı, "mim" ise Melik, Mecîd, Mennân isimlerinin başlangıcıdır" demiş ve buna Enes b. Mâlik'ten rivâyet edilen şu hadisi delil göstermiştir:

"Bir bedevi Rasûlullah'a "Hâ-mîm nedir? Biz onu kendi dilimizde bulunan bir kelime olarak bilmiyoruz" dedi. Rasûlullah da onun, isimlerin başlangıcı, sûrelerin önsözü olduğunu söyledi."

2.2.2. Muhkem-Müteşâbih

Sözlükte "sağlam kılınmış, dış etkilere ve bozulmalara karşı korunmuş" gibi manalara gelen muhkem kelimesinin tefsir ve hadis ilimlerindeki terim anlamı hakkında farklı görüşler bulunmakla birlikte genel kabule göre başka bir ihtimal taşımayan açık manalı âyet ve hadisleri ifade eder.²⁷⁵ Müteşâbih ise, nitelik yönünden benzerlik anlamını taşır.²⁷⁶ Terim olarak, mânâ yönünden birden fazla ihtimal taşıdığından anlaşılmasında güçlük bulunan lafız veya sözü ifade eder.²⁷⁷

Zerkeşî müteşâbihi, "manaların farklı olmasıyla beraber görünüşte anlamların birbirine benzemesi" olarak dile getirmiştir.²⁷⁸

²⁷⁵ Tuncay Başoğlu, "Muhkem", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2006, Cilt: 31, ss. 42-44.

²⁷⁶ İsfahânî, Cilt: 1, s. 443.

²⁷⁷ Yusuf Şevki Yavuz, "Müteşâbih", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2006, Cilt: 32, s. 204.

²⁷⁸ Zerkeşî, Cilt: 2, s. 69.

2.2.2.1. Müfessirin Yaklaşımı

Muhkem ve müteşâbih kelimelerinin geçtiği ilgili âyetlere baktığımızda müfessirin bu terimleri bulundukları âyetin bağlamına uygun olarak ele aldığını görüyoruz.

Örneğin; “Sana kitabı indiren O’dur. Onun bir kısım âyetleri muhkemdir ki bunlar kitabın anasıdır.”²⁷⁹ âyetindeki “Ümmü’l-Kitap” yani “kitabın anası” olarak adlandırılan “muhkem” ifadesini müfessir şöyle açıklamıştır:

“Burada kastedilen, kendisiyle amel edilen hükümleriyle helal ve haramları bir araya toplayan, İslam ehline hasredilmiş asıllardır. Onlar, Tevrat’ın, İncil’in ve Kur’ân’ın âyetleridir. Her kitapta o dinin mensuplarının tamamının kabul ettiği ve hiçbir ülke halkının ihtilaf etmediği âyetler vardır.”

“Araplar, seçkin ve değerli olan her şeyi, kavme dayanan kapsamlı bir isimle adlandırır. Örneğin; Levh-i Mahfuz’a Ümmü’l-kitap, Fâtîha’ya Ümmü’l-Kur’ân, Mekke’ye Ümmü’l-kurâ, beyne ümmü’r-ra’s, anneye, bayrağa, ailesinin işlerini yapan adama ve ev halkının kendisiyle geçimini sağladığı koyun, deve ve ineğe de “ümm” (ana, esas) denmiştir. Hz. İsa su için “Bu benim babam”, ekmek için “Bu benim anam” demiş; çünkü bu ikisi bedenini ayakta kalmasını sağlamaktadır.

Buradaki âyette “Ümmü’l-kitap” yani “kitabın esası” denilmiş fakat “Ümmühâtu’l-kitap” yani “kitabın esasları” şeklinde çoğul ifade kullanılmamıştır. Bunun sebebi, âyetlerin tamamının bir bütün oluşturması ve bir araya toplanması noktasında bir âyet gibi kabul edilmesi ve Allah’ın kelamının tek olmasıdır. “İbn Meryem’i ve annesini bir âyet kıldık.”²⁸⁰ ifadesinde olduğu gibi onun mânâsı bir kelimedir ve onlar kitabın esâsıdır.”²⁸¹

Müfessir, yine başka bir âyette²⁸² geçen سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ ifadesinin tefsirini yaparken muhkemin “emir ve nehiyler” olduğunu söylemiş ve devamında şu rivâyeti aktarmıştır:

Katâde der ki: “İçinde “cihad”ın zikredildiği tüm sûreler muhkemdir ve bunlar Kur’ân’da münafıklara en şiddetli, en ağır gelen âyetlerdir.”

²⁷⁹ Âl-i İmrân 3/7: “هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ”

²⁸⁰ Mü’minûn 23/50: “وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ آيَةً”

²⁸¹ Sa’lebi, el-Keşf ve’l-Beyân, Cilt: 2, s. 7.

²⁸² Muhammed 47/20: “وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا لَوْلَا نُنَزِّلُ سُورَةً فَإِذَا أَنْزَلَتْ سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ وَذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُ رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ” “İman edenler "Keşke bir sûre indirilse!" derler. Açık ve kesin hükümlü bir sûre indirildiğinde ve içinde savaştan söz edildiğinde, kalplerinde çürüklük bulunanların sana, ölüm korkusundan baygınlık geçirmiş kimseler gibi baktığını görürsün; zaten o da başlarına geldi gelecek!”

Sa'lebî, muhkem ve müteşâbih kavramlarıyla ilgili en temel âyetlerden biri olan Âl-i İmrân 3/7. âyetin tefsirinde müteşâbihi, “Bir kısmı diğer kısmına benzeyen” olarak tanımlamış ve ardından âlimlerin bu iki kavramla ilgili ihtilafını dile getirerek farklı görüşleri arka arkaya sıralamıştır:

“Katâde ve er-Rebî’, Dahhâk ve es-Süddî: “Muhkem, kendisiyle amel edilen nâsîh âyetlerdir. Müteşâbih ise kendisine iman edildiği halde amel edilmeyen mensûh âyetlerdir.” demiştir.

“Ali b. Ebî Talha, İbn Abbas’tan naklediyor: “Kur’ân’ın muhkem âyetleri, onun nâsîhleri, helal ve haramları, hadleri bildiren âyetleri ve farzlarıdır. Emredilen ve kendisiyle amel edilenlerdir. Müteşâbih ise mensûh âyetler, mukaddem ve muahhar olanlar, misaller ve yeminlerdir. Kendisine iman edildiği halde amel edilmeyenleridir.”

“Züheyr b. Muâviye’nin Ebû İshak’dan naklettiği bir rivâyette İbn Abbas “Onun bir kısım âyetleri muhkemdir” âyeti için şöyle diyor: “Onlar, En’âm sûresinde “De ki: Gelin, Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım...”²⁸³ diye başlayıp devam eden üç âyet ile Benî israil hakkında İsrâ sûresinde bulunan “Rabbin, sadece kendisine kulluk etmenizi ve anne babanıza iyi davranmanızı emretti...”²⁸⁴ âyeti ile devamındaki âyetlerdir.”

“Mücâhid ve İkrime: “Muhkem, içinde helal ve haramın yahut diğer hükümlerin belirtildiği âyetlerdir. Bunların dışında kalanlar müteşâbihtir. Bir kısmı diğer bir kısmını tasdik eder.”

“Muhammed b. İshak, Muhammed b. Cafer b. ibn Zübeyr: “Muhkem, bir vecih dışında te’vîl ihtimali olmayandır. Müteşâbih ise pek çok yönde te’vîl ihtimali bulunmaktadır.” demişlerdir.”

“İbn Zübeyr dedi ki: “Allah’ın kitabında Hz. Peygamber ve O’nun ümmeti ile sona eren enbiyâ kıssaları muhkem âyetlerdendir. Örneğin; Hz. Nuh’un kıssasını yirmi dört âyet, Hûd peygamberin kıssasını on âyet, Salih peygamberin kıssasını sekiz âyet, Hz. İbrahim kıssasını sekiz âyet, Lut peygamberin kıssasını sekiz âyet, Şuayb peygamberin kıssasını on âyet, Hz. Musa’nın kıssasını pek çok âyette dile getirmiştir. Müteşâbih ise, kıssalarda lafızların tekrarı esnasında ihtilaf edilen şeylerdir.”

Buna örnek olarak, Hz. Nuh’un kıssasıyla ilgili “فَلَمَّا اخْمَلْنَا...Gemiye bindir!”²⁸⁵ âyeti ve Mü’minûn 23/27’de geçen “فَاسْأَلْكَ”²⁸⁶ Gemiye al” âyeti vardır. Ayrıca Hz. Musa’nın âsâsı ile ilgili “فَإِذَا هِيَ حَيَّةٌ تَسْعَى”²⁸⁷ “Bir de ne görsün, o akıp giden bir yılan oluvermiş!”²⁸⁷ ile “فَإِذَا هِيَ تُعْبَأُ مُبِيبٌ”²⁸⁸ “Bir de baktılar ki apaçık bir yılan!”²⁸⁸ vb. âyetler de örnek olarak verilebilir.

Bâzıları “Muhkem, âlimlerin te’vîlini bildiği, mânâsını anladığı şeylerdir. Müteşâbih ise onun hakkındaki bilgiye yalnız Allah’ın sahip olduğu başka kimsenin anlamını bilemediği şeylerdir. Bu, Deccal’in çıkacağı, Hz. İsa’nın ineceği, güneşin batıdan doğacağı, kıyametin kopacağı ve dünyanın sona erip mahvolacağı saat hakkındaki haberler gibidir.” dediler.

²⁸³ En’âm 6/151: “قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبِّي عَلَيْكُمْ”

²⁸⁴ İsrâ 17/23: “وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا”

²⁸⁵ Hûd 11/40.

²⁸⁶ Mü’minûn 23/27: “فَاسْأَلْكَ فِيهَا”

²⁸⁷ Tâhâ 20/20.

²⁸⁸ A’râf 7/107.

İbn Keysân: “Muhkemler, onun açık delilleridir ve bu deliller, kesin kanunlardır. Bu yüzden onu dinleyen kişinin, bilgisinde şüphe bulunan müteşâbihlerin anlamına ihtiyacı yoktur. Çünkü âvam, muhkemlerde hakkı batıldan ayırır.”

Bazıları; “Muhkem, yorumu üzerinde birleşilen şeydir; müteşâbih ise manası açık olmayan şeydir.” dediler.

Ebu Osman; “Muhkem, Fâtihatü'l-Kitab'tır.”

İbn Abbas Şâzan'dan gelen rivâyette şöyle der: “Müteşâbih, sûre başlarındaki hecâ harfleridir.”²⁸⁹

2.2.2.2. İlgili Örnekler

Örnek 1

“Elif-lâm-râ. Bu, hikmet sahibi ve her şeyden haberdar olan Allah tarafından âyetleri muhkem kılınmış, sonra da şu şekilde açıklanmış bir kitaptır.”²⁹⁰

Sa'lebî, âyette geçen “muhkem kitap” a dair herhangi bir şey söylememiş; İbn Abbas'tan bir rivâyet aktarmakla yetinmiştir:

İbn Abbas: “Âyetleri muhkem kılınmış kitap, kendisiyle başka kitaplar nesh edildiği halde, başka kitap ve şeriatlarla nesh edilmeyen kitaptır” demiştir.²⁹¹

Örnek 2

“Allah, kendi içinde uyumlu, gerçekleri tekrar tekrar dile getiren bir kitap olarak sözlerin en güzelini indirdi.”²⁹²

Müfessir, âyette geçen “müteşâbih kitap”ın “güzellikte bir kısmı diğer kısmına benzeyen, birbirini tasdik eden, kendisinde ne bir çelişki ne de bir ihtilaf bulunmayan” anlamında olduğunu ifade etmiş ve Katâde'ye göre müteşâbihin, “âyetin âyete, kelimenin kelimeye, harfin harfe benzemesi” olduğunu aktarmıştır.

Yine âyette “mesânî” ile kastedilenin de “Kur'ân” olduğunu söyledikten sonra müfessirlerin “Kur'ân, mesânî (tekrar edilen) olarak isimlendirilmiştir; Çünkü

²⁸⁹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 2, ss. 7-8.

²⁹⁰ Hûd 11/1: “الرَّ كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ ”

²⁹¹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 3, s. 309.

²⁹² Zümer 39/23: “اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَابًا ”

O, içinde haber, hüküm ve hadleri tekrar eder ve ayrıca onun tilâveti de tekrar edilir.” dediğini aktarmıştır.²⁹³

2.2.3. Mübhemâtü'l-Kur'ân

“B-h-m/ بهم” kökünden türeyen mübhem kelimesi, anlaşılması zor, kapalı olan, mahiyeti açık olmayan şey anlamına gelmektedir. Kelimenin anlamında yer alan zorluktan kasıt, hem akla hem de duyu organlarına ilişkin şeylerin anlaşılmasında yaşanan zorluktur.²⁹⁴

Terim olarak ise, Kur'ân'daki bazı ifâdelerin açıkça belirtilmeden ism-i işaret, ism-i mevsuller, zamirler, cins isimler, belirsiz zaman zarfları, belirsiz mekân zarfları ve belirsiz mekân bildiren kelimelerle zikredilmesi demektir.²⁹⁵

2.2.3.1. Müfessirin Yaklaşımı

Sa'lebî, tefsirinde “mübhem” kelimesinin tanımını yapmamış, anlamı kapalı olan ifadelerin geçtiği yerlerde de genellikle “mübhem” kelimesini kullanmamıştır. Müfessir daha çok, kelimenin ifade ettiği anlama dair ihtilafların olduğunu söylemiş ve bu konudaki farklı değerlendirmeleri aktarmış fakat kendi tercihinin genellikle değinmemiştir.

Tefsirinde yalnız bir yerde, âyette geçen ism-i mevsûle işaret ederek mübhem ifadesini kullanmıştır:

*“Allah size, hiçbir şeye gücü yetmeyen, başkasının mülkü konumundaki köle ile katımızdan kendisini güzel bir şekilde rızıklandırıdığımız ve bundan gizli-açık başkalarını da yararlandıran kişiyi örnek veriyor: Bunlar hiç eşit olur mu? Hamd Allah'a mahsustur ama onların çoğu bilmezler.”*²⁹⁶ âyetinde Allah iki kişiden örnek verdiği halde هَلْ يَسْتَوُونَ “Bunlar hiç eşit olur mu?” diyerek çoğul ifade kullanmıştır.

²⁹³ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 5, s. 298-299.

²⁹⁴ İsfahânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, s. 149.

²⁹⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz. Hâlis Albayrak, *Mübhemâtü'l-Kur'ân İlmi ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1992, Cilt: 32, ss. 155-182.

²⁹⁶ Nahl 16/75: “ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا عَبْدًا مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلَى شَيْءٍ وَمَنْ رَزَقْنَاهُ مِنَّْا رِزْقًا حَسَنًا فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَجَهْرًا هَلْ يَسْتَوُونَ”
”الْحَمْدُ لِلَّهِ تِلْكَ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ”

Müfessir, bu durumla ilgili olarak şöyle demiştir: “يستويان diyerek tesniye ifade kullanmadı; çünkü âyette geçen مَنْ ism-i mevsûlû mübhemdir. Müfred, tesniye, cemî, müennes, müzekker bunların hepsi için uygundur.”²⁹⁷

Müfessirin âyetlerde geçen mübhem ifadelere yaklaşımını gösterecek birkaç örnek şöyledir:

Örnek 1

*“O gecede bizim katımızdan bir emirle hüküm ve hikmet konusu olan bütün işler ayrılır.”*²⁹⁸

Sa’lebî, açıklanmamış mübhem bir zaman olarak âyette bulunan “o gece” ifadesine dair herhangi bir te’vilde bulunmamış fakat yapılan yorumları aktarmış ve içlerinden bir görüşü delil getirdiği bir hadis rivâyeti ile desteklemiştir.

Müfessirin mübhem olan “o gece” ifadesi için naklettiği görüşler şöyledir:

“Hasan, Mücâhid ve Katâde: “Ramazan ayının içinde bulunan Kadir gecesinde bütün eceller, işler, yaratmalar, rızıklar ve sene içinde olacak her şey belirlenir.”

“Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö. 73/692) “Senenin işleri, Kadir gecesinde belirlenir.”

*“İkrime: “(Bahsedilen gece) Şaban ayının ortasındaki gecedir. Orada bir senenin işleri belirlenir. Hayattta kalacaklar, öleceklerden ayrı kaydedilir. Hacca (gidecek olanlar) yazılır ve onlara ne bir kişi eklenir ne de çıkarılır.”*²⁹⁹

Müfessir, İkrime’den naklettiği bu rivâyete, senedini de aktardığı bir hadis-i şerif ile delil getirir:

Osman b. Muhammed b. el-Muğire el-Ahnes’den aktarılan rivâyete göre Rasûlullah şöyle buyurmuştur:

*“Şaban’dan Şaban’a kadar eceller kesinleşir; öyle ki, bir adam nikâhlanır ve çocuğu olur. Halbuki onun ismi ölümler arasında çıkmıştır.”*³⁰⁰

²⁹⁷ Sa’lebî, **el-Keşf ve’l-Beyân**, Cilt: 3, s. 528.

²⁹⁸ Duhan 44/4: “فِيهَا يُفْرَقُ كُلُّ أَمْرٍ حَكِيمٍ”

²⁹⁹ Sa’lebî, **el-Keşf ve’l-Beyân**, Cilt: 5, s. 428.

³⁰⁰ Sa’lebî, **el-Keşf ve’l-Beyân**, Cilt: 5, s. 428.

Örnek 2

“İbrâhim "Rabbim! Ölülerini nasıl diriltiyorsun, bana göster!" deyince, Rabbi "Yoksa inanmıyor musun?" demişti. O "Hayır inanıyorum, fakat kalbim tam kanaat getirsin diye" cevabını verdi. Rabbi "Kuşlardan dört tane al, onları kendine alıştır, sonra (parçalayıp) her bir tepeye onlardan bir parça bırak, sonra onları çağır. Koşarak sana gelecekler ve şunu bil ki, Allah hep galiptir ve hikmet sahibidir" buyurdu.”³⁰¹

Âyette geçen “dört kuş” ile ilgili müfessir şunları aktarmıştır:

“Allah, Hz. İbrahim’e kudretini kavraması için cinsleri ve tabiatları birbirinden farklı olan dört kuş almasını emretti. Burada geçen “kuş” un mahiyeti konusunda âlimler ihtilaf etmişlerdir:

İbn Abbas, bu kuşların tavus kuşu, kartal, karga ve horoz olduğunu; Mücahid, Atâ b. Yesar, İbn Cüreyc ve İbn Zeyd ise karga, horoz, tavus kuşu ve güvercin olduğunu söylemişlerdir.

Atâ el Horasânî “Allah, nebisine kuşlardan dört tanesini getirmesini vahyetti. Bunlar yeşil ördek, siyah karga, beyaz güvercin ve kırmızı horozdur.”³⁰²

Örnek 3

“Cinlerden bir ifrit, "Sen makamından kalkmadan önce ben onu sana getiririm. Gerçekten bu işe gücüm yeter. Ben güvenilir biriyim" dedi.”³⁰³

Müfessir, âyetteki عَفْرِتٌ “ifrit” kelimesinden muradın “güçlü, kuvvetli” olduğunu ve bu kelimenin iki versiyonu bulunduğunu söylemiştir. Bunlardan biri عَفْرِتٌ ; diğeri عَفْرِة dir. Kim عَفْرِت derse onun çoğulu عَفَارِيت ; kim de عَفْرِة derse onun çoğulu da عَفَارِت dir.

Ardından “ifrit” kelimesinin ne anlama geldiğini te’vîl eden âlimlerin görüşlerini aktarmıştır:

İbn Abbas: “İfrit”, “dâhî” anlamındadır.”; Dahhâk: “İfrit”, “habis” anlamına gelir.”; Ferrâ: “Güçlü, şiddetli olandır.” demiştir. Rebi’, “ifrit”in “kaba şey”

³⁰¹ Bakara 2/260: “وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ ارْبِنِي كَيْفَ تُخَيِّ الْمَوْتَى قَالَ أَوْلَمْ تُؤْمِنَ قَالَ بَلَى وَلَكِنْ لِيَطْمَئِنَّ قُلُوبِي قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِّنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَى كُلِّ جَبَلٍ مِّنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا وَاعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ

³⁰² Sa’lebî, el-Keşf ve’l-Beyân, Cilt: 1, s. 440.

³⁰³ Neml 27/39: “قَالَ عَفْرِتٌ مِّنَ الْحَرِّ أَنَا آتِيكَ بِهِ قَبْلَ أَنْ تَقُومَ مِنْ مَّقَامِكَ وَإِنِّي عَلَيْهِ لَقَوِيٌّ أَمِينٌ”

olduğunu söylemiştir. Vehb, onun isminin “Kuzi” olduğunu, Şuayb el-Cübbâî ise adının “Zekvân” olduğunu söylemiştir.³⁰⁴

2.2.4. Müşkilü'l-Kur'ân

“Müşkilü'l-Kur'ân” terimi ile âyetler arasında vâir olduğu zannedilen zıtlıklar kastedilmektedir. Kur'ân'ı okumaya yeni başlayan biri için bu durum bir aykırılık olarak zannedilse de gerçekte böyle değildir. Allah, Nisâ 4/32. âyette “*Kur'ân'ı inceleyip düşünmüyorlar mı? Eğer Allah'tan başka birinden gelmiş olsaydı O'nda birçok tutarsızlık ve çelişki bulurlardı.*”³⁰⁵ buyurmuş ve kelâmının bu durumdan uzak olduğunu ifade etmiştir.³⁰⁶

2.2.4.1. Müfessirin Yaklaşımı

Sa'lebî, âyetler arasında ilk bakışta var zannedilen çelişki ve ihtilaf durumları için müşkil terimini kullanmadan kendi te'vîli ve âlimlerin meseleyi açıklığa kavuşturmak üzere beyân ettikleri görüşleri aktararak çözüm bulmaya çalışmıştır.

2.2.4.2. İlgili Örnekler

Örnek 1

Kur'ân-ı Kerim'de insanların ruhlarını kabzederek onların canlarını alan kişinin kim olduğuna dair birkaç âyet bulunmakta ve bu âyetlerde farklı ifadeler kullanılmaktadır.

Nahl 16/28'de³⁰⁷ canların “melekler” tarafından alındığı söylenmiş, En'âm 6/61. âyette³⁰⁸ ise bu iş için görevli kimselere “elçilerimiz” denilmiştir. Secde

³⁰⁴ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 4, s. 495.

³⁰⁵ Nisâ 4/32: وَلَا تَتَمَنَّوْا مَا فَضَّلَ اللَّهُ بِهِ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ لِّلرِّجَالِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبُوا وَلِلنِّسَاءِ نَصِيبٌ مِّمَّا اكْتَسَبْنَ وَسَأَلُوا اللَّهَ مِنْ فَضْلِهِ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمًا

³⁰⁶ Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Cilt: 3, s. 88.

³⁰⁷ Nahl 16/28: “الَّذِينَ تَتَوَفَّيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ طَالِحِينَ أَنفُسِهِمْ فَأَلْفَوْا السَّلَامَ مَا كُنَّا نَعْمَلُ مِنْ شَوْءٍ بَلَى إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ”

32/11'de³⁰⁹ canları alanın “ölüm meleği” olduğu ifade edilmiş; son olarak da Zümer 39/42. âyette³¹⁰ “Allah, ölüm vakitleri geldiğinde insanları vefat ettirir...” buyrularak failin “Allah” olduğu söylenmiştir.

Müfessir, En'âm 6/61'de “elçilerimiz” ile kastedilenin “ölüm meleğinin yardımcıları” olduğunu ve onların ölecek kişinin ruhunu teslim alıp ölüm meleğine sevk ettiklerini³¹¹, Nahl 16/28. âyette de aynı şekilde bu “melekler”in ölüm meleğinin yardımcıları³¹² olduğunu ifade etmiştir. Zümer 39/42'de Allah'ın, ecelleri gelip süreleri son bulan kişilerin ruhlarını kabzettiğini söylemiş³¹³ ve son olarak Secde 32/11'de önce konuyla ilgili âlimlerin görüşlerinden birkaç tanesini aktarıp bu konuda bahsi geçen âyetleri cem ederek konuyu açıklığa kavuşturmaya çalışmıştır:

“Mücâhid: “Yeryüzü, dilediğini içine alan bir leğen gibi yaratılmıştır. Onların hepsini bir araya toplar” Mukâtil ve Kelbî: “Bize ölüm meleğinin isminin Azrâil olduğu ve dört kanadının bulunduğu bildirildi. Onun bir kanadı doğuda, bir kanadı batıdadır. Bir kanadı Sabâ rüzgârının geldiği yerden itibaren dünyanın öbür ucuna kadardır. Bir kanadı da diğer ufuktadır. Bir ayağı doğuda bir ayağı batıdadır. Boynu iki ayağının arasında, başı ve bedeni sanki yerle gök arasında gibidir. Dünya onun avucunun içindedir ve onların (dünyadaki yaratılmışların) sahibi, istediği şeyi onların ellerinin arasındaki sütü alır gibi sıkıntı ve cefa vermeden onlardan alır. O, yeryüzünün doğu ve batısındaki mahlukâtın canlarını alırken, rahmet ve gazap meleklerinden olan yardımcıları vardır.” İbn Abbas: “Ölüm meleğinin adımları doğu ile batı arasındadır”

“Muaz b. Cebel: “Ölüm meleğinin süngüsü, doğu ile batı arasına ulaşır. O, insanların yüzlerine dikkatle bakar. Hiçbir ev halkı yoktur ki günde iki kere yüzleri ölüm meleği tarafından dikkatle incelenmesin. O, eceli gelmiş olan kişinin başına bu dürbünle vurur ve şöyle der: “İşte şimdi seni ölümlerin askeri ziyaret edecek.”

A'meş, Hayseme'den, o da Şehr b. Havşeb'den rivâyet etmiştir:

“Ölüm meleği Hz. Süleyman'ın yanına girdi. Onun yanında oturan kişilerden birine dikkatle bakmaya başladı. Çıktığında o adam bunun kim olduğunu sordu. Hz. Süleyman “ölüm meleği” olduğunu söyledi. Adam “Onu gördüğümde bana bakıyor ve sanki benim canımı almak istiyor gibiydi” deyince Hz. Süleyman “Ne istersin?” diye sordu. Adam “Beni rüzgâra bindirip Hindistan'a götürmeni istiyorum” dedi. Hz. Süleyman rüzgârı çağırdı ve adamı ona bindirerek Hindistan'a gönderdi. Sonra ölüm meleği Hz. Süleyman'a geldi ve Hz. Süleyman ona “Dün benimle beraber oturan adamlardan birine dikkatle

³⁰⁸ En'âm 6/61: “وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ وَيُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَحَدَكُمْ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنَا وَهُمْ لَا يُفَرِّطُونَ”

³⁰⁹ Secde 32/11: “قُلْ يَتَوَفَّاكُم مَّلَكُ الْمَوْتِ الَّذِي وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ”

³¹⁰ Zümer 39/42: “اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنفُسَ حِينَ مَوْتِهَا...”

³¹¹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 2, s. 541.

³¹² Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 3, s. 512.

³¹³ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 5, s. 306.

*bakiyordun.” deyince; Melek “Ben bu duruma şaşırmıştım; çünkü bana onun canını Hindistan’da almam emredildiği halde o senin yanındaydı” dedi.*³¹⁴

Müfessir, bu rivâyetleri aktardıktan sonra buradaki müşkili açıklığa kavuşturmak maksadıyla şu te’vîli yapmıştır:

“Elçilerimiz onun canını alır”³¹⁵, “Canlarını meleklerin aldığı kimseler”³¹⁶, “Ölüm meleği canınızı alacak”³¹⁷, “Allah insanları vefat ettirir.”³¹⁸ ve “Geceleyin sizi öldüren”³¹⁹ âyetlerinin arasının nasıl cem edileceği sorulursa şöyle denir: “Meleklerin vefat ettirmesi, son nefesi alıp ruhu kabzetmek anlamındadır. Ölüm meleğinin canları alması ise, dua (çağrı) ve emir (buyruk) anlamındadır. O, ruhları çağırır ve çağrısına cevap verir; sonra yardımcılara onların ruhlarını almalarını emreder ve Allah da ölümü yaratır.”³²⁰

Örnek 2

“Ey iman edenler! Allah’a karşı gereği gibi saygılı olun ve ancak müslüman olarak can verin.”³²¹

“O halde gücünüz yettiğince Allah’a saygısızlıktan sakının; dinleyin, itaat edin ve kendi iyiliğinize olmak üzere başkaları için harcayın...”³²²

Bu iki âyetteki mana birbiriyle çelişkili gözükmekte ve bir müşkili ortaya koymaktadır. Salebî, “Ey iman edenler! Allah’a karşı gereği gibi saygılı olun ve ancak müslüman olarak can verin.” âyetinin tefsirini yaparken öncelikle bu âyetin anlamına dair âlimlerin yorumlarını nakletmiş; ardından da müfessirlere göre bu âyetin “O halde gücünüz yettiğince Allah’a saygısızlıktan sakının; dinleyin, itaat edin ve kendi iyiliğinize olmak üzere başkaları için harcayın...” âyeti ile neshedildiğini ifade ederek âyetteki müşkili çözmeye çalışmıştır.³²³

³¹⁴ Sa’lebî, **el-Keşf ve’l-Beyân**, Cilt: 5, ss. 67-68.

³¹⁵ En’âm 6/61.

³¹⁶ Nahl 16/28.

³¹⁷ Secde 32/11.

³¹⁸ Zümer 39/42.

³¹⁹ En’âm 6/60.

³²⁰ Sa’lebî, **el-Keşf ve’l-Beyân**, Cilt: 5, ss. 68-69.

³²¹ Âl-i İmrân 3/102: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُوا إِلَّا وَأَنتُمْ مُسْلِمُونَ”

³²² Teğâbü’n 64/16: “فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَطَعْتُمْ وَأَسْمِعُوا وَأَطِيعُوا وَأَنْفِقُوا خَيْرًا لِّأَنْفُسِكُمْ...”

³²³ Sa’lebî, **el-Keşf ve’l-Beyân**, Cilt: 2, s. 115; Cilt: 5, s. 210.

Örnek 3

“...Ama suçluluğu kesinleşmiş olanlara artık günahları sorulmaz!”³²⁴ “İşte o gün insana da cine de günahı hakkında soru sorulmaz.”³²⁵ âyetleri ile “Rabbine andolsun ki yaptıklarından dolayı muhakkak sûrette onların hepsini sorguya çekeceğiz!”³²⁶ âyeti Kur’ân-ı Kerim’de birbiriyle çelişkili gözükten âyetlerdendir.

Müfessir, bu âyetlerde ortaya çıkan müşkili çözmek için âyetler hakkında beyân edilen görüşleri aktarmış; âyet ve hadislerden faydalanmıştır.

Sa’lebî, “...Ama suçluluğu kesinleşmiş olanlara artık günahları sorulmaz!”³²⁷ âyeti için “Onların geçmişleri hakkında bilgi edinmek için sorulmaz. Azarlama ve kınama anlamında soru sorulur”³²⁸ demektedir.

“İşte o gün insana da cine de günahı hakkında soru sorulmaz.” Rahmân 55/39. âyeti ile ilgili olarak da şu görüşleri nakletmiştir:

“Hasan ve Katâde: “Onlara günahlarından sorulmayacak; çünkü Allah bunu onlardan daha iyi bilir. O, günahları onların aleyhine olarak saklamış; melekler de bunları yazmıştır.”³²⁹

“İbn Abbas kendisinden nakledilen bir rivâyette şöyle demiştir: “Melekler, günahkârlara sormaz. Onlar suçluları simalarından tanır. Bunun delili ise ardından gelen âyettir.” Yine İbn Abbas “İşte o gün insana da cine de günahı hakkında soru sorulmaz.”³³⁰ ile “Rabbine andolsun ki yaptıklarından dolayı muhakkak sûrette onların hepsini sorguya çekeceğiz!”³³¹ âyetlerini “Onlara “şöyle şöyle mi yaptın?” diye sorulmaz. Çünkü Allah, bunu onlardan daha iyi bilir. Fakat onlara “Neden bunları yaptın?” diye sorulur.” diyerek cem etmeye çalışmıştır.

Ebu’l-Âliye “Günahkâr olanlar dışında hiçbir insan ve cinne sorulmayacak” demiştir.”³³²

Sa’lebî, “Rabbine andolsun ki yaptıklarından dolayı muhakkak surette onların hepsini sorguya çekeceğiz!” âyetinin tefsirinde de şu görüşleri aktarmakla yetinmiştir:

³²⁴ Kasas 28/78: “... وَلَا يُسْأَلُ عَنْ ذُنُوبِهِمُ الْمُجْرِمُونَ”

³²⁵ Rahmân 55/39: “فَيَوْمَئِذٍ لَا يُسْأَلُ عَنْ ذَنْبِهِ إِنْسٌ وَلَا جَانٌّ”

³²⁶ Hicr 15/92-93: “فَوَرَبَّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ”

³²⁷ Kasas 28/78.

³²⁸ Sa’lebî, **el-Keşf ve’l-Beyân**, Cilt: 5, s. 552.

³²⁹ Bu rivâyeti Avfi’nin İbn Abbas’tan naklettiği de aktarılmıştır. Bkz. Sa’lebî, **el-Keşf ve’l-Beyân**, Cilt: 6, s. 61.

³³⁰ Rahmân 55/39.

³³¹ Hicr 15/92-93.

³³² Sa’lebî, **el-Keşf ve’l-Beyân**, Cilt: 6, s. 61.

“Enes, Hz. Peygamber’in bu âyet hakkında “Lâ ilâhe illallah’tan sorulur” dediğini nakletmiştir.

Abdullah şöyle dedi: “O’ndan başka hiçbir ilah olmayandan” anlamındadır. Sizden hiç kimse yoktur ki, Allah, kıyamet günü onunla başbaşa kalsın. Bu, dolunaylı bir gecede sizden birinin ay ile başbaşa kalması gibidir. Allah, o kişiye “Ey Âdemoğlu! Seni bana karşı aldatan nedir? Ey Âdemoğlu! Ne amel işledin ve ne hakkında bilgi edindin? Ey Âdemoğlu! Peygamberlere ne cevap verdin?” der.”³³³

Müfessir, inançsız kişinin kör bir bakış ve hasta bir anlayışla “İşte o gün insana da cine de günahı hakkında soru sorulmaz.” âyetine itiraz edip “Rabbine andolsun ki yaptıklarından dolayı muhakkak sûrette onların hepsini sorguya çekeceğiz!” âyeti ile ikisinin arasında çelişki olduğuna hükmettiğini söylemiş; buna cevap olarak da Ali b. Ebî Talha’nın Abdullah ibn Abbas’tan naklettiği şu rivâyeti aktarmıştır: “Şöyle şöyle mi yaptın?” diye kimseye sorulmaz. Allah bunu onlardan daha iyi bilir. Neden şöyle yaptın?” diye sorulur.”

“Kutrub (ö. 210/825) bu söze dayarak şöyle demiştir: “Soru sormak iki şekilde olur. Bilgi almayı isteyerek araştırıp incelemek için sormak, bir de kınayıp azarlamak için sormak. Rahmân sûresinde “Günahından sorulmaz” demekle bilgi almak amacıyla sorulmayacağı kastedilmiştir. Çünkü Allah, onları yaratmadan önce de onlar hakkında bilgi sahibiydi. “Hepsine muhakkak soracağız” âyetinde ise “Onlara, azap etmedeki gücümüzü göstermek için azarlama ve kınama maksadıyla soracağız” demek istemiştir.

İkrime şöyle dedi: “Abdullah b. Abbas’a bu iki âyet hakkında soruldu. O dedi ki: “Kıyamet günü, içinde durakların olduğu uzun bir gündür. Bu durakların bazısında sorulur, bazısında sorulmaz. Mürselât sûresi 35. âyette “Bu konuşmayacakları gündür” buyurulması bunu anlatan benzer bir âyettir. Yine başka bir âyette “Sonra şüphesiz siz Rabbinizin huzurunda tartışacaksınız”³³⁴ ifadesi geçmektedir.

Bâzıları da şöyle dedi: “O gün onlara sorulmaz” âyetinde “Günahkâr kişi muhtar kalıp mecbur olduğunda ona sorulmayacak” anlamı kastedilir. “Mutlaka onlara sorulacak” âyetinde ise “İhtiyar sahibi olup tercih edebildiğinde ona sorulacak” anlamı vardır.

Denilir ki: Çocukken, aklını yitirmiş olduğunda ve uykudayken kişiye sorulmaz. Bu, Hz. Peygamber’in beyânı ile sabittir. Rasûlullah “Üç şeyde kalem kalkmıştır. Bu üçü dışında yaptıklarınızdan mutlaka sorulacak” buyurmuştur.

Ve yine denilir ki: “İnkâr durumunda işlenen günahattan da sorulmaz.” Âyette “Mutlaka onlardan sorulacak” derken “müminler” kastedilir. Çünkü Enfâl 8/38. âyette “İnkâr edenlere söyle! Eğer vazgeçerlerse geçmiş günahları bağışlanır.” buyurulmuştur.³³⁵

³³³ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 3, s. 500.

³³⁴ Zümer 39/31.

³³⁵ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 3, ss. 500-501.

2.2.5. Mücmel-Mübeyyen

Mücmel, işaret ettiği mânâ açıkça anlaşılamayan kelimelerdir.³³⁶ Mübeyyen ise, “açıklamak, beyan etmek” mânâsındadır. Âyetlerdeki müstereklik, müşkil, mücmel, hafî gibi hususları açıklayan âyetlere de mübeyyen âyetler denir.³³⁷

Kur’ân-ı Kerîm, az sözcükle çok şey ifade eden belîğ bir kitaptır. Bu özelliğinden dolayı içinde mücmel lafızlar barındırır. Ulemâ da Kur’ân’da mücmel âyetlerin varlığını ifade ederek mücmel ve mübeyyeni bir ilim ve ilimlerin alt dalı olarak kabul etmişlerdir.

Kur’ân-ı Kerîm, mücmeli doğrudan ve dolaylı olmak üzere muhataplarına beyan etmektedir. Doğrudan açıklaması, Kur’ân-ı Kerim’in mücmel âyetleri ya doğrudan, ya mücmel lafzın hemen ardından, ya aynı sûrede, ya da farklı sûrede gelmesi şeklinde olur. Dolaylı açıklaması ise, Hz. Peygamberin sünneti ve âyetlerden hüküm çıkarma ehliyetine sahip ilim ehli kimseler vasıtasıyla gerçekleşmektedir.³³⁸

2.2.5.1. Müfessirin Yaklaşımı

Mücmel ifadelerin yer aldığı âyetlere baktığımızda müfessirin çoğu zaman, ifadede bulunan kapalılığı ortadan kaldıracak başka bir âyet, sünnet ve farklı te’villerden yararlandığını, zaman zaman da kendi değerlendirmesini aktararak âyeti anlaşılır kılmaya çalıştığını görmekteyiz.

Bununla beraber Sa’lebî, bazen kısa bir açıklamayla kastedilen anlamın ne olduğunu aktarıp geçmiş, kimi zaman da mücmel ifadelerin anlamına hiç değinmemiştir.

Örneğin; Bakara 2/57. âyette geçen “menn” kelimesinin ne anlama geldiğine dair herhangi bir bilgi vermemiş;³³⁹ Mâide Sûresi 5/1. âyette³⁴⁰ de “Size okunanlar

³³⁶ Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, Cilt: 3, 59.

³³⁷ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 183.

³³⁸ Sema Ünal, *Mücmel-Mübeyyen İlmî ve Kur’ân-ı Kerim’deki Mücmel Kelimelerin Delalet Ettiği Anlamlar*, Yalova Üniversitesi Temel İslam Bilimleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2017, s. 31.

³³⁹ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 1, s. 21.

³⁴⁰ Mâide 5/1: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوفُوا بِالْعُقُودِ أُحِلَّتْ لَكُمْ بَيْمَةُ الْأَنْعَامِ إِلَّا مَا يُنْتَلَى عَلَيْكُمْ غَيْرَ مُحْلِي الصَّيْدِ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ إِنَّ اللَّهَ يَخْتَكُمُ مَا يُرِيدُ” “Ey iman edenler! Sözleşmeleri yerine getirin. İhramda bulunduğunuz sırada avlanmayı

dışında” ifadesi ile mücmel bırakılan “okunanlar şeyler” in ne olduğuna değinmeden “Size Kur’an’da okunanlar”ın kastedildiğini söylemekle yetinmiştir.³⁴¹

Müfessir, mücmel ifadelerin bulunduğu âyetlerde “mücmel” terimini ya da mücmel ifadeyi açıklayan bir âyeti, rivâyeti, te’vîli aktardığı yerde de “mübeyyen” terimini kullanmamıştır. Bunlara dair bir tanımlama yapmamakla beraber âyetteki mücmelliğin nedenine de değinmemiştir.

Müfessirin konuya yaklaşımını ortaya koymak maksadıyla birkaç örneği burada zikredelim:

2.2.5.2. İlgili Örnekler

Örnek 1

“Nimetine erdirdiklerinin yoluna (ilet); gazaba uğramışların yoluna ve doğrudan sapmışların yoluna değil!”³⁴²

Müfessir, “nimete erdirme” nin başarılı kılma, himaye altında tutma, tevhid ve yol gösterme ile olduğunu söylemiş “nimete erenler” in ise “nebîler” ve Allah’ın Nisâ 4/69. âyet³⁴³ ile beyan ettiği “müminler” olduğunu aktarmıştır.

Sa’lebî, devamında İbn Abbas’ın “Onlar, Musa ve İsa’nın kavimlerinden, dinlerini değiştirenlerden önceki kimselerdir” rivâyetini ve Şehr İbn Havşeb’in “Onlar Rasûlullah’ın ashâbı ve ehl-i beytidir” rivâyetini nakletmiştir.³⁴⁴

---

helâl saymamanız şartıyla, size okunanlar dışındaki "en‘âm" denen hayvanlar sizin için helâl kılınmıştır. Şüphesiz Allah dilediği gibi hükmeder.”

³⁴¹ Sa’lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 2, s. 398.

³⁴² Fâtîha 1/7: “صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ”

³⁴³ Nisâ 4/69: “وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَٰئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَٰئِكَ رَفِيقًا” “Kim Allah’a ve peygambere itaat ederse işte onlar, Allah’ın kendilerine lutuflarda bulunduğu peygamberler, sıddıklar, şehidler ve sâlih kişilerle beraberdirler; bunlar ne güzel arkadaşlardır!”

³⁴⁴ Sa’lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 1, ss. 48-49.

Örnek 2

“Onun üzerinde on dokuz vardır”³⁴⁵

Âyette geçen “On dokuz” ifadesine dair müfessir şunları söylemiştir:

“Bu, on dokuz sınıf, on dokuz sıra, on dokuz lider ve gözetleyen on dokuz melek olabilir. Müfessirlerin çoğu, on dokuz melek görüşünü destekler ve bunu reddetmezler. Eğer bir melek yaratılmışların ruhlarını kabzediyorsa on dokuz meleğin yaratılmışların bir kısmının azabına gözcü olması daha olasıdır, daha kolaydır.”³⁴⁶

Sa’lebî, bu ifadelerin ardından Hz. Peygamber’e nispet edilen ve cehennem bekçilerini niteleyen bir rivâyeti aktarmış, fakat muhakkik dipnotta, bu rivâyetin isnâdının sahih olmadığını ve metnin de kabul edilemeyecek şekilde problemli olduğunu söylemiştir.³⁴⁷

Müfessirin konuyla ilgili naklettiği diğer rivâyetler şöyledir:

“Amr b. Dinar: “Onlardan her biri Rebia ve Mudar kabilelerinin çoğunu tek başına sürükleyip cehenneme atabilir.”

“İbn Abbas, Katâde ve Dahhâk: “Bu âyet nâzil olduğunda Ebû Cehil, Kureyş’e şöyle demiştir: “Analarınız sizi yitirsin! İşittiğime göre İbn Ebî Kebşe size cehennem bekçilerinin on dokuz tane olduğunu haber veriyormuş. Sizler cesaretli ve güçlü adamlarsınız. Sizden on adam cehennem bekçilerinden birine saldırmaktan aciz misiniz?”

“Ebû’l Esed ibn Ebî Kelde ibn Halef b. Esed el-Cumahi “Ben onların on yedisine karşı koyarım. On tanesini sırtımla, yedi tanesini karnımla (halledeceğim). Siz de benim için iki tanesinin hakkından gelin.” dedi. Bunun üzerine Allah, “Âdemoğullarından hiçbir meleklerle galip gelecek güce sahip değildir” anlamında “Biz cehennem bekçilerini yalnız meleklerden kaldık” âyetini inzâl buyurdu.”³⁴⁸

2.3. ÜSLUPLA İLGİLİ KUR’ÂN İLİMLERİ

2.3.1. Aksâmu’l-Kur’ân

Kur’ân-ı Kerîm’de pekçok yerde yeminler bulunmaktadır. Dînî bir terim olarak yemin “bir kimsenin bir işi yapıp yapmaması veya bir olayın doğru olup

³⁴⁵ Müddessir 74/30: “عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ”

³⁴⁶ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 6, ss. 316-317.

³⁴⁷ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 6, s. 317.

³⁴⁸ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 6, s. 317.

olmaması konusundaki sözünü Allah'ın adını veya sıfatını zikrederek kuvvetlendirmesidir.” Kur'ân'daki yeminlere gelince bu konuda söz konusu olan yeminler Allah'a ait olmakla birlikte birkaç âyette de Hz. Peygamber'e yemin etmesi emredilmiştir. Allah, bazen kendi yüce ismine, bazen de Kur'ân'a, meleklerle, kıyâmet gününe, peygamberlere ve kâinattaki önemli varlıklara yemin etmiştir. Bu varlıklar, şems, kamer, necm, leyl, nehâr, asr vb. dir.³⁴⁹

2.3.1.1. Müfessirin Yaklaşımı

Sa'lebî, Tîn,³⁵⁰ Necm,³⁵¹ Saffat,³⁵² Tûr,³⁵³ Zuhurf,³⁵⁴ Zariyat,³⁵⁵ Asr³⁵⁶ gibi yemin vâvı ile gelen ve üzerine yemin edilen bir ifadenin bulunduğu sûrelerin tefsirinde, kendisine yemin edilen şeyin anlamına ve bu yemin ile vurgulanmak istenen mânânın ne olduğuna dair genellikle âlimlerin görüşlerini aktarmakla yetinmiş; bu konuda kendisi bir görüş beyân etmemiştir.

Sûrelerin başlarında geçen mukatta'a harflerinin yemin ifade ettiğine dair bazı rivâyetler aktarmış ve bu rivâyetleri mukatta'a harflerinin geçtiği sûrelerin çoğunda tekrar etmiştir.

Müfessir, yemin bildiren âyetlerde geçen yemin lafızları üzerine herhangi bir açıklama veya ihtilaf bulunuyorsa bunları da aktarmıştır. Birkaç tanesini aktarmak istiyoruz.

Örneğin; Yusuf 12/73. âyette³⁵⁷ yemin için kullanılan تالله kelimesindeki ت “te” harfinin yemin için kullanılan و “vav” harfinden döndüğünü ve harfin aslının “vav” olduğunu söylemiştir.³⁵⁸

³⁴⁹ Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü*, ss. 146-147.

³⁵⁰ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 6, ss. 492-494.

³⁵¹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 6, ss. 3-4.

³⁵² Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 5, s. 208.

³⁵³ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 5, ss. 573-575.

³⁵⁴ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 5, ss. 405-406.

³⁵⁵ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 5, ss. 560-561.

³⁵⁶ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 4, s. 538.

³⁵⁷ Yusuf 12/73: “قَالُوا تَاللّٰهِ لَقَدْ عَلِمْتُمْ مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كُنَّا سَارِقِينَ”

³⁵⁸ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 3, s. 394.

A'râf 7/21. âyette³⁵⁹ geçen وَقَاسَمَهُمَا ifadesini, şeytanın Hz. Âdem ile Hz. Havvâ'yı kandırıp aldatmak için yemin edip and içmesi olarak açıkladıktan sonra معاقبة fiilinin “mufâale” babından olup معافاة “birini bir şeyden muaf tutma” “birini cezalandırma”, مناولة “birine bir şeyi sunma” örneklerinde olduğu gibi “bir işi birine has kılma” anlamı taşıdığını ifade etmiştir.³⁶⁰

Sa'lebî, Vâkıa 56/75. âyette³⁶¹ ve Kıyâmet 75/1-2. âyetlerde³⁶² geçen لَا أَقْسِمُ yemin lafzının başındaki ل harfinin hangi anlama geldiğine dair müfessirlerin yorumlarını şöyle aktarmıştır:

“Müfessirlerin çoğuna göre ل sıldır. Burada yemin manası taşır. Delili ise arkadan gelen “Bilseniz, bu gerçekten pek büyük bir yemindir.”³⁶³ âyetidir. Ferra ل harfinin nefîy olduğunu fakat bununla yemini olumsuzlamayı kastetmediğini, aksine nefîy kelimini öne geçirip “Bu iş dediğiniz gibi değildir” diyerek ardından أَقْسِمُ kelimesi ile yemin edildiğini söylemektedir. Denilir ki ل harfi burada “Dikkat edin!” anlamındaki tenbih harfi لا (elâ) olarak gelmiştir. Bununla, üzerinde düşünmeleri için Kur'an'ın faziletine dikkat çekmek amaçlanmıştır. Kuşkusuz O, ne bir şiir, ne bir sihir ne de zannettikleri gibi bir kehanettir.”³⁶⁴
Ebû Bekir b. Ayyaş: “O, yemin için te'kid anlamındadır. “Hayır! Vallahi...” sözü gibidir.”³⁶⁵ ³⁶⁶ إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ “Buradaki “he” harfi Kur'an'a döner. Yani Kur'an, büyük bir yemindir.” denilir.³⁶⁷ O, Allah'ın kendisiyle yemin ettiği en büyük şeydir. إِنَّهُ لَقُرْآنٌ كَرِيمٌ demekle üzerine yemin edilen şeyi zikretmiştir. Yani “Yıldızların mevkilerine yemin ederim ki! Bu, Kur'an-ı Kerim'dir, övülmüştür. Allah, Onu, Nebisi Hz. Muhammed'e ait bir mucize kılmıştır. O, müminlere karşı cömerttir. Çünkü O, Rablerinin inzâl ettiği vahiydir.”³⁶⁸

Sa'lebî, sûrelerde geçen yemin ifadelerinin ardından yeminin cevabının nasıl geldiğine dair bir ihtilaf varsa onları da aktarmıştır. Kâf sûresi bu örneklerden biridir. Müfessir sûrenin tefsirini yaparken ilk âyette bulunan yeminin cevabına dair

³⁵⁹ A'râf 7/21: “وَقَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ” “Onlara, “Ben gerçekten sizin iyiliğinizi isteyenlerdenim” diye de yemin etti”

³⁶⁰ Sa'lebî, el-Keşf ve'l-Beyân, Cilt: 3, s. 12.

³⁶¹ Vâkıa 56/75: “فَلَا أَقْسِمُ بِمَوَاقِعِ النُّجُومِ” “Bakın! Yıldızların yerlerine yemin ederim.”

³⁶² Kıyâmet 75/1-2: “لَا أَقْسِمُ بِبِضْءِ الْقِيَمَةِ ﴿١﴾ وَلَا أَقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوَّامَةِ ﴿٢﴾”

³⁶³ Vâkıa 56/76: “وَإِنَّهُ لَقَسَمٌ لِّوَعْدِهِ عَظِيمٌ”

³⁶⁴ Sa'lebî, el-Keşf ve'l-Beyân, Cilt: 6, s. 92.

³⁶⁵ Sa'lebî, el-Keşf ve'l-Beyân, Cilt: 6, s. 325.

³⁶⁶ Vâkıa 56/77.

³⁶⁷ Müfessir, bu beyânın Abdullah ibn Abbas ve diğerlerine ait olduğunu söylemiştir.

³⁶⁸ Sa'lebî, el-Keşf ve'l-Beyân, Cilt: 6, ss. 93-94.

ihtilafları aktardıktan sonra “Yeminin cevabının yedi şekilde geldiği söylenir” diyerek bunları sırayla aktarmıştır:

- 1) Şeddeli إِنَّ “inne” dir. ﴿١٤﴾ إِنَّ رَبَّكَ لَبِالْمُرْصَاتِ “Çünkü Rabbin her şeyi yakından izlemektedir.”³⁶⁹ âyetinde olduğu gibi.
- 2) Olumsuzluk bildiren nefiy edatı مَا “mâ”dır. وَالضُّحَىٰ... مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَىٰ “Yemin olsun, kuşluk vaktine; Rabbin seni bırakmadı ve sana darılmadı.”³⁷⁰ âyetlerinde olduğu gibi.
- 3) Fethalı ل “lâm” harfidir. ﴿٩٢﴾ فَوَرَبِّكَ لَنَسْتَأْتِيَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ “Rabbine andolsun ki yaptıklarından dolayı muhakkak surette onların hepsini sorguya çekeceğiz!”³⁷¹ âyetinde olduğu gibi.
- 4) Şeddesiz اِنْ “in” edatıdır. ﴿٩٧﴾ اِنْ كُنَّا لَفِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ “Vallahi, biz sizi âlemlerin rabbi ile eşit tutarken gerçekten apaçık bir sapıklık içindeymişiz.”³⁷² âyeti bunun örneğidir.
- 5) لَا “Lam elif” harfidir. ﴿٣٨﴾ وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللَّهُ مَنْ يَمُوتُ بَلَىٰ وَغَدَا عَلَيْهِ حَقًّا “Onlar, Allah’ın ölen birini diriltmeyeceğine dair en büyük yeminleri ettiler. Aksine bu, Allah’ın bizzat üstlendiği gerçek bir vaadidir, fakat insanların çoğu bilmez.”³⁷³ âyetinde olduğu gibi.
- 6) كَدْ “Kad” edatı. ﴿٩﴾ قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا “Yemin olsun, güneşe ve kuşluğuna;... Nefsini arındıran elbette kurtuluşa ermiştir.”³⁷⁴ âyetlerinde olduğu gibi.
- 7) بَلْ “Bel” edatı. ﴿١﴾ بَلْ عَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ فَقَالَ الْكَافِرُونَ هَذَا شَيْءٌ عَجِيبٌ “Kâf. Şanı yüce Kur’ân’a yemin olsun! Kâfirler, içlerinden bir uyarıcının gelmesine şaşıldılar da, “Bu tuhaf bir şey, öldükten ve toprak olduktan sonra mı (dirileceğiz)? Bu olmayacak bir dönüş!” dediler.”³⁷⁵ âyetinde olduğu gibi.

2.3.1.2. İlgili Örnekler

Örnek 1

“Görebildikleriniz ve göremedikleriniz üzerine yemin ederim ki...”³⁷⁶

Müfessir, bu âyetle görünen–görünmeyen tüm yaratılmışlar ve mevcudâtın kastedildiğini söyler ve sözlerine şöyle devam eder. Denilir ki; bu âyet dünyayı ve ahireti, yeryüzünün üstünde ve gökyüzünün içinde bulunanları, bedenleri ve ruhları, gizli ve açık nimetleri kapsar.³⁷⁷

³⁶⁹ Fecr 89/14.

³⁷⁰ Duhâ 93/1-3.

³⁷¹ Hicr 15/ 92-93.

³⁷² Şuarâ 26/97-98.

³⁷³ Nahl 16/38.

³⁷⁴ Şems 91/1-9.

³⁷⁵ Kâf 50/1-2-3.

³⁷⁶ Hâkka 69/38: “... فَلَا أَقْسَمُ بِمَا تُبْصِرُونَ”

³⁷⁷ Sa’lebî, el-Keşf ve’l-Beyân, Cilt: 6, s. 272.

Örnek 2

“Düşünen kimse için bunlar yemine konu olacak kadar önemli değil midir?”³⁷⁸

Bu âyetin tefsirinde Sa’lebî şöyle demektedir:

“Bu âyet, “(sûrenin başında) zikredilen bu yeminler akıl sahipleri için ikna edici ve yeterli değil midir?” anlamına gelir. Akıl حَجَر “hıcr” diye isimlendirilmiştir; çünkü o, sahibini helal olmayan şeylerden korur. Dolayısıyla “akıl” diye isimlendirilmesi, kabahatlerden ve utanç verici şeylerden koruması sebebiyledir. Ayrıca akıl “nehiy” olarak da adlandırılmıştır; çünkü kişiyi uygun olmayan şeylerden men eder. “Hıcr” kelimesinin asıl manası “men etmek”tir. Bir adam “kâhir” ve “zâbit” yani yenilmez ve kontrollü olarak nefesine sahip olursa ona “Bu adam hıcr sahibidir.” denir.”³⁷⁹

2.3.2. Hitâbu’l-Kur’ân

Kur’ân, mesajını muhatabı olan insanlığa Hz. Peygamber vasıtasıyla ileten sözlü bir hitaptır. Kur’ân’da ey iman edenler, ey insanlar, (belli bir şahıs kastedilerek) ey insan, ey nebî, ey örtüsüne bürünen peygamber, ey peygamber hanımları, ey Âdem, ey kitab ehli, ey cin, ey insan ve şeytan topluluğu şeklinde hitap biçimleri vardır.³⁸⁰

Hitâbu’l-Kur’ân ilmi de Kur’ân’da bulunan bütün bu hitapları, muhatapları bakımından konu alan bir disiplin olmuştur.

2.3.2.1. Müfessirin Yaklaşımı

Sa’lebî, Kur’ân-ı Kerim’de bulunan hitapların muhatabının kim olduğuna dair değerlendirmesini yapmış; bu konuda âlimlerin görüşleri varsa onları aktarmış ve hitâbın kime olduğuna dair ihtilaflara detaylı bir şekilde değinmiştir. Hitap maksadıyla gelen lafızlarda bulunan kıraat farklılıklarını, anlama olan etkisiyle beraber açıklamıştır.

³⁷⁸ Fecr 89/5: هَلْ فِي ذَلِكَ قَسَمٌ لِذِي حِجْرٍ

³⁷⁹ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 6, s. 447.

³⁸⁰ Süleyman Gezer, *Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur’ân*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015, s. 122.

2.3.2.2. İlgili Örnekler

Örnek 1

“Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri yaratan rabbinize kulluk edin ki takvâya eresiniz.”³⁸¹

Müfessir, “Ey İnsanlar!” hitâbının Mekke ehline يا أيها الذين آمنوا “Ey İman edenler!” hitâbının ise Medine ehline yönelik olduğunu, buradaki “Ey İnsanlar!” hitâbının ise geneli kastettiğini İbn Abbas’ın görüşü olarak aktarmıştır.³⁸²

Örnek 2

Sa’lebî, Bakara 2/232. âyette³⁸³ ذلك ifadesinin tek bir kişiye hitap şeklinde geldiğini ancak hitabın velilere olduğunu, dolayısıyla tekili değil de çoğulu kastettiğini söylemiş ve bu durumu şöyle açıklamıştır: “Cemî muhatap aslında ذلكم olarak gelir. Fakat ذلك çok kullanıldığından dolayı kelimedeki ك “Kef” harfinin muhatap değil de harfin kendinden olduğu zannedilmiş ve mansub olan “Kef” harfi ikil, çoğul, müennes, müzekker için aynı şekilde kullanılır olmuştur.”

Sa’lebî, buradaki hitabın Hz. Peygamber’e yönelik olduğunu söyleyenlerin de bulunduğunu ve hitabın bundan dolayı tekil geldiğini, âyetin devamında ise hitâbın müminlere yöneldiğini ifade etmiştir.³⁸⁴

³⁸¹ Bakara 2/21: “ يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ”

³⁸² Sa’lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 1, s. 89.

³⁸³ Bakara 2/232: “ وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا تَعْضُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ ذَلِكَ يُوعَظُ بِهِ ” Kadınları boşadığınızda, onlar da bekleme sürelerini tamamladıklarında, aralarında mâkul ve meşrû ölçülerde rızalaştıkları takdirde boşayan kocalarıyla yeniden evlenmelerine engel olmayın. Bu söylenenler, içinizden Allah’a ve âhiret gününe iman edenlere verilen öğüttür. Bunlar sizin için en iyi iç ve dış temizliği sağlayan öğütlerdir. Tam mânasıyla bilen Allah’tır, siz ise bilmezsiniz.”

³⁸⁴ Sa’lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 1, s. 368.

Örnek 3

*“Artık siz beni anın ki ben de sizi anayım. Bana şükredin, bana nankörlük etmeyin!”*³⁸⁵

Müfessir, bu âyetin Araplar ve Mekke ehli için bir hitap olduğunu ve “Ey Arap Topluluğu! İçinizden bir elçi olarak Muhammed’i size peygamber olarak gönderdiğimiz gibi...” anlamına geldiğini söylemiştir.³⁸⁶

Örnek 4

Bakara 2/165. âyette³⁸⁷ geçen وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا (ve lev yerallezîne zalemû) ifadesini Ebû Abdurrahman, Ebû Recâ, Hasan, Ebû Câfer, Şeybe, Nâfî, Katâde, A’rec, Amr b. Meymun, Selâm, Yâkup, Eyyub ve İbn Abbas وَلَوْ تَرَى (ve lev terâ) şeklinde ت “te” harfi ile okumuş, kalanlar ise ي “ye” harfi ile وَلَوْ يَرَى (ve lev yerâ) okumuştur.

Müfessir, وَلَوْ تَرَى (ve lev terâ) okunduğunda hitabın Hz. Peygamber’e olduğunu, cevabın mahzup olup ile okunan âyetin takdîrinin “Zalimleri görürsün; Ey Muhammed!” anlamında olduğunu dile getirmiştir.³⁸⁸

Örnek 5

Sa’lebî, Âl-i İmrân 3/179. âyetinin³⁸⁹ hükmünde ve nazmında ihtilaf olduğunu dile getirmiştir:

³⁸⁵ Bakara 2/152: “فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ”

³⁸⁶ Sa’lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 1, s. 210.

³⁸⁷ Bakara 2/165: “وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ”

³⁸⁸ Sa’lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 1, ss. 229-230.

³⁸⁹ Âl-i İmrân 3/179: “مَا كَانَ اللَّهُ لِيَذَرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ حَتَّى يَمِيزَ الْخَبِيثَ مِنَ الطَّيِّبِ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُطْلِعَكُمْ عَلَى الْغَيْبِ” (Ey inkâr edenler!) Allah mûminleri, pisi temizden ayırmadan bulunduğunuz hal üzere bırakacak değildir. Allah size gaybı da

Âlimlerden İbn Abbas, Dahhâk, Mukâtil, Kelbî ve müfessirlerin çoğunun görüşü, buradaki hitâbın kâfirler ve münâfıklara ait olduğu yönündedir. Bu isimlerin dışında kalanlar ise hitâbın kendilerinden haber verilen müminlere yönelik olduğunu söylemişlerdir. Bu durumda mânâ şöyle olmaktadır: “Ey mümin topluluğu! Allah sizi, müminle münafığı ayırt edemez bir halde bırakmayacaktır; böylece iyi ile kötüyü birbirinden ayırırsınız.”³⁹⁰

2.3.3. Tekrâru'l-Kur'ân

Tekrâr kelimesi, k-r-r kökünden türetilmiş olup, geriye dönmek tekrarlamak anlamına gelir. Bâzı kelime ve âyetlerin bir veya birkaç yerde tekrâr edilmiş olması “tekrâru'l-Kur'ân” terimi ile ifade edilir. Tekrârın sebebi, tekrar edilen şeyin önemini vurgulamak ve muhatabın dikkatini çekmektir.³⁹¹

Kur'ân'da yer alan bu tekrarların amaçları arasında, anlatılan bir olayı yahut verilmek istenen bir mesajı, muhatabın zihnine iyice yerleştirmek, bir şeyi bildirmek, muhatabı uyarma maksadıyla korkutmak, bir durumu şüpheyi yer bırakmayacak şekilde belirginleştirmek, herhangi bir şeyi resim gibi göz önüne gelecek şekilde anlatmak sayılabilir.³⁹²

---

bildirecek değildir; fakat Allah (gaybı bildirmek için) peygamberlerinden dilediğini seçer. Artık Allah'a ve peygamberlerine iman edin; inanır ve sakınırsanız sizin için büyük bir ecir vardır.”

³⁹⁰ Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Cilt: 2, s. 200.

³⁹¹ Süleyman Gezer, s. 210.

³⁹² Muhsin Demirci, **Tefsirde Metodolojik Sorunlar**, 2. Baskı, M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2017, ss. 187-189.

2.3.3.1. Müfessirin Yaklaşımı

Sâ'lebî, tekrarın bulunduğu âyetleri, sûre içindeki bağlamlarına göre değerlendirmiştir. Örneğin; Nebe sûresi'nde arka arkaya tekrar eden “Hayır! İleride bilecekler!”³⁹³, “Hayır hayır! Yakında bilecekler!”³⁹⁴ âyetlerini sûrenin girişinde soru soran muhataplar için bir tehdit olarak ifade etmiştir.³⁹⁵

İnşirah Sûresi'nde yine arka arkaya gelen “*Demek ki zorlukla beraber bir kolaylık vardır. Evet, doğrusu her güçlüğün yanında bir kolaylık var.*”³⁹⁶ âyetlerinde, vaadi pekiştirmek, ümidi büyütmek için tekrar bulunduğunu dile getirmiş; ilk âyette “dünyada”, ikinci âyette “ahirette” anlamı olduğu söylenir, demiştir.³⁹⁷

Âl-i İmrân 3/18'de³⁹⁸, aynı âyetin içinde iki kere tekrar eden لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ “O’ndan başka ilah yoktur” ifadesinin ilkinin bir iddia, ikinci şahitliğin ise hüküm konumunda kabul edildiğini söylemiş ve Cafer-i Sâdık’ın da “İlki bir vasıf ve tevhid, ikincisi bir resim ve talimdir” dediğini aktarmıştır.³⁹⁹

Örneklerden biri de Tâhâ sûresinin 11. âyetindeki “İyi bil ki ben, evet yalnız ben senin Rabbinim!”⁴⁰⁰ ifâdesidir. Müfessir, âyet içinde tekrar eden “ben” zahirinin delâleti pekiştirme, şüpheyi giderme ve bilgiyi doğrulama maksadıyla geldiğini söylemiştir.⁴⁰¹

Müfessir, Rahmân sûresinde “*Artık rabbinizin nimetlerinden hangisini inkâr edebilirsiniz?*”⁴⁰² âyetinin tekrar etmesinin hikmetini Kuteybî’den aktardığı bir rivâyetle açıklamıştır:

“Allah, bu sûrede nimetlerini saydı ve yarattıklarına bunları hatırlattı. Her iki nimetin arasına da, bu nimetlere karşı onların dikkatini çekmek üzere bir fâsıla koydu. Bu şunun gibidir: Bir kişi başka birine tüm gücüyle hiç durmadan iyilik yapsa, iyilik yaptığı o kişi de bu iyiliklere karşı nankörlik ve inkârla karşılık

³⁹³ Nebe’ 78/4: “كَأَلَّا سَيَعْلَمُونَ”

³⁹⁴ Nebe’ 78/5: “ثُمَّ كَأَلَّا سَيَعْلَمُونَ”

³⁹⁵ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 6, ss. 358-359.

³⁹⁶ İnşirâh 94/5-6: “فَإِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا ﴿٥﴾ إِنَّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرًا”

³⁹⁷ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 6, s. 487.

³⁹⁸ Âl-i İmrân 3/18: “شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُوا الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ”

³⁹⁹ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 2, s. 29.

⁴⁰⁰ Tâhâ 20/12: “إِنِّي أَنَا رَبُّكَ فَاخْلَعْ نَعْلَيْكَ إِنَّكَ بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى”

⁴⁰¹ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 4, s. 201.

⁴⁰² Rahmân 55/13: “فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ”

verse, iyilik yapanın ona “Sen fakirken ben seni zengin kılmadım mı? Bunu inkâr mı ediyorsun? Sen çıplaktın. Ben seni giydirmedim mi? Bunu inkâr mı ediyorsun? Sen yaya idin. Ben seni taşımadım mı? İnkâr mı ediyorsun? Sen güçsüz ve zayıf iken ben seni aziz ve güçlü kıldım. Bunları nasıl inkâr edersin?” demesi gibidir.”

Sa’lebî, bu örnekte olduğu gibi Arapların dilinde tekrarın bulunduğunu, caiz olup güzel kabul edildiğini söylemiş; Arap dilinden bir şiir örneği verip ardından Hasan b. Fadl’ın şu sözünü aktarmıştır: “Tekrar, gafleti kovmak ve delili pekiştirip te’kid etmek içindir.”⁴⁰³

Sa’lebî, tekrarın bulunduğu Kâria 101/1-2-3⁴⁰⁴, Nisâ 4/131-132⁴⁰⁵, Hâkka 69/1-2-3⁴⁰⁶, Zâriyat 51/50-51⁴⁰⁷, Bakara 2/79⁴⁰⁸ gibi âyetlerin tefsirinde tekrara dair herhangi bir açıklama yapmamış ve bir yorum da aktarmamıştır.

el-Keşf ve’l-Beyân’da müfessirin değindiği birkaç tekrar örneğini aktarak devam edelim:

2.3.3.2. İlgili Örnekler

Örnek 1

Sa’lebî, Fâtiha 1/5. âyette اِيَّاكَ ‘nin tekrârının “O’na has kılma” anlamında ihlas ve ihtisâsa işâret ettiğini ve Tâhâ 20/33-34’de Allah’ın Hz. Musâ’dan haber vererek aktardığı ﴿٣٤﴾ وَتَذْكُرَكَ كَثِيرًا ﴿٣٣﴾ كَيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيرًا “Ta ki, seni bol bol tesbih edelim ve seni çok analım” âyetlerinde olduğu gibi te’kid (pekiştirme) maksadı taşıdığını ifade etmiştir.⁴⁰⁹

⁴⁰³ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 6, ss. 51-52.

⁴⁰⁴ Kâria 101/1-2-3: ﴿٣٤﴾ وَتَذْكُرَكَ كَثِيرًا ﴿٣٣﴾ كَيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيرًا ; Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 6, s. 528.

⁴⁰⁵ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 2, s. 371.

⁴⁰⁶ Hâkka 69/1-2-3: ﴿٣٤﴾ وَتَذْكُرَكَ كَثِيرًا ﴿٣٣﴾ كَيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيرًا ; Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 6, s. 266.

⁴⁰⁷ Zâriyat 51/50-51: “﴿٥١﴾ وَتَذْكُرَكَ كَثِيرًا ﴿٥٠﴾ كَيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيرًا”; Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 5, s. 560.

⁴⁰⁸ Bakara 2/79: “﴿٧٩﴾ وَتَذْكُرَكَ كَثِيرًا ﴿٧٨﴾ كَيْ نُسَبِّحَكَ كَثِيرًا”; Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 1, s. 144.

⁴⁰⁹ Sa’lebî, *el-Keşf ve’l-Beyân*, Cilt: 1, s. 45.

Örnek 2

“Ki onlar, namazlarında derin bir saygı hali yaşarlar.”⁴¹⁰

“Namazlarını titizlikle eda ederler.”⁴¹¹

Mü'minûn sûresindeki bu iki âyette tekrar eden “salât” (namaz) kelimesi için müfessir şunları söylemiştir:

“Namazı yerine getirmeye devam eder, vakitlerine riâyet ederler. Allah, namazda huşuyu emrettiği gibi onu korumayı ve titizlikle eda etmeyi de emretmiştir. Bu sebeple “salât” kelimesi tekrar edilmiştir.”⁴¹²

Örnek 3

“Oysa onlar yağmurun yağdırılmasından az önce bütün ümitlerini iyice yitirmiş ve şaşkın bir halde idiler.”⁴¹³

Müfessir, âyette tekrar eden قبل “önce” anlamındaki zaman zarfı için Kutrub’un şu sözlerini aktarmıştır: قبل “önce”nin burada tekrar etmesindeki fayda birincisinin “inzâl”, ikincisinin “yağmur” için olmasındadır.”

Denilir ki; Âl-i İmrân 3/188. âyette⁴¹⁴ لَا تَحْسَبَنَّ fiili te’kid (pekiştirme) maksadıyla tekrar edilidiği gibi buradaki قبل de pekiştirme için tekrâr edilmiştir. Müfessir, aktardığı bu yorumların ardından Arap şiirinde pekiştirme için yapılan tekrarlardan bir örnek vermiştir.

Sa’lebî, sonrasında da Abdullah b. Mes’ûd’un mushafında hem Âl-i İmrân 3/188. âyette hem de Rûm 30/49. âyette tekrarın bulunmadığını söylemiştir.⁴¹⁵

⁴¹⁰ Mü'minûn 23/2: “الَّذِينَ هُمْ فِي صَلَاتِهِمْ خَاشِعُونَ”

⁴¹¹ Mü'minûn 23/ 9: “وَالَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَوَاتِهِمْ يُحَافِظُونَ”

⁴¹² Sa’lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 4, s. 318.

⁴¹³ Rûm 30/49: “وَأَنْ كَانُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْهِمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمُتْلَسِينَ”

⁴¹⁴ Âl-i İmrân 3/188: “لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوْا وَيُجِبُونَ أَنَّ تُحْمَدُوا بِمَا لَمْ يَفْعَلُوا فَلَا تَحْسَبْنَهُمْ بِمَقَازٍ مِنَ الْعَذَابِ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ” “Sanma ki yaptıklarından memnun olanlar, yapmadıklarıyla övülmekten hoşlananlar, evet, sanma ki onlar azaptan kurtulacaklardır! Onlar için elem verici bir azap vardır.”

⁴¹⁵ Sa’lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 5, s. 43.

2.3.4. Emsâlu'l-Kur'ân

Emsâl, meselin çoğuludur. Mesel, darb-ı mesel, örnek, atasözü diye aralarında benzerlik bulunan iki şeyden birinin diğeri için kullanılması demektir.⁴¹⁶ Kur'ân'ın pekçok mesele yer vermesi, âlimlerin, emsâlû'l-Kur'ân adı altında bu konu ile ilgilenmelerine sebep olmuştur.

Kur'ân'da kısa, öz ve kendine özgü üslûbuyla verilen bu meseller, ele alındığı yerlerdeki meselelerin iyi bir şekilde anlaşılmasına yardımcı olmuştur. Kur'ân'da yer alan mesellerin bazısının teşvik etmek, bazısının uyarmak, bazısının sakındırmak, bazısının da iknâ etmek gayesi ile verildiğini görürüz. Bu da bizim için mânânın somut hale gelmesine ve meseleleri doğru şekilde idrak etmemize vesile olmuştur.

2.3.4.1. Müfessirin Yaklaşımı

Müfessir Sa'lebî, “mesel” kelimesinin شبه “benzer”⁴¹⁷ anlamında olup “birincinin ikinciye benzediği örnekleme”⁴¹⁸ olarak kullanıldığını, “pekiştirme”⁴¹⁹, “ibret ve haber verme”⁴²⁰ maksadı taşıdığını ifade etmiştir. Kur'ân'daki mesel örneklerini tefsirinde ele alırken, verilen örneği âyetin konu bütünlüğüne uygun olarak değerlendirmiş; âyetin ifade etmesi muhtemel olan mânâlara işaret etmiştir. Mesellerdeki anlamın açık olup olmadığına değinmemiş; gizli ve açık mesel terimlerini kullanmamıştır.

2.3.4.2. İlgili Örnekler

Örnek 1

“O, gökten su indirdi; su, vadiler dolusunca sel olup aktı. Bu sel, üste çıkan köpüğü taşıyıp götürdü. Yaktıkları ateşin üzerine koyup eriterek süs eşyası veya alet

⁴¹⁶ İsfehânî, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, s. 759.

⁴¹⁷ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 1, s. 83.

⁴¹⁸ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 5, s. 14.

⁴¹⁹ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 5, s. 383.

⁴²⁰ Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 4, s. 379; Cilt: 5, s. 418.

yapmak istedikleri madenlerden de üste böyle köpük çıkar. İşte Allah hak ile bâtila böyle misal verir. Köpük atılıp gider; insanlara fayda veren şeye gelince, o dünya durdukça durur. İşte Allah böyle misaller getirir.”⁴²¹

Müfessir bu âyeti şöyle değerlendirmiştir:

“Burada Allah, hak ve bâtila dair iki örnek verir. O, gökten suyu (yağmuru) indirir. Ve bu su, vâdîleri -her bir vâdiyi kendi büyüklüğü ve küçüklüğü ölçüsünde- doldurup akar. Akan su, yüzeyinde suyun yükselmesiyle ortaya çıkan bir köpük taşır. (Aşağıda) kalan saf su faydalıdır ve işte o, Hakk’tır. Ağaçlara, vadilerin ve nehirlerin kıyılarına takılıp asılı kalan kısım ise bâtila’dır; kaybolup gider.”

Denilir ki; İşte bu Kur’ân seli, gökten iner ve kalplere sahip oldukları yakîn, şüphe, akıl ve cehalet miktarınca kendinden bir pay yükler. İşte bu hakk ve batılın misalidir.”⁴²²

Örnek 2

“Güzel memleketin bitkisi Rabbinin izniyle (güzel) çıkar; kötü olandan ise faydasız üründen başka bir şey çıkmaz. İşte biz şükreden bir kavim için âyetleri böyle açıklıyoruz.”⁴²³

Benzetme yönü kapalı olan gizli mesellerden kabul edilen bu misâlin ifade ettiği manaya Sa’lebî şöyle değinmiştir:

“Bu, Allah’ın mümin ve kâfir için verdiği bir misaldir. Müminlerin misali temiz ve iyi olan makbul bir beldedir. Onun bitkisi Allah’ın izniyle ürününü verir. Kâfirin misali ise bitkisi ürün vermeyen susuz ve kötü bir beldedir.”⁴²⁴

Örnek 3

“İnkâr edenlerin yapıp ettikleri, susamış kimsenin geniş düzlüklerde görüp su zannettiği serap gibidir; sonunda gelip ona ulaşınca orada bir şey bulamaz, ama

⁴²¹ Ra’d 13/17: “أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا رَابِيًا وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ حِلْيَةٍ أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ مِثْلَهُ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ

⁴²² Sa’lebî, el-Keşf ve’l-Beyân, Cilt: 3, s. 435.

⁴²³ A’râf 7/58: “وَالْبَلَدُ الطَّيِّبُ يَخْرِجُ نَبَاتَهُ بِإِذْنِ رَبِّهِ وَالَّذِي خَبَثَ لَا يُخْرِجُ إِلَّا زُكْرًا كَذَلِكَ نُصَرِّفُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَشْكُرُونَ

⁴²⁴ Sa’lebî, el-Keşf ve’l-Beyân, Cilt: 3, s. 31.

Allah'ı yanında bulur, O da eksiksiz olarak hesabını görüverir. Allah'ın hesabı pek çabuktur.”⁴²⁵

“Allah, “Onların amelleri serap gibidir” diyerek kâfirlerin amelleri hakkında bir misal getirmiştir. O (serap), karada, gündüzün ortasında, sıcaklığın şiddetli olduğu bir esnâda su gibi görünen ışık yansımasıdır. İnsan ona yaklaştığında (gözünde) büyüttüğü (bir hayal ürünü olduğunu) ve aslında orada öyle bir şey bulunmadığını anlar. Bu durum “serap” diye isimlendirilir; çünkü serap, “su gibi akmak” manasındadır.”

“İşte kâfirin durumu da böyledir. Amelinin kendisine fayda vereceğini ve başkasına ihtiyaç duymayacağını zanneder. Fakat ölüm ona geldiğinde amelinin kendisine fayda vermediğini ve onu müstağni kılmadığını anlar.”⁴²⁶

Müfessir, âyetteki bu misâlin ardından, ikinci bir misâl olarak arkadan gelen 40. âyetin⁴²⁷ ifâde ettiklerine şöyle değinir:

“Onların amellerinin misâli, onların hataları, bozgunculukları, sapkınlıkları, hayretleri ve cahilliklerinde bulunan karanlıklar gibidir. Bu karanlık, suyu çok derin olan, çok büyük bir denizdeki şiddetli bir karanlıktır.”⁴²⁸

⁴²⁵ Nûr 24/39: “وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ مَاءً حَتَّى إِذَا جَاءَهُ لَمْ يَجِدْهُ شَيْئًا وَوَجَدَ اللَّهَ عِنْدَهُ فَوَفَّيَهُ حِسَابَهُ وَاللَّهُ سَرِيعُ الْحِسَابِ”

”سَرِيعُ الْحِسَابِ”

⁴²⁶ Sa’lebî, **el-Keşf ve’l-Beyân**, Cilt: 4, s. 389.

⁴²⁷ Nûr 24/40: “أَوْ كَظُلُمَاتٍ فِي بَحْرٍ لُجِّيٍّ يَغْشَاهُ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ مَوْجٌ مِنْ فَوْقِهِ سَحَابٌ ظُلُمَاتٌ بَعْضُهَا فَوْقَ بَعْضٍ إِذَا أَخْرَجَ يَدَهُ لَمْ يَكُنْ يَرَاهَا وَمَنْ لَمْ يَجْعَلِ اللَّهُ لَهُ نُورًا فَمَا لَهُ مِنْ نُورٍ” Yahut dalga, üstünde yine dalga, onun üstünde de bulutla (kara bulut gibi bir dalga ile) kaplı büyük bir denizdeki karanlıklar gibidir; birbiri üzerinde karanlıklar! Neredeyse elini çıkarsa onu göremeyecek. Allah bir kimseye ışık vermezse onun aydınlıktan asla nasibi yoktur.”

⁴²⁸ Sa’lebî, **el-Keşf ve’l-Beyân**, Cilt: 4, ss. 389-390.

SONUÇ

Biz, bu çalışmayla Sa'lebî'nin Kur'ân ilimlerine bakışını el-Keşf ve'l-Beyân isimli altı ciltlik tefsiri içinde değerlendirmeye çalıştık ve tefsirinin bu anlamda gerçekten değerli bir kaynak eser olduğunu gördük.

Sa'lebî, eserini rivâyet metodunu esas alarak te'lîf etmiştir ve tefsirinin sonuna kadar bu metoddan ayrılmamıştır. Müfessir, tefsirinin mukaddimesinde, eserlerini selef-i sâlihînin büyükleri, tâbîn ve tebe-i tâbînden, mütekaddimîn ulemâdan soyutlarak oluşturan kimseleri eleştirir. Bu konuda titiz davranan Sa'lebî, mukaddimesinde eleştirdiği fırkaların yanlışlarına düşmeyerek, tefsirini selefi olan âlimlerden naklettiği rivâyetler ile oluşturur.

Biz, müfessirin mukaddimede bahsettiği Kur'ân ilimlerine eserinde geniş bir şekilde yer verdiğini tesbit edip bunları çalışmamızın içerisinde örneklendirerek ortaya koymaya çalıştık. Sa'lebî'nin tefsirinde ulûmu'l-Kur'ân'a dair tesbit ettiğimiz sonuçları şöyle özetleyebiliriz:

Kur'ân âyetlerinin doğru anlaşılmasında en önemli rollerden birine sahip olan nüzûl sebeplerine dâir rivâyetlere yer vermiş; birçok âyetin tefsirinde, ilgili âyetin nüzûl sebebini ortaya koyacak en az bir rivâyet, çoğu zaman da ele aldığı âyetle ilgili birden çok nüzûl rivâyetini aktarmıştır. Müfessirlerin, âyetin inişine sebep olan olay veya kişiye dâir ihtilafları bulunuyorsa, bunları da tek tek dile getirmiştir.

Kur'ân'ın fazîletleri açısından hiçbir sûreyi atlamamış olan müfessir, konu hakkında sıhhat durumuna hiç değinmeden verdiği rivâyetler sebebiyle eleştirilmiş; ayrıca tefsirini bu konudaki mevzû hadis olduğu itiraf edilen asılsız haberlerle doldurduğu için âlimler tarafından kınanmıştır.

Sa'lebî, kıraat konusunu ciddî bir şekilde ele almış; yoğun olarak kıraat farklılıklarına değinmiştir. Hz. Peygamber'in yanı sıra, sahâbe ve tâbînin kıraatlerinden de örnekler vermiştir. Kıraat imamlarının tamamının aynı okuduğu ifadeleri, genelin okuyuşu olarak aktarmış; kimi zaman da tek kalan bazı farklı rivâyetleri özel olarak dile getirmiştir. Eğer kıraat farklılıkları anlamın değişmesine sebep oluyorsa, bunlara da özel olarak yer ayırmıştır.

Kıraat–gramer ilişkisine dair örneklerle konunun inceliklerine değinen müfessir, kıraati hakkında bilgi verilen ifadeye dair kurrâ arasında ihtilaf bulunuyorsa bu görüşleri de aktarmıştır. Ayrıca zaman zaman kıraat farklılıklarına âyet ve hadislerden deliller getirerek tefsirini zenginleştirmiştir.

Birkaç istisna dışında sûrelerin her biri için mekkî ya da medenî oluşlarına dair bilgi veren müfessir, bâzı sûrelerin başında bu konuda beyân edilen rivâyetleri aktarmış fakat çoğunlukla sonuca dair bir tercihte bulunmamıştır. Tefsirini yaptığı sûre ve âyetlerin nüzûl yeri ve zamanıyla ilgili âlimler arasında bir ihtilaf varsa bunlara da işaret ederek neticede “en iyisini Allah bilir” demiştir.

Neshi, tefsirle uğraşanlar için vazgeçilmez bir Kur’ân ilmi olarak belirten müfessir, Bakara sûresi 106. âyetin tefsirinde neshe yönelik görüşlerine yer vermiştir. Neshin iki farklı anlamını ortaya koyarak ardından bu ümmetin âlimlerinin bahsettiği neshi “bir hükmü yürürlükten kaldırıp iptal etmek” olarak tarif etmiştir. Neshin hikmetini de burada vurgulayan müfessir, maslahatı ortaya koymak ve mülkünü kemale erdirmek sebebiyle neshin var olduğunu açıklamıştır. Tefsirinde nesh örneklerine yer vermiş, bu konuda ihtilafı olan âyetleri müfessirlerin görüşleriyle beyân etmiştir.

Çalışmamızda “Dil ile ilgili Kur’ân ilimleri” başlığı altında verdiğimiz ilk alt başlık olan “Garîbu’l-Kur’ân” terimine dâir müfessir, tefsirinin içinde ve mukaddimesinde hususi bir tanım getirmemiştir. Bununla birlikte Kur’ân’da bulunan garib kelimeleri tefsir ederken çoğunlukla âyetlerin muhtemel manalarına dair âlimlerin değerlendirmelerini tercih belirtmeksizin sırayla aktarmıştır.

Î’rab ilmini önemseyen Sa’lebî’nin, tefsirinde bu konuda pek çok örnek bulunmaktadır. Bu örneklerde zaman zaman dilcilerin konu hakkındaki açıklamalarına da yer veren müfessir, çoğu zaman ise âyetlerdeki kelime, cümle ve terkiplerin lafzî ve mahallî î’râbını kendisi beyan etmiştir.

Müfessir, vücûh yönü olan kelimeleri, müşterek lafız olduklarına dair her hangi bir vurgu yapmadan, bulundukları âyetin bağlamına uygun anlam ile tefsir etmiş; o kelimenin o âyette ifade ettiği anlama dair birden çok görüş bulunuyorsa bunları aktarmıştır. Ele aldığı âyetteki kelimenin mânâ ve lafız yönünden bir benzeri başka âyette bulunuyorsa onun Kur’ân’daki yerine sûre ismi ve âyet numarası ile işaret ederek nezâîrini belirtmiştir. Biz Sa’lebî’nin bu konudaki gayretini Kur’ân’ın

daha iyi anlaşılması noktasında faydalı buluyor ve tefsirini zenginleştirdiği kanaatini taşıyoruz.

Anlamla ilgili Kur'ân ilimleri, bu çalışma içinde beş başlık altında ele alınmıştır. Bunlardan ilki olan Mukattaa' harflerini Sa'lebî, Bakara sûresinin 1. âyetinde geniş bir şekilde değerlendirmiş; bu konuda ortaya çıkan iki farklı tavra işaret etmiştir. Anlamını Allah'tan gayrısı tarafından bilinemez bir muammâ kabul edip bu harflere nâzil olduğu şekliyle inanmayı tercih eden selef âlimlerinin görüşü ile bunların anlaşılabilirliğini düşünüp yorumlamayı tercih eden sonraki âlimlerin te'vîllerini aktarmıştır. Ardından bu harflerin Kur'ân'ın icazını ortaya koyması ve Hz. Peygamber'i bu anlamda doğrulaması açısından önemli olduğuna değinmiştir. Sonrasında bu değerlendirmesini âyetlerden örnekler ve Arap şiirleriyle delillendirerek izah eden müfessir, Arapların bir şeyin tamamını o şeyin bir kısmıyla ifade ettiğini, bu harflerin de bir meydan okuma ve dikkat çekme maksadı taşıdığını söylemiştir. Yeri geldikçe değindiği mukatta' harflerinin kıraatına dair bir bilgi varsa öncelikle onu aktaran Sa'lebî, birkaç yerde aynı formun geçtiği harflerde de tekrar izaha girişmeyerek tekrara düşme hatasından uzak kalmıştır.

Müfessir, muhkem ve müteşâbih terimlerini, bu kelimelerin geçtiği ilgili âyetlerde bağlama göre değerlendirmiş ve tanımlamıştır. Ayrıca bu kelimelerin anlamı üzerinde görüş beyan eden müfessirlerin açıklamalarını da aktararak bu terimleri daha anlaşılır kılmaya gayret göstermiştir. Anlamı kapalı olan ifadelerde ise mübhem kelimesini kullanmadan izaha çalışan müfessir, âlimler tarafından yorumlanan kelime hakkında ihtilaf bulunuyorsa buna değinerek farklı açıklamalara yer vermiştir. Âyetlerde mücmel olarak bahsedilen bir konu varsa ifadede bulunan kapalılığı âyet, sünnet ve farklı te'vîllerle genişleterek anlaşılır kılmaya çalıştığını; zaman zaman ise kısa açıklamalarla ya da kapalı anlama hiç değinmeden geçtiğini görmekteyiz.

Sa'lebî, tefsirinde, yemin ifâde eden kelimelerin ilk olarak anlamını vermiş, sonrasında üzerine yemin edilen kelimenin önemi ile ilgili uzunca açıklamalarda bulunmuştur. Müfessir, ayrıca huruf-ı mukattaa'nın yemin bildirdiğini ifade eden rivâyetleri, her huruf-ı mukattaa' ile başlayan sûrenin içinde kullanmasıyla tekrara düşmüştür.

Kur'ân'da çeşitli yerlerde geçen hitapların muhatabını, siyak ve sibâka göre değerlendirerek tespit etmeye çalışmış; muhatabın kim olduğuna dair âlimler arasında farklı değerlendirmeler varsa bunları beyân etmiştir. Nidâ ifadelerinin lafızlarında bulunan kıraat farklılıklarını, anlama olan etkisiyle beraber açıklamıştır.

“Mesel” kelimesinin “benzer” anlamında olup “birincinin ikinciye benzediği örnekleme” olarak kullanıldığını, “pekiştirme ibret ve haber verme” maksadı taşıdığını ifade etmiş; Kur'ân'daki mesel örneklerini tefsirinde ele alırken de verilen örneği âyetin konu bütünlüğüne uygun olarak değerlendirerek âyetin ifade etmesi muhtemel olan mânâlara işaret etmiştir. Mesellerdeki anlamın açık olup olmadığına değinmemiş; gizli ve açık mesel terimlerini kullanmamıştır.

Tekrârları, ilgili âyetin anlam alanı içinde değerlendirmiş, genel olarak da delaleti güçlendirme, şüpheyi giderme ve bilgiyi doğrulama maksadını ifade etmiştir.

Araştırmamızda, tespit edip aktardığımız bu bilgilerin ardından Ebû İshak es-Sa'lebî'nin el-Keşf ve'l-Beyân isimli tefsirinin, Kur'ân ilimleri noktasında nakil yönünden zengin bir kaynak olduğunu söyleyebiliriz. Müfessirin, Arap diline olan hâkimiyeti, tefsirinde sarf, nahiv, irab ve kıraat vecihlerine bol miktarda yer vermesine sebep olmuş ve bizce tefsirinin bu hususiyeti, anlama olan katkısı noktasında onu faydalanılacak bir eser kılmıştır. Âlimler tarafından Kur'ân'ın fazîletlerine dair kitabına aldığı rivâyetler eleştirilmiş olsa da, tefsirin sağlam kaynaklara dayanan güçlü tarafları bu eserden faydalanmak için yeterli olabilir kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

Albayrak, Hâlis. **Mübhemâtu'l-Kur'ân İlmi ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri**, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Ankara, 1992, Cilt: 32, ss. 155-182.

Başoğlu, Tuncay. “Muhkem”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2006, Cilt: 3, ss. 42-44.

Birişik, Abdülhamit. “İ'râbu'l-Kur'ân”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2000, Cilt: 22, ss. 376-379.

Birişik, Abdülhamit. “Kıraat”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2002, Cilt: 25, ss. 426-433.

Cerrahoğlu, İsmail. “Garîbu'l-Kur'ân”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1996, Cilt: 13, ss. 379-380.

Cerrahoğlu, İsmail. **Tefsir Tarihi**, Fecr Yayınları, Ankara, 2015.

Çetin, Abdurrahman. “Nesih”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2006, Cilt: 32, s. 586.

Demirci, Muhsin. **Tefsir Usûlü**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012.

Demirci, Muhsin. **Tefsirde Metodolojik Sorunlar**, M.Ü. İlahiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2017.

Dumlu, Ömer. **Tefsir Usûlü**, Tibyan Yayıncılık, İzmir, 2017.

Gezer, Süleyman. **Sözlü Kültürden Yazılı Kültüre Kur'ân**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2015.

el-Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed (ö. 405/1014). **el-Müstedrek ale's-Sahîhayn**, 1. Baskı, (thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1990

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mûkerrem el-Ensârî er-Rüveyfî (ö. 711/1311). **Lisânu'l-Arab**, Dâru Sâdır, Beyrut, 1994.

İbnû'l-Cezerî, Şemsuddîn Ebû'l-Hayr Muhammed b. Muhammed İbn Yusuf (ö. 833/1429). **Müncidu'l-Mukriîn ve Mürşidü't-Tâlibîn**, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, yrs., 1999.

İbn Teymiyye, Takiyyüddîn Ahmed b. Abdülhalîm (ö. 728/1328). **Tefsir Usûlüne Giriş**, çev. Yusuf Işıcık, Esra Yayınları, İstanbul, 1997, ss. 78-79.

el-İsfehânî, Ebû'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed el-Mufaddal er-Râğıb (ö. 504/1108). **el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân**, (thk. Safvan Adnân ed-Dâvûdî), Dâru'l-Kalem-Dâru's-Şâmiyye, 1. Baskı, Beyrut, 1991.

Karaçam, İsmail. **Kur'ân-ı Kerîm'in Nüzûlü ve Kıraati**, 2. Baskı, Nedve Yayınları, Konya, 1981.

Kâtip Çelebi, Mustafâ b. Abdillâh Hacı Halife (ö. 1067/1657). **Keşfu'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn**, Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat, 1941.

el-Kattân, Menna' Halil (ö. 1999). **Mebâhîs fî Ulûmi'l-Kur'ân**, 3. Baskı, Mektebetü'l-Meârîf lî'n-Neşri ve't-Tevzî', yrs., 2000.

Keskioğlu, Osman. **Nüzûlünden Günümüze Kur'ân-ı Kerîm Bilgileri**, Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, Ankara, 1987.

Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767). **el-Vücûh ve'n-Nezâir**, çev. Ali Özbek, İlmî Neşriyat, İstanbul, 1993.

Said b. Mansûr, Ebû Osman b. Şu'be el-Horasânî (ö. 227/842). **et-Tefsîr min Süneni Said b. Mansûr**, (thk. Said b. Abdillâh b. Abdilaziz Ali Hamid), Dâru Samî'î, 1997.

es-Sa'lebî, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim (ö. 427/1035). **el-Keşf ve'l-Beyan fî Tefsîri'l-Kur'ân**, thk. Seyyid Kesrevî Hasan, Dâru'l-Kitab, Beyrut-Lübnan 2004.

es-Sâlih, Subhi (ö. 1986). **el-Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân**, Dâru'l-İlm Li'l-Melâyîn, yrs., 2000.

es-Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî (ö. 911/1505). **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, (thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm), el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l-Âmmetu li'l-Kitâb, yrs., 1974.

es-Suyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî eş-Şâfiî (ö. 911/1505). **Tabakâtu'l-Müfessirîn**, Mektebe Vehbiyye, Kâhire, 1396.

et-Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360/971). **el-Mu'cemu'l-Evsat**, (thk. Târik b. Avdillâh b. Muhammed), Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî, Dârü'l-Harameyn, Kahire, trs.

Temel, Nihat. **Kırâat ve Tecvid İstılahları**, 2. Baskı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009.

Ünal, Sema. **Mücmel-Mübeyyen İlmi ve Kur'ân-ı Kerim'deki Mücmel Kelimelerin Delalet Ettiği Anlamlar**, Yalova Üniversitesi Temel İslam Bilimleri, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), 2017.

el-Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbü'rî (ö. 468/1076). **Esbâbu Nüzûli'l-Kur'ân**, (thk. Kemal Besyûnî Zağlul), Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1991.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Müteşâbîh”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2006, Cilt: 32, ss. 204-207.

ez-Zerkânî, Muhammed Abdulazîm (ö. 1367/1948). **Menâhilü'l-İrfân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, 3. Baskı, Matbaa İsâ el-Bâbî ve el-Halebî, yrs., trs.

ez-Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdillâh b. Bahadır (ö. 794/1392). **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân**, (thk. Muhammed Ebû'l Fazl İbrâhîm), Dâru İhyâi'l-Kütübi'l Arabiyye İsâ el- Bâbî el-Halebî, 1. Baskı, yrs., 1957.

